

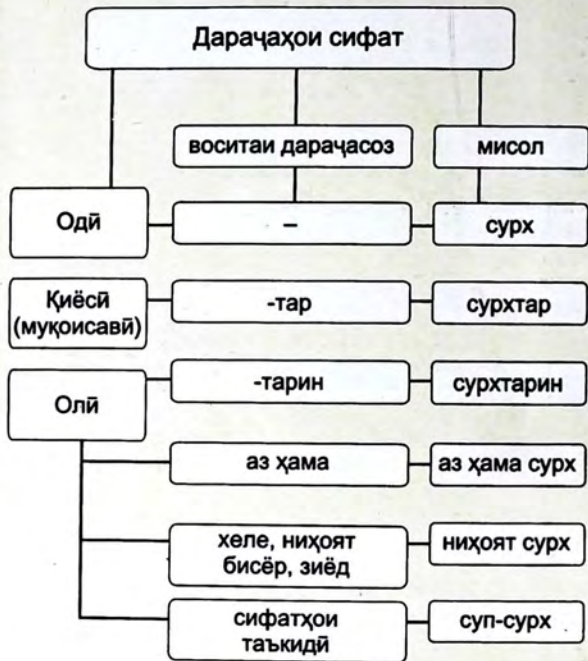
С. Анварӣ, А. Мирзоев

ЗАВОНИ ТОҶИҚИ

Дараҷаҳои сифат

Шумора

Миқдорӣ

Асли
|
се, даҳ,
сад, ҳазор

Касрӣ
|
сеяк
даҳяк

Тахминӣ
|
ду-се
даҳ-дувоздаҳ
бист-бисту панҷ

Тартибӣ

2 - юм
3 - юм
30 - юм

1 - ум
4 - ум
10 - ум

дувум
севум

Соҳти шумора

сода
|
як, даҳ,
сад, ҳазор

сохта
|
якум,
дуюм,
(дувум)

мураккаб
|
ёздаҳ-нуздаҳ,
дусад-нуҳсад,
сеяк, шашяк

таркибӣ
|
панҷоҳу шаш
яксаду чилу ҳафт
ҳазору нуҳсаду як

Кимоду 40x25
Иригуэбо Уолема

СУЛАЙМОН АНВАРӢ, АБДУСАТТОР МИРЗОЕВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

китоби дарсӣ барои хонандагони
синфи 6-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Нашри дуюм

*Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст*

Душанбе
«Маориф ва фарҳанг»
2013

Анварӣ С., Мирзоев А. **Забони тоҷикӣ**. Китоби дарсӣ барои синфи 6.

Хонандаи азиз, китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро тоза нигоҳ доред. Кӯшиши кунед, ки соли хониши оянда низ ҳамин гуна зебову ораста ба дастӣ додари хоҳарони шумо бирасад ва онҳо ҳам аз он истифода намоянд.

Истифодаи иҷравии китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

Омӯзгорони муҳтарам, хоҳишмандем, фикру мулоҳизаҳои хешро оид ба мавзӯҳои китоби мазкур ба нишонии 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 45, Пажӯҳишигоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ирсол намоед.

М 4306020600 - 114

418(05) - 2000

ISBN 978-99947-34-26-9

ББК 81.2 тоҷик

Я 72+7Н.261.4

А - 61

© Анварӣ С., Мирзоев А.

© «Шинос», 2013.

ДАР СИТОИШИ КИТОБ

Бикун з-ин корхона дар кутуб рӯй,
Хаёли хешро деҳ бо кутуб хӯй.

Зи доноён бувад ин нукта машхур,
Ки дониш дар кутуб доност дар гӯр.

Аниси кунчи танҳой китоб аст,
Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.

Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушоде...

Дарунаш ҳамчу гунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ з-он як табақ дур.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Талаби илм кунед, зеро ки илм соҳиби худро қодир
ба ташхиси хуб аз бад менамояд.

«Наҳҷ-ул-ҳидоя»

ПИРОМУНИ АРЗИШИ ЗАБОН ВА СУХАН

1. Ин байтҳоро аз ёд кунед ва оид ба мазмуни онҳо фикри худро бигӯед:

Сухан монад андар ҷаҳон ёдгор,
Сухан беҳтар аз гавҳари шохвор.

Сухан беҳ, ки вайрон нагардад сухан,
Чу аз барфу борон саройи куҳан.

Абулқосими Фирдавсӣ

Зи ҳар як забон ҳар кӣ огаҳ бувад,
Забонаш зи байғора кӯтаҳ бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ба шамшери забон марди суҳанвар
Кунад олам мусаххар чун Сикандар.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

? **Гавҳар** бо кадом калимаҳо ҳаммаъност?
Мурод аз **саройи куҳан** гуфтан чист?

ШОГИРДОНИ ГИРОМӢ!

Акнун соли нави хониш фаро расид. Шумо дар баробари дарсҳои дигар аз забони тоҷикӣ низ сабақ мегиред. Набояд фаромӯш кард, ки ҳеҷ чиз дар олам муқаддастар ва азизтар аз забон нест. Инсон бо забони ширину гуворои худ аз тамоми ҷонварон фарқ мекунад. Забон ва сухан давраҳоро бо ҳам пайванд месозанд ва дар инкишофи илму дониш ва пешрафти ҷамъият аҳаммияти бузург доранд. Махсусан, саҳми забони модарии мо дар ривочу равнақи фарҳанги ҷаҳонӣ беандоза аст. Шоирон ва олимони тавоно, чун Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ,

Закариёи Розӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Умари Хайём, Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Аҳмадмахдуми Дониш, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода ва садҳо адиби дигар бо ин забон осори ҷовидонӣ офаридаанд, ки имрӯз моёи ифтихори мо мебошанд.

Забони модарии мо, ки тоҷикӣ аст, дар замони пеш бо номҳои форсӣ ва дарӣ шухрати зиёд доштааст. Калимаҳои форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ номҳои як забонанд.

Аҷдоди мо таърихи дуру дарозро аз сар гузаронидаанд ва дар натиҷа забони мардуми Эрон форсӣ, Афғонистон дарӣ ва мардуми Тоҷикистон тоҷикӣ ном гирифтааст. Тоҷикон ва афғонҳоро эронӣҳо хангоми гуфтугӯ сухани якдигарро нағз мефаҳманд ва мақсади худро баён карда метавонанд. Аз ин рӯ, дар китобу маҷаллаҳо ва ҳафтаномаҳову рӯзномаҳо, ҳар ҷо ки забони форсӣ (шакли дигари он порсӣ) ва дарӣ омада бошад, мо бояд бидонем, ки муроду мақсад тоҷикист ва ҳар ҷо ки забони тоҷикӣ навишта бошанд, бояд бифаҳмем, ки ҳадаф форсӣ ва дарӣ аст.

ШАРҲ. Калимаҳои мақсад, мурод, ҳадаф дар ҷумла ё дар матн як маъно - **орзу**ро мефаҳмонанд.

2. Шеъри зеринро бихонед ва аз ёд бикунед:

Қанд ҷӯйӣ, панд ҷӯйӣ, эй ҷаноб,
Ҳар чӣ меҷӯйӣ, бичӯ.
Бекарон баҳрест, гавҳар бехисоб,
Ҳар чӣ меҷӯйӣ, бичӯ.
Форсӣ гӯйӣ, дарӣ гӯйӣ варо,
Ҳар чӣ мегӯйӣ, бигӯ,
Лафзи шеъру дилбарӣ гӯйӣ варо,
Ҳар чӣ мегӯйӣ, бигӯ.
Баҳри ман танҳо забони модарист,
Ҳамчу шири модар аст,
Баҳри ӯ ташбеҳи дигар нест, нест,
Чунки меҳри модар аст.
3-ин сабаб чун шӯҳиҳои дилбарам
Дӯст медорам варо,
Чун навозишҳои гарми модарам
Дӯст медорам варо.

Муъмин Қаноат

? Мақсади шоир аз **форсӣ** ва **дарӣ** гуфтан кадом забон аст?
Шакли пурраи калимаи **варо** чӣ гуна аст? Барои чӣ шоир **варо** гуфтааст?

Δ Шоир забони модариро ба чӣ монанд кардааст?

ШАРҲ. Бубинед, ки адиби Афғонистон Мойили Ҳиравӣ дар бораи забони тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ чӣ гуфтааст:

«Забони форсӣ, тоҷикӣ, дарӣ танҳо дар лаҳҷаи худ фарқи ҷузъӣ дорад ва ба аҳли забон фаҳми он мушкил нест. Ин забон аз басо забонҳои олам таълифоти зиёд ва шуарои зиёд дорад ва бояд бо

ин забон болид, нозид. Забони тоҷикӣ забони дарист ва забони дарӣ забони форсист».

? Калимаҳои **болид** ва **нозидро** боз бо кадом шакл истифода кардан мумкин аст?

Δ Муродифҳо (синонимҳо)-и ин калимаҳоро биёед.

§ 1. ТАҚРОРИ ДАРСҲОИ СИНФИ V ФОНЕТИКА

3. Калимаҳои зеринро бо тартиби алифбо бинависед:

Юсуф, шараф, андеша, дониш, жарф, комёб, сафед, Эрон, хангом, Офтоб, зебо, рафтор, файз, умед, чехра, яхдон, қиёфа, чаҳон, таманно, хурсанд, бостон, вафо, ёр, имдод, уҳдабаро, пазмон, машварат, гулдаста, газал, наргис, лафз.

? Бо тартиби алифбо навиштани номҳо чӣ аҳаммият дорад?

Чаро калимаҳои **Юсуф**, **Эрон**, **Офтоб** бо ҳарфҳои калон навишта шудаанд?

Δ Бо муродифҳои калимаи **лафз** мисол биёед.

4. Ба имлои калимаҳои зерин таваҷҷуҳ намоед:

мухра	гурӯҳ	шуъба	бӯй
мухтоҷ	андӯҳ	шуъла	рӯй
муҳсин	анбӯҳ	муътадил	чӯй
кӯҳ	шукӯҳ	муътабар	сӯй
муҳлат	мачрӯҳ	муъмин	мӯй
шуҳрат		муъчиза	шӯй
туҳфа		мавзӯ	гӯй
куҳна		шурӯ	кӯй
суҳбат		тулӯ	

△ Имлои ҳарфи **ӯ**-ро дар калимаҳои намунаоварда бифаҳмонед. Бо калимаҳои **мӯй, рӯй, бӯй, ҷӯй** ибора бисозед.

5. Матни зеринро бихонед, калимаҳои ишоратшударо нависед ва ба ҷойи ҳарфи аввали онҳо ҳарфе гузоред, ки маънои калима тағйир ёбад:

ДАРАХТ

Ту қомати баланди таманной, эй **дарахт**,
Ҳамвора хуфтааст дар огушат осмон.
Болой, эй **дарахт**!
Дастат **пур** аз ситораву чонат пур аз баҳор,
Зебой, эй **дарахт**!
Вақте ки бодҳо
Дар баргҳои дарҳами ту **лона** мекунанд,
Вақте ки бодҳо
Гесӯи сабзфои туро **шона** мекунанд,
Ғавғой, эй **дарахт**!...
Чун бо ҳазор ришта ту бо **ҷони** хокиён
Пайванд мекунӣ,
Парво макун зи **раъд**,
Парво макун зи **барқ**, ки барҷойӣ, эй **дарахт**!...
Сиёвуши Касроӣ

? **Барҷойӣ** ҷӣ маънӣ дорад? Вазифаи ӯ дар ин калима аз ҷӣ иборат аст?

△ Калимаҳои **ҷой, пой, чой, сарой, тойро** дар ибора биёред.

6. Матни якумро бинависед ва вазифаи овози садоноки **и**-ро дар ибораҳои ишоратшуда бигӯед. Шеърро аз бар намоед. Ғалатҳои имлоии матни дуюмро ислоҳ кунед:

Дар **рӯи** ҳаво турна қатор аст, бубинед,
Ин болу **пари** хусни баҳор аст, бубинед.
Абри гузарон боги шукуфони Хучанд аст,
Ё пуштаи гулҳои Ҳисор аст, бубинед...

Гулназар

Дил наёромад зи гуфтори дурӯғ,
Обу равган ҳеч н-афрӯзад фуруғ.

Чалолиддини Балхӣ

? Талаффузи овозҳои **ӯ** ва **у** дар калимаҳои **рӯй**, **турна**, **хусн**, **гузарон**, **шукуфон**, **Хучанд**, **пушта**, **гул** оё якрағ аст? Дар чуфти муродифии **болу пар у** чӣ аҳаммият дорад?

Δ Овозҳои **й**, **и**, **й**-ро шарҳ диҳед.

7. Матнҳои зеринро бихонед, ба маънои калимаҳои ишоратшуда эътибор диҳед ва берун аз матн онҳоро бо ҳарфи **ъ** биёред:

Мақун **бад**, ки бинӣ ба фарҷом **бад**,
Зи **бад** гардад андар чаҳон ном **бад**.
Нагирад туро даст чуз некувӣ,
Гар аз марди доно сухан бишнавӣ.

Абулқосими Фирдавӣ

Ало, эй тӯтии гӯёи асрор,
Мабодо холият шаққар зи минқор!

Ҳофизии Шерозӣ

Сурати зебон зоҳир ҳеч нест,
Эй бародар, сирати зебо биёр...

Саъдии Шерозӣ

Димна гуфт:

– Агар ман аз хидмати **Шер** баромада, ба гӯшае нишинам ва аз суҳбати ту фоида бардошта, хилват-нишин гардам, чӣ бошад?

Калила гуфт:

– Худо ниғаҳ дорад, ки ман дигар бо ту суҳбат дошта бошам ё ба рафокати ту майл кунам. Ман ҳамеша аз ҳамсоиягии ту тарсон будам, чунки уламо гуфтаанд: «Аз суҳбати чоҳилу фосиқ парҳез бояд кард ва ба хидмати оқилу порсо камар бояд баст».

Ҳусайн Воизи Кошиқӣ

? ʻ чй гуна ҳарф аст?

Чаро калимаҳои **Димна** ва **Шерро** бо ҳарфи калон навиштаанд?

8. Дуруст навиштани ин калимаҳоро ёд бигиред:

дурусттар	панчоҳсола	мақсад
пасттар	ҳамроҳ	мағфират
баландтар	дастгоҳ	вақт
бадтар	асбоб	сабад
дастгир	касб	калид
ҳафтсад	якҷо	

? Ҳангоми талаффуз калимаҳои мазкур ба кадом тағйироти овозӣ дучор мешаванд?

Мисоли дигар оварда метавонед?

Δ Муродифҳои калимаи **рафоқатро** номбар кунед.

9. Ба имлои калимаҳои **анбур**, **занбӯр**, **танбӯр**, **танбеҳ**, **чанбар**, **анбар**, **анбор**, **шанбе**, **манбаъ**, **пунба**, **гунбад** (гунбаз), **дунбол**, **чунбидан** эътибор диҳед ва бо онҳо мисол биёред.

? Бигӯед, ки **пунба** чӣ маънӣ дорад?

10. Калима ва ибораҳои зеро бинависед ва имлои ҳамсадоҳои шаддаро ба хотир гиред:

барра, арра, аввал, Аллоҳ, аммо, иттифоқ, албатта, пурра, зарра, лаззат, шиддат, миннат, наққош, муваффақият, таваллуд, табассум, ташаккур, таҳаммул, тараннум, мухаммас, мубаддал, муқаррар, таваккул, музаффар, таманно, маҳалла (маҳаллӣ), миллион, комиссия, тонна, зидди душман, ҳалли масъала, фанни риёзӣ, хатти хуб

? Ин ҷо кадом калимаҳои русӣ намуна оварда шудаанд? Чаро мо дар гуфтор ва навиштор онҳоро ба кор мебарем?

△ Калимаҳои муқаддас, табиӣ, риёзӣ ва пуршиддатро ба ҳиҷо чудо кунед.

11. Шеъри зеринро бихонед ва сабаби аз таркиби бандаки хабари ас (дар калимаҳои маъвост ва овост) афтодани ҳарфи а-ро бигӯед:

Ҳар гаҳ он зог мекашад ово,
Ояд овои ӯ бад-ин маъво,
То маро чойи будан ин маъвост,
Гӯши ман бар садои он овост.

Абдураҳмони Ҷомӣ

12. Шеъри зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар калимаҳои ишоратшуда чӣ гуна дигаргуниҳои овозӣ рӯй додааст?

ҚАСИДАИ ОБ

Дарёб, ки мо зодаи сайёраи обем,
Дар рӯи заминем, вале пораи обем.

Обу гили мо бофтаи хохиши дарёст,
Тавҳидгари маҷмааи бораи обем.

Азбаски баландему зулолему гухарнок,
Дар олами дарё ҳама **истораи** обем.

Мо дар бари ҳар пайраҳаи дашту биёбон
Бар ҳамсафарон дастаи **фаввораи** обем.

Ин даҳр саропо ҳама дарёи хаёл аст,
Олам тану дарё дилу ангораи обем...

Мо барқи нигоҳему замин дидаи **обист**,
Сӯи фалаки сӯхта **наззораи** обем.

Ҳар катраи дарёи равон аст **муқаддас**,
Мо сачдагари маъбади сайёраи обем.

Сафармуҳаммад Айюбӣ

? Дар калимаҳои дарёб, обем ва дарё кадом ҳиҷо бо зада талаффуз мешавад?

Δ Дар мавзӯи «Аҳаммияти об» фикратонро нависед.

§ 2. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҶУМЛАҲОИ СОДА ВА МУРАККАБ

13. Матни зеринро бихонед ва аломатҳои китобатро шарҳ диҳед:

ҶАШНИ МЕҲРГОН

Фаридун дар сари моҳи Меҳр тоҷ бар сар ниҳод, подшоҳ шуд. Халқ ӯро сарнагункунандаи шоҳи ситамгар ва озодкунанда аз салтанати бегонагон медонист, бинобар ин ба подшоҳияш хушнуд шуд ва тахнияташ кард.

Ба ёди ғалаба бар истилогарон ва озод шудани кишвар аз ситамгарони аҷнабӣ рӯзи тахтнишинии Фаридун – сари моҳи Меҳр рӯзи муборак дониста шуд. Аз он баъд ҳар сол сари моҳро бо номи Меҳргон ҷашн гирифта, дар он рӯз гулханҳо меафрӯхтанд.

Сотим Улугзода

? Таркиби аз он баъдро чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?

Δ Муродифҳои калимаи ситамгар, салтанат, хушнуд, ғалаба, кишвар, гулханро биёбед ва бинависед.

14. Ҳангоми хондани матни зерин ба мавқеи аломатҳои китобат эътибор диҳед:

БОДО МУБОРАК

Ҷашни Истиклоли мо бодо муборак, дӯстон!
Бахти мо, икболи мо бодо муборак, дӯстон!

Сарвари мо тоҷи ваҳдат бар сари тоҷик монд,
Тоҷи зарринхоли мо бодо муборак, дӯстон!

Модари мо шод гашту шод шуд атфоли мо,
Хандаи атфоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни Сомонӣ, ки пайки соли сулҳу дӯстист,
Соли некӯфоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни давлатдории мо рамзи истиқлоли мост,
Рамзи истиқлоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни Истиқлоли мо бодо муборак, дӯстон!
Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

Ҳақназар Фоиб

? Дар матн кадом аломатҳои китобат истифода шудаанд?

Δ Сабаби истифодаи онҳоро биғӯед.

15. Шеърҳоро бихонед ва сабаби гузоштани сенуқта, вергул ва нуқтаро биғӯед:

...Солҳо рафтанд, даврон шуд дигар,
Қомати фарзанди инсон шуд дигар.
Дар миёни мамлакатҳо, китъаҳо
Одамон доранд акнун рафтуо.
Танг шуд мафҳуми дурӣ дар лугат,
Роҳ ҳам кӯтоҳ шуд чандин карат.

Мирзо Турсунзода

ДУШАНБЕ

Ту шаҳри нуру имонӣ, Душанбе,
Маро беҳтар ту аз чонӣ, Душанбе.
Фуруби моҳу хуршедат гуворо,
Фурӯги шавкату шонӣ, Душанбе.
Мазори мири Сомон дар Бухорост,
Мақоми Оли Сомонӣ, Душанбе.
Ба миҷғонам бирӯбам хоки роҳат,
Қадамҷойи бузургонӣ, Душанбе.

Суруди ишк хонад оби Варзоб,
Ту паймонро ниғахбонӣ, Душанбе.
Фидои ҷойгоҳи бемисолат,
Таманнои азизонӣ, Душанбе.
Ба ҳар ҷо меравам, ёди ту бар сар,
Ту мероси ниёгонӣ, Душанбе.
Ба иқболу ба истиқболи тоҷик
Ҳамеша ҷовидон монӣ, Душанбе.

Меҳринисо

Δ Номҳои ҷуғрофии матнро муайян кунед.

16. Матни зеринро бинависед ва дар он аломатҳои китобатро гузоред.
Ба имлои калимаҳо низ аҳаммият диҳед.

На танҳо дар гӯшаву канори Хуросон балки аз
Мовароуннаҳру Туркистон Эрону Озарбойҷон Ироқу
Рум ҳам мардум ба даргоҳи Абдурахмони Ҷомӣ рӯ
меоварданд

Дафъае Фазлуллоҳ Ҷамолӣ ном шоире аз Ҳинд ба
зиёрати Ҷомӣ омада буд Дар маҷлиси аввалин ӯ дар
боло нишаст Чун вай дар либосҳои чанда буд ба яке аз
амалдорони вақт Амир Ҷалоир бад расид Гуфт

Миёни туву сағ чӣ фарқ аст

Ҷамолӣ гуфт

Як ваҷаб

Ҷомӣ аз тарзи баёни ӯ мутааҷҷиб шуд ва пурсид...

Кистӣ ва аз кучой

Ҷавоб дод

Фақирам ва аз хоки Ҳинд мерасам

Ҷомӣ боз пурсид...

Магар худат Ҷамолӣ нестӣ

Гуфт

Ҳастам

Ҳар ду аз ҷо бархостанд ва оғӯш кушода вохӯрӣ
карданд

Аълоҳон Афсаҳзод

? Маънои **мутааҷҷиб шудро** боз чӣ гуна ифода кардан мумкин аст?
Δ Тартиб додани ин гуна матнро машқ кунед.

§ 3. АЛОМАТИ ТИРЕ ВА НОХУНАК ДАР НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

17. Матни зеринро бихонед ва сабаби гузоштани аломатҳои нукта ва тиреро шарҳ диҳед:

Подшоҳ амр кард, ки туро ба роҳи Бухоро фиристам,
то ки роҳро ба араб бибандӣ. Қабул?

Виркан аз ҷой ҷаста, ба по хест:

– Фармон мебарам! – гуфт ва пурсид:

– Лашкари араб чӣ қадар бошад?

Нахустпахлавон бо як навъ лаҳни танбеҳомез гуфт:

– Магар пахлавон, марди майдон шумораи душманро
мепурсад?

Сотим Улуғзода

? Аломати тире ба чӣ ишора мекунад?

Аз мазмуни матн чиро фаҳмидед?

Δ Муродифҳои таъбири **фармон мебарамро** бинависед.

18. Матни зеринро бинависед, ҳангоми навиштан дар он аломати тиреро бамавқеъ гузоред:

Искандари Мақдунӣ яке аз кордоронро аз амале шариф азл кард ва амале хасис ба вай дод. Рӯзе он мард ба назди Искандар даромад.

Гуфт:

Чӣ гуна мебинӣ амали хешро?

Гуфт:

Зиндагонии подшоҳ дароз бод, на мард ба амал бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу шариф шавад. Дар ҳар амале, ки ҳаст, некӯсиратӣ мебояд ва инсофу дод.

Искандарро хуш омад, амали вайро ба вай боздод.

Қитъа

Боядат мансаби баланд, бикӯш,
То ба фазлу ҳунар кунӣ пайванд.
На ба мансаб бувад баландии мард,
Балки мансаб шавад ба мард баланд.

Абдуorraҳмони Чомӣ

? **Амале шариф** ва **амале хасис** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Мурод аз истифодаи калимаи **кордорон** чист?

Δ Агар дар бораи **адлу инсоф** шеъре ё ҳикояте бидонед, бигӯед.

19. Матн зеринро бихонед ва ба мавқеи аломатҳои китобат тавачҷуҳ намоед:

Рӯдакӣ қалам ба даст гирифт, хост қасидаи нотамомашро давом диҳад. Ба гӯшаш садои най расид. Ба садо мутаваҷҷеҳ шуд. Оҳанг фораи буд.

Пас аз лаҳзае шогирдаш Маҷд ва наберааш Башорат ба суфа наздик шуданд. Башорат ҳашт сол дошт. Ӯ давида ба назди Рӯдакӣ омад ва гуфт: «Бобо, устод Маҷд ба ман най сохтанд. Бинед, чӣ гуна зебост».

Рӯдакӣ найро ба даст гирифт, аз назар гузаронд.

Маҷд гуфт: «Башорат ҳавасманд аст, ки наяшро ба шумо нишон диҳад. Бисёр беқарорӣ кард».

– Башорат нури дидан бобост. Найи зебо ва хубе будааст.

– Устод Маҷд найро аз қорвони ҳиндуҳо хариданд. Рӯдакӣ найро ба лаб монд ва каме навохт.

Рашиани Ӯрмуҳаммад

? Бигӯед, ки чӣ гуна суханро дар ноҳунак мегиранд? Ба ин матн чӣ ном мондан мумкин аст?

20. Матн зеринро бинависед, худуди сухани гӯянда ва нутқи айнан нақлшударо муайян кунед:

Рӯбоҳеро сағони шикорӣ таъкиб мекарданд. Рӯбоҳ босуръат медавид, то наздики чӯбфурӯше расид. Рӯбоҳ аз чӯбфурӯш дархост кард, ки ўро дар ҷое пинҳон

кунад. Чўбфурӯш гуфт. Хонаи худам дар ихтиёри шумост. Шумо метавонед, дар ин ҷо пинҳон шавед. Рӯбоҳ дар хонаи чўбфурӯш пинҳон шуд. Вакте ки марди шикорчӣ бо сағҳояш расид ва аз ӯ суроғи рӯбоҳро пурсид, чўбфурӯш бо овози баланд гуфт. Ман дар ин ҷо ҳеч рӯбоҳе надидам. Вале дар айни замон чанд мартаба ба тарафи хонаи худ ишора кард ва бо ишора фаҳмондан хост, ки рӯбоҳ дар хона пинҳон шудааст. Марди шикорчӣ аз ишораи ӯ чизе нафаҳмид ва рафт. Вакте ки шикорчӣ дур шуд, рӯбоҳ аз хона баромаду ба чўбфурӯш эътибор надода ба роҳи худ равон шуд. Чўбфурӯш ба рӯбоҳ гуфт, эй ноинсоф, ман ҳаёти туро харидам, аммо ту ташаккур нагуфта, бо безътиной аз ман дур мешавӣ. Рӯбоҳ гуфт. Ман ба ту самимона ташаккур мегуфтам, агар гуфтор ва кирдори ту ягона мбуд.

«Рангинкамон»

? Сухани гўяндаро дар байн ва охири нутқи айнан нақлшуда овардан мумкин аст?

Чумлаи «Ман ҳаёти туро харидам»-ро чӣ гуна мефаҳмед? Оё ҳаётро харидан мешавад?

Δ Шарҳи таркибҳои таъкиб мекарданд, дархост кард ва бо безътинойро дар дафтар бинависед.

ШАРҲ. Аломати тире ва нохунак бештар дар матнҳое меоянд, ки мазмуни гуфтугўи байни ду ё якчанд касро дар бар мегиранд. Гуфтугў ё суҳбатеро, ки бо ин тартиб сурат мегирад, муховара ё муколама мегўянд. **Муховара** калимаи арабӣ аст ва маънои **бо якдигар сухан гуфтан, гуфтугў (кардан)**-ро дорад.

Калимаи юнонии **диалог**, ки аз **чузъҳои дия**, яъне **ду**, **логос**, яъне **сухан (dialogos - гуфтугў)** иборат аст, аз чумла, дар забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамин мафҳумро баён мекунад. Ин ҳикояти Убайди Зоконӣ намунаи чунин матн аст:

Шахсе меҳмонеро дар зерхона хобонда, ними шаб садои хандаи вайро дар болохона шунид. Соҳиби хона пурсид: «Дар он чо чӣ мекунӣ?»

Гуфт: «Дар хоб галтидаам».

Гуфт: «Мардум аз боло ба поин галтанд, ту аз поин ба боло галтидӣ?»

Гуфт: «Ман ҳам ба ҳамин меҳандам».

21. Монанди матнҳои боло ду матн тартиб бидиҳед, ки дар онҳо аломатҳои тире ва нохунак истифода шуда бошанд.

§ 4. НАВЪҲОИ КАЛИМА АЗ РҶИИ МАЪНО

22. Матни зеринро бихонед ва калимаҳоро аз рӯи маъно ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

КАЮМАРС

Дар қадимтарин ривоятҳои аҷдоди мо – қавму қабилаҳои Бохтария, Сугд, Эронзамини бостонӣ чунин омадааст, ки инсонҳо нахуст дар ҷангалҳо мезистаанд, хӯрокашон меваҳои ёбӣ, пӯшокашон барги дарахтон будааст, на киштукорро медонистаанд ва на шикорро.

Як вақт аз байнашон Каюмарс ном марди доное баромада, ба онҳо шикори ҷонваронро ёд додааст.

Каюмарс ойини подшоҳро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, ақли ҷӯяндаву офарандае дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои буррандаву шикофанда тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт. Дар ҷангалзори кӯҳсорон дарандаю чаранда фаровон буд.

Каюмарс мақомгоҳашро аз ҷангалзор ба кӯҳсор кӯҷонида, пойтахти худро дар ин ҷо устувор кард.

Мардумон чун шикорро ёд гирифтанд, ба хӯроквориашон гӯшт зам шуд, машаққати пайдо кардани хӯрок қадаре осонтар гардид...

Сотим Улуғзода

23. Китобҳои луғатро номбар бикунед ва аҳаммияти онҳоро бигӯед.

? Калимаҳое, ки маънои мустақил надоранд, чӣ вазифаро адо мекунанд? Маънои калимаҳои **фарҳанг**, **тамаддун**, **санъат** ва **маҷалларо** аз китобҳои луғат биёбед ва бинависед.

24. Матнҳои зеринро бихонед ва ибораҳои ишоратшударо аз ҷиҳати маъно муқрриса кунед:

Боди буррон чист пеши чунбиши **боди сухан**,
Доди дунё **медихад**, ҳар кас **диҳад** доди **сухан!**

Зиё Абдуллоҳ

Меҳрубону Мижгон **рӯи хона** бозӣ доштанд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Ҳеч шодӣ нест андар ин **ҷаҳон**
Бартар аз **дидори рӯи дӯстон**.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

? Ба шеъри устод Рӯдакӣ таваҷҷуҳ кунед, маънои **рӯи дӯстонро** чӣ гуна фаҳмидан мумкин аст?

Δ Вобаста ба мазмуни мисраи «**Рӯи олам дидан одам дидан аст**» (Мирзо Турсунзода) дар ҳудуди се-чор ҷумла нақл нависед.

25. Матни зеринро бихонед ва маънои ибора ва ҷумлаҳои «**дамидани офтоб**, **чанг ғалаба** **надошт**, **хок аз хоби гарон сар бардошт**, **офтоб фуру рафт**»-ро нависед:

Чӯпонон ва, аз ҷумла Бозор, сахари барвақт рамаро пеш андохта, ба тарафи Самарқанд ронданд. Роҳи ин тараф беҳтар бошад ҳам, лекин чанг, хоки ҳавон губоролудаш **димоғҳои чӯпонони** моро, ки ба ҳавон

тозаи кӯхистон парвариш ёфта буданд, қариб ба таркидан меовард. Аз сахар то дамидани офтоб чанг он қадар ғалаба надошт, шабнами сахарӣ, ки аз бухори чашмасор ва ҷӯйборҳои гирдупеш пайдо шуда ба замин мерехт, хоки хушкро қадре нам дода, аз парвоз бозмедошт. Ҳамин ки офтоби ҷаҳонтоб баромада, партави худро дар сари ҷаҳониён андохт, ба қатори ҳайвонот ва наботот, гӯё ки **хок ҳам аз хоби гарон сар бардошт**. Ба таъсири тобиши офтоб аввал шабнам бухор шуда, ба ҳаво парид, пас аз он хок ҳам хушк ва сабук шуда, бо расидани суми гӯсфандон ба парвоз оғоз кард. Вақте ки офтоб қадди найза баланд шуд, чанг ҳам рӯи ҳаво ва офтобро фаро гирифта, оламро сиёху торик кард; гӯё ки **офтоб** пас аз як соати баромадани худаш боз **фуру рафт**...

Садриддин Айни

? Бигӯед, ки калимаи **рехтан** дар кадом мисол ба маънои аслӣ ё ҳақиқӣ омада ва дар кадом мисол ба маънои маҷозӣ ё ғайриҳақиқӣ кор фармуда шудааст?: **Ҳама зарру анбар биёмехтанд, Зи шодӣ ба сар-бар ҳамерехтанд (Фирдавӣ)**; шабнами сахарӣ... ба замин мерехт.

Δ Вожаи таркиданро дар мисоли «**димоғҳои ҷӯпонони моро... ба таркидан**» меовард, маънидод кунед.

26. Ибораҳои зеринро бинависед, маънои аслӣ ва маҷозии калимаҳоро муайян кунед:

оби соф	дили соф
куллаи умед	дили сангин
кони ангишт	бодомии талх
ҳавои сард	сухани сард
ҷавоби талх	кони сухан
девори сангин	куллаи кӯҳ

? Бо кадоме аз ин ибораҳо шеър медонед? Калимаи пок дар байти:

Ҳама тан бишусташ бад-он об пок,
Ба кирдори хуршед шуд тобнок.

Абулқосими Фирдавӣ

маъноӣ ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ?

△ Муродифи вожаҳои кирдор ва тобнокро бигӯед.

27. Бо ибораҳои бахти сафед, сухани ширин, интизоми оҳанин, овози саҳт, оташин гаштан ва худро гум кардан ҷумла тартиб бидиҳед.

ШАРҲ. Маҷоз вожаи арабист. **Маҷоз**, яъне корбурди калима ба маъное ҷуз маънии ҳақиқӣ ё асли, ё калимае, ки дар ғайри маънии ҳақиқии худ истифода шавад ва он маънӣ аз ҷиҳате ба маънии асли монандӣ дошта бошад. Чунончи:

Ҷаҳон дил ниҳода бад-ин дoston,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон.

Абулқосими Фирдавӣ

Ин ҷо вожаи **ҷаҳон** ба маъноӣ **ҷаҳониён**, яъне **ҳама**, **кулли одамон** ва **башарият** омадааст.

Дар ин сухани устод Айнӣ – «Тоҷикистон гул кард, фардо ба олами Шарқ меваҳои ширин хоҳад дод» таркиби гул кард ва ибораи меваҳои ширин хосси дарахт бошад ҳам, нависанда онҳоро ба маъниҳои ғайриаслӣ, яъне ба озодӣ баромадан, истиқлол ёфтан ва ба дигар кишварҳои Шарқ таъсир расондан истифода бурдааст.

Дар маънии маҷозӣ хусни калима ё ибора афзун мегардад ва он бештар таъсирбахш мешавад.

28. Байти Хоҷа Ҳофизи Шерозиро бинависед ва онро аз ёд кунед.
Маънои ибораи нури чашмро эзоҳ диҳед:

Дехқони солхӯрда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чашми ман, ба чуз аз кишта надравӣ!

29. Бо калимаҳои сермаънои сар, бор, бар, дам ҷумла тартиб диҳед.

30. Аз байтҳои зерини Шайх Камоли Ҳуҷандӣ маънии калимаҳои борик, чанг ва бозро муайян кунед:

Муганниё, суханони Камол борик аст,
Бихон ба чанг, ки борик нағмае дорад.

Ҳалқа чӣ занӣ, Камол, бар дар,
Доим дари раҳмати ту боз аст.

? Ҳалқа бар дар заданро чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Маъниҳои вожаи бозро шарҳ бидиҳед.

31. Байтҳои зеринро бинависед ва маънои калимаҳои сар ва доман-ро эзоҳ диҳед:

Ҳама домани кӯҳ пурлашкар аст,
Сари номдорон ба дом - андар аст.

Абулқосими Фирдавӣ

Гар зи по афтам, нахоҳам монд аз роҳи талаб,
Дар суроғаш, то маро даст аст, доман мекашам.

Мулҳами Бухорӣ

? Бигӯед, ки аз ин ду калима кадомин ба маънои маҷозӣ омадааст?

32. Аз ин байт калимаи сермаъноро пайдо бикунед ва маъниҳои дигари онро бигӯед:

Ҳамасола хандон лаби ҷӯйбор,
Ба ҳар ҷой бози шикорӣ ба кор.

Абулқосими Фирдавӣ

33. Маънои калимаҳои шаст ва пурро эзоҳ диҳед. Бигӯед, ки ин гуна калимаҳоро дар забон чӣ меноманд?

Чу дар шаст уфтодаш зиндагонӣ,
Хаданг уфтодаш аз шасти ҷавонӣ.

Низомии Ганҷавӣ

Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.
Зинҳор ба хирфати падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.
Ойини хирад ба даст овар,
Моҳии ҳунар ба шаст овар.

Шамсиддини Шохин

Дилаш гашт пуроташ аз меҳри Зол,
Аз ӯ дур шуд хӯрду орому ҳол.

Абулқосими Фирдавсӣ

Халифа гуфт: «Ҳар гоҳ чомаи куҳна пӯшида бошӣ,
зинҳор кафши нав ба по накунӣ, ки пур нозеб аст».

Садри Зиё

Номи ӯ Шопур буд ва пур ба забони порсӣ писар
бошад.

«Таърихи Наршахӣ»

34. Байтҳои зеринро бихонед ва маънои калимаҳои **бахра** ва **бехро**
бигӯед:

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор **бахра** бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Набошад маро **бахра** чуз ранҷу дард,
Шавад рӯзи равшан чунин ложвард.

Абулқосими Фирдавсӣ

Агар зи боги раият малик хурад себе,
Бароваранд гуломони ў дарахт аз бех.

Барандоз бехе, ки хор оварад,
Дарахте бипарвар, ки бор оварад.

Саъдии Шерозӣ

? Себ, баҳра ва бех аз чиҳати маъно чӣ фарқ доранд?

ШАРҲ. Дар назм ва гоҳе дар наср ба ҷойи калимаи **афтад** (аз феъли афтодан) **уфтад** меояд.

35. Байтҳоро бинависед ва ба маънои калимаҳои **равон** ва **чанг** зеҳн монед:

Гулоб аст, гӯйӣ, ба ҷӯяш равон,
Ҳаме шод гардад зи бӯяш равон.

На гург, ар шери мардумхор бошад,
Ба чанги мо чу рӯбах хор бошад.

Абдуллаҳи Чомӣ

Бигрифт ба чанг чангу биншаст,
Бинвохт ба чанг чангу зад шаст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

ШАРҲ. Илова бар омоним ин гуна калимаҳоро **мутаҷонис** (таҷнис аз ҳамин реша аст), яъне **ҳамҷинс** мегӯянд. Калимаи **ҷинос** бо **таҷнис** ҳамреша аст. Дар ҷумла ва шеър овардани ду калимаи монанд, аммо дорои маъниҳои гуногунро **мутаҷонис**, **ҷинос** ё **ҳамгун** мегӯянд. **Таҷнис** ва **ҷинос** номи санъати шеърӣ мебошанд.

36. Матро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиёҳи баланд навишта аз ҷиҳати маъно бо ҳам чӣ муносибат доранд? Муродифи калимаҳои писанд, дӯст, сипоҳ ва хирадмандро номбар кунед.

Машварат **идроку хушёрӣ** диҳад,
Ақлҳо мар ақро ёрӣ диҳад.

Чалолитдини Балхӣ

Афросиёб дар шарқи мамлакаташ вилоятро то дарёи Чин ба Сиёвуш дода, ўро дар он сарзамин подшоҳ кард... Кишвари подшоҳи нав аз як сар то сари дигараш сад фарсанг буд. Сиёвуш ба як чойи **хушобу хавое** расид, ки як тарафаш баҳр, як тарафаш кӯҳ, тарафи севумаш дашти **кушод ва фароҳе** буд. Дар кӯҳ ва дашт нахчир фаровон буд. **Дилкушо** маъвоя буд, дарахтони бисёр ва обҳои равоно дошт.

Сотим Улугзода

Δ Шакли дигари калимаҳои **фарсанг** ва **севумро** ба ёд биёред.

37. Кадом калимаҳои шеъри зерин аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздиканд?

САЙҚАЛИ ДУНЁ

Шабҳо чарогон мешавӣ,
Пурнуру тобон мешавӣ,
Эй осмони бахти мо,
Як ахтаристон мешавӣ.

Рӯи ту аз рӯи ҷаҳон бех,
Ҳар кӯчаат аз Каҳкашон бех,
Эй шаҳри рӯҳафзо, Душанбе,
Эй сайқали дунё, Душанбе!

Ҳар субҳдам бо офтоб
Болида мехезӣ зи хоб,

Хоки ҳама кӯят зар аст,
Оби ҳама чӯят гулоб.

Шоми сафедат пурзиё,
Субҳи умедат пурсафо,
Набвад баҳоят гайри дил,
Эй дилкушо, эй дилрабо.

Низом Қосим

38. Бо калимаҳои **хуршед**, **бузург**, **рӯй**, **чаҳон**, **дониш**, **далер**, **хуррам** бо шеър мисол биёред ва муродифҳои онҳоро дар дафтар нависед.

ШАРҲ. Маънои **муродиф** аслан пайрав аст, яъне чизе, ки дар ақиби чизи дигар бошад. Дар забон калимаҳои шаклан гуногуни ҳаммаъниро **муродиф** ё **мутародиф** (яъне ҳамрадиф) меноманд. **Радиф**, ки унсури муҳимми шеър ба шумор меравад, бо калимаи **муродиф** ҳамреша мебошад.

Муродифҳо ё **муродифот** (яъне синонимҳо) як маъниро бифаҳмонанд ҳам, бо мавриди истифодаи худ фарқ мекунанд. Чунончи: калимаҳои **мақсад**, **муддао**, **ният**, **орзу**, **ком**, **умед**, **азм**, **оханг** дар матн дар ҷойи худ зебо ва мувофиқ ба назар мерасанд.

39. Матнҳои зеринро бихонед ва ба муродифҳои калимаи **мақсад** ва мавқеи корбурди онҳо тавачҷуҳ кунед:

Ятим бо духтар ба як вилояти дурдаст рафта, ҳар ду бо хурсандӣ зиндагонӣ карда, ба муроду мақсадашон расиданд.

Садриддин Айни

Ман чун ҳаҷ бикардям, боз ба ҷониби Миср бирафтам
ва нияти бозомадан надоштам.

Носири Хусрав

Туй аз ҳар ду олам орзуям,
Туро чун ёфтам, аз худ чӣ гӯям!

Хавои мулки худ аз дил бадар кард,
Ба мулки Миср оҳанги сафар кард.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

△ Дар бораи аҳаммияти муродифҳо бо чанд ҷумла фикратонро баён кунед.

40. Матнҳои зеринро бинависед ва аз ёд кунед. Мазмуни шеър ва калимаҳои зидмаъноро шарҳ диҳед:

Сухан захира позахира гарм асту сард,
Сухан талхи ширину дармону дард.

Ба кажжию норостӣ кам гирой,
Ҷаҳон аз пайи ростӣ шуд ба пой.

Абӯшақури Балхӣ

Кори мардон равшанию гармӣ аст,
Кори дунон хилаву бешармӣ аст.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Калимаҳои кажжию норостӣ бо ҳам чӣ гуна муносибат доранд?

ШАРҲ. Кажжӣ ва качӣ як калимаанд. Каж калимаи тоҷикист. Дар алифбои арабӣ ҳарфи ж вучуд надорад ва онро арабзабонҳо зо-и **форсӣ** номидаанд. Дар забони арабӣ ба ҳарфи ж **ҷ** (**ҷим**) монанд аст. Аз ин рӯ, дар баъзе мавридҳо нависандагон ба ҷойи **ж ҷ ё з** навиштаанд, ба мисли **каж-каҷ, бож-боч, арзманд** (яъне арзишманд, боарзиш) – **арҷманд**.

41. Матро бихонед ва калимаҳои муқобилмаъноро бинависед:

Рӯзо, моҳҳо мегузаштанд. Рӯзои талх, моҳҳои вазнин. Тобистону тирамоҳ, зимистони қаҳратун ҳам ончунон пушти сар шуданд, ки гӯё мардум бедарак монданд. Не, рӯзои моҳҳо, ҳатто фаслҳо дар назари яке кӯтоҳ, дар назари дигаре мисли сол тӯлонӣ буданд. Зеро аз хурд то калон дар сар андешаи гарон, дар дил ғаму кулфат доштанд. Аз нигоҳҳо ҳасрат, аз чехраҳо андӯҳ меборид. Дар ҳама ҷо, ҳамин ки яке бар дигаре рӯбарӯ меомад, албатта, аз чигаргӯшаҳои роҳдур, аз онҳое, ки дар кадом як гӯшаи дунё ҷонбозӣ доштанд, пурсон мешуданд. Суханҳо як хел мебароманд: хату хабаре ҳаст? Хусусан, модарон шашқатор оби дида мерехтанду бори дилро сабук мекарданд. Пирамардон ҷӣ? Онҳо бурдборона нафас кашида, бо нафрат мегуфтанд:

– Гитлери даҳанталх, илоҳо, сағ барин мурад, дунёра нотинҷ, одама ба одам душман кард...

Абдулҳамид Самад

? Муроди нависанда аз калимаи **чигаргӯша** чист?

Δ Маънои калимаи **бурдборонаро** бигӯед.

Маънои аслии таркибҳои **андӯҳ боридан** (андӯҳ меборид), **ҷонбозӣ доштан** (ҷонбозӣ доштанд), **бори дилро сабук кардан** (бори дилро сабук мекард)-ро шарҳ диҳед.

Калимаҳои зидмаъноро **мутақоз** (антоним) мегӯянд ва **тақоз**, ки номи як санъати шеърест, аз нигоҳи маънӣ ба ин калима алоқаманд мебошад.

42. Бо истифода аз калимаҳои **рӯзу шаб**, **пиру барно** матн тартиб диҳед.

43. Ба калимаҳои зидмаъноӣ шеъри Ҷалолиддини Балхӣ аҳаммият бидиҳед ва онро аз ёд кунед:

Оби ҳайвон хон, махон инро сухан,
Ҷони нав бин дар тани ҳарфи куҳан.
Нуктаи дигар ту бишнава, эй рафик,
Ҳамчу ҷон ӯ саҳт пайдову рақиқ...
Дар мақоме захру дар ҷое даво,
Дар мақоме куфру дар ҷое раво...
Дар мақоме айбу дар ҷое ҳунар,
Дар мақоме сангу дар ҷое гуҳар.
Дар мақоме ҳанзалу ҷое шакар,
Дар мақоме хушкию ҷое матар...

? Чаро шоир ба ҷойи калимаи **ҳайвон** калимаи **ҳаётро** ба кор набурдааст?

Δ Калимаҳои номафҳумро аз фасли луғати китоб биёбед ва маънои онҳоро дар хотир бигиред.

ШАРҲ. Калимаи **мақом** арабӣ аст ва маънои **ҷой** ва **ҷойи истиқоматро** дорад. Чунончи:

Он деҳро Бухоро хондаанд ва аз қадим боз **мақоми** подшоҳон аст.

«Таърихи Наршаҳӣ»

Мақом дар шеъри Мавлоно Ҷалололдини Балхӣ мафҳуми **ҷой**, **мавқеъ**, **маврид** ва **ҳангомро** баён менамояд. Ин калима ба маънии **дараҷа**, **мартаба**, **рутба** ва **поя** низ истифода шудааст:

Ҳар кадом **мақом**, **мартаба** ва **дараҷаи** ҳеш бидонанд.

Аҳмади Дониш

Дар мусикӣ оҳанги сурудро **мақом** мегӯянд.

Мақомот шакли ҷамъи калимаи **мақом** аст. Мисол:

Яке аз сулолаҳои Лубнон, ки мақомоти ӯ дар диёри Араб машҳур буд, ба ҷониби Димишқ даромад.

Саъдии Шерозӣ

Аммо мақомотҳо гуфтан ғалат аст, чунки пасванди ҷамъсози арабии **-от** аз ҷиҳати вазифа баробари пасванди ҷамъсози тоҷикии **-ҳо** мебошад.

44. Ба шарҳи калимаи маърифат таваҷҷуҳ намоед:

Маърифат калимаи арабӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин гуна тафсир ёфтааст:

1) илму дониш:

Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино
Буда аз нури маърифат бино.

Анварии Абевардӣ

2) шинохтан, доништан, боадабу ботарбия будан:

Шеъри форсӣ роҳи зиндагӣ ва саодату маърифатро ба мо ёд меод.

Сайид Муҳаммадали Чамолзода

3) тамиз, фаҳм:

Агар маърифат медоштӣ, ба дидани дӯстат мерафтӣ.

Сайид Муҳаммадали Чамолзода

45. Матни зеринро бинависед ва ба шарҳи калимаҳои муассис ва фозил, ки дар қавсайн омадаанд, диққат бидиҳед:

Ман номи «Ғиёс-ул-лугот»-ро аввалин бор дар мактабе, ки дар Самарқанд хондаам, аз муассис (асосгузор, бунёдкунанда) ва муаллими калони ин мактаб, марди бисёр фозил (олим, доно, донишманд, дорони фазлу камол) Мулло Абдулқодири Шакурӣ шунидам. Ин муаллим китоби чандон

зиёде надошт ва чунонки мо, шогирдонаш, пай мебурдем, яке аз кадрноктарин ва даркоритарин китобхояш ҳамин «Ғиёс-ул-луғот» буд.

Раҳим Ҳошим

ШАРҲ. Шумо то ин вақт шояд бо шаклҳои дигари калимаи **луғат**, монанди **луғатҳо** ва **луғот**, вохӯрда бошед.

Луғат калимаи арабӣ аст. **Луғатҳо** ва **луғот** шаклҳои чамъи он мебошанд. **Луғат** бо иловаи пасванд (суффикс)-и **-ҳо** шакли чамъи гирифтааст. Ин тарзи чамъбандии тоҷикӣ аст. **Луғот** шакли чамъбандии арабӣ буда, **луғатҳо** гуфтаанд.

Китоби **луғат** ё **луғатнома** (фарҳанг ва фарҳангнома ҳам мегӯянд) ҳамсафари ҳаётии инсон ба шумор меравад. Луғатномаҳоро хазинаи забон меноманд, зеро ки сарвати луғавии забонро дар бар мегиранд.

46. Шарҳи калимаҳои **дида** ва **нурро** аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бихонед ва дар дафтар нависед.

47. Шеъри зеринро бинависед, калимаҳои мутародиф (ҳаммаъно), сермаъно, мутаҷонис (ҳамчун ё ҳамгун) ва мутаҷоз (зидмаъно)-ро муайян кунед. Матнро аз бар намоед:

МОДАР

Гӯянд, маро чу зод модар,
Пистон ба даҳон гирифтаи омӯхт.
Шабҳо бари гоҳвораи ман
Бедор нишасту хуфтаи омӯхт.
Дастам бигирифтӣ по ба по бурд,
То шеваи роҳ рафтаи омӯхт.
Як ҳарфу ду ҳарф бар забонам
Алфоз ниҳоду гуфтаи омӯхт.
Лабханд ниҳод бар лаби ман,
Бар гунҷаи гул шукуфтаи омӯхт.

Пас, ҳастии ман зи ҳастии ўст,
То ҳастаму ҳаст, дорамаш дўст!

Эрач Мирзо

§ 5. РОҲҶОИ АСОСИИ КАЛИМАСОЗӢ

48. Матни зеринро бихонед ва калимаҳои сохтаву мураккаби онро муайян бикунед. Фарқи калимаҳои содара аз калимаҳои мураккаб бигӯед:

Темурмалик яккаву танҳо бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт. Ў аз биёбон баромада, ба ҷойҳои обод ва аҳолинишини Хоразм расид, аммо ҳамаи он ҷойҳои собик обод аз биёбони холии беобуалаф бадтар шуда буданд: киштзорҳо, гулзорҳо, боғу бўстонҳо ва марғзорҳо сар то сар хароб шуда буданд; деҳаҳо ва работҳо тамоман сӯхта, вайрон шуда буданд. Дар тамоми он ҷойҳо аз чинси одамии ва ҳайвоноти хонагӣ касе ва чизе ба назар наменамуд.

Темурмаликро аз дидани ин ҳол дил метапид, нафас тангӣ мекард ва газобе, ки нисбат ба чингизиён дошт, садчандон зиёд мешуд.

Садриддин Айни

? Калимаи асар боз кадом маъноро ифода мекунад?

49. Бо истифодаи пешванду пасвандҳо аз феълҳои **дон**, **пӯш**, **санҷ**, **хӯр**, **гуфт**, **бур**, **бин**, **шунав** исму сифат бисозед.

50. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои мураккаби ин байтҳо бо кадом роҳ ташаккул ёфтаанд?

Бузургӣ саросар ба гуфтор нест,
Дусад гуфта чун ними кирдор нест.

Абулқосими Фирдавӣ

Дӯс
Аз

– Бигир, бача,
сафолие гузошт
– Гармогарм!

? Вожаи мерабоя,
оварда шудааст?

51. Ҷумлаҳои тартиб
онҳо сифату феъл
баромад чун исм

52. Матнҳои зеринро
кунед. Аз матни м
диҳед:

Зардакофто
шуд. Талу те
губоролуд, си
аз пеши чор
бум ба гӯш
дарахтонро
сокинттар ме
дар равшани
вахмангез ба
вазида, аз ла
рафидахору
мебурд.

Дӯстиро чустучӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо.

Мирзо Турсунзода

– Бигир, бачам! – гӯшти рӯи тобасангро ба косаи сафолие гузошта, ба Аградод дароз кард Сабокат.
– Гармогарм бихӯрӣ, асари сарморо аз танат мерабояд.

Бароти Абдурахмон

? Вожаи **мерабояд** чӣ маънӣ дорад? Калимаи **асар** ба кадом маънӣ оварда шудааст?

51. Ҷумлаҳои тартиб диҳед ё аз назму наср мисоле биёред, ки дар онҳо сифату феълҳои **мӯйсафед**, **неку бад**, **гарму сард**, **даромад ва баромад** чун исм истифода шаванд.

52. Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои мураккабро маънидод кунед. Аз матни манзум сохти калимаҳои **ҷонвар** ва **одамиро** шарҳ диҳед:

Зардакофтоби тирамоҳ дар паси қуллаҳо нопадид шуд. Талу теппа ва дараҳо охиста-охиста ба назар губоролуд, сиёҳфом мешуданд. Хусрав аз сари баландӣ, аз пеши чормағзи кӯрак, ки ҳар шаб аз он ҷо навҳаи бум ба гӯш мерасид, ба деҳа нигарист. Хонаҳо, долу дарахтонро пардаи кабудфои дуд мепечонд. Атроф сокиттар мегашт. Тегаҳои кӯҳ ва шахҳои овезон, ки дар равшанӣ пуршукӯҳ менамуданд, акнун дахшатноку ваҳмангез ба чашм мерасиданд. Гоҳ-гоҳ шамоли сард вазида, аз лаби ҷарӣ ва домани кӯҳ баргҳои хушкидаи рафидахору камол ва курушу ровро барканда, ба ҷое мебурд.

Абдулҳамид Самад

Ҷонвар фарбеҳ шавад, лек аз алаф,
Одамӣ фарбеҳ зи изз асту шараф.
Одамӣ фарбеҳ шавад аз роҳи гӯш,
Ҷонвар фарбеҳ шавад аз ҳалқу нӯш.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Калимаҳои муқобилмаъноӣ **фарбеҳ** кадомҳоянд?

Δ Муносибати байни калимаҳои из(з) ва **шараф**ро бигӯед.

53. Аҳаммияти унсурҳои калимасозро бо мисолҳо эзоҳ бидиҳед ва бигӯед, ки чаро калимаҳои **дониш**, **донишманд**, **бедониш**ро ҳамреша меноманд?

54. Матни зеринро бихонед ва бандакҳоро муайян кунед:

Борон дар боридан, роҳ лой, ҳаво сард, рӯз гашт карда, ба бегоҳӣ наздик расидааст. Як бачаи ҳаштсола роҳ меравад, аммо ба чӣ тарз? Ҳар қадами партофтаи худро се-чор бори дигар бардошта, ба ҷойи аввалиаш мениҳад ва ҳар замон баргашта, ба дунболи худ нигоҳ мекунад. Маълум буд, ки ин бача хеле хунук хӯрдааст ва мехоҳад, ки барои гарм кардани бадани худ тезтар роҳ равад.

Садриддин Айнӣ

Кӯдакони дӯстрӯ пайиҳам ба ҳавлӣ ворид шуда, бо хандаву шавқ ба чидани себҳои рехта шуруъ карданд. Чашмони мард нурафшон, чеҳрааш равшан, лабонаш пуртабассум, нарм бархест ва ба тифлакони себчин пайваст, балки ӯ низ гӯё ба тифле табдил ёфт. Эҳе, давутоз ва шӯру талоши тозае авҷ гирифт барои себчинӣ.

Абдулҳамид Самад

55. Ибораҳои зеринро бинависед ва роҳи таркиб ёфтани онҳоро бигӯед:

хонаи Аҳмад
китоби Зухро
занги мадраса
девори хона

гарданбанди тило
боди сабо
кадди сарв
дарёи Сурхоб

56. Байтҳои зеринро нависед ва бандакҳои -ам, -ат, -ашро дар калимаҳои нангам, танат, солаш маънидод намоед:

Дил чу дар хидмати ту шод кунам,
Нангам ояд, ки зи чон ёд кунам.

Парвиз Хонларӣ

Таносоию кохилӣ дур кун,
Бикӯшу зи ранчи танат сур кун.

Сиёвушро доду кардаш навид,
Зи хубӣ бидодаш фаровон умед.

Чунин ҳафт солаш ҳаме озмуд,
Ба ҳар кор ҷуз покзода набуд.

Абулқосими Фирдавӣ

57. Бо шакли чамъи бандакҷонишин мисол биёред ва дар дафтар нависед.

58. Матни зеринро бихонед ва гӯед, ки дар он кадом бандакҳои феълӣ истифода нашудаанд? Дар ҷумлаи «**Анварӣ манам**»-ам чӣ гуна бандак аст?

Рӯзе Ҳаким Анварӣ дар бозори Балх мегузашт, хангомае дид, пеш рафт ва сар дар миён кард. Марде дид, ки истода ва қасоиди Анварӣ ба номи худ мехонд ва мардум ӯро таҳсин мекарданд.

Анварӣ пеш рафт ва гуфт:

– Эй мард, ин ашъори кист, ки мехонӣ?

Гуфт:

– Ашъори Анварӣ!

Гуфт:

– Анвариро мешиносӣ?

Гуфт:

– Чӣ мегӯӣ, Анварӣ манам!

Анварӣ бихандиду гуфт:

– Шердузд шунида будам, аммо шоирдузд надида будам.

Фаҳриддин Али Шифӣ

? Ба ифодаи **дар бозори Балх мегузашт** таваҷҷуҳ намоед. Имрӯз дар баёни чунин маънӣ ба ҷойи пешоянди **дар** кадом пешояндро истифода мебаранд?

Δ Кӯшиш ба кор баред, то матнро бетағйир нақл кунед. Мавқеи аломатҳои китобатро ба ёд гиред.

59. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҳои хабарӣ бо кадом калимаҳо пайваст шудаанд? Бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феълӣ чӣ фарқ доранд?

Давлати шоҳон асари ганчи туст,
Роҳати аъён самари ранчи туст.
Гар ту ду рӯзе надихӣ тан ба кор,
Яксара нобуд шавад рӯзгор.
Боиси ободии олам туй,
Ранҷбаро, маънии одам туй!...

Абулқосим Лоҳутӣ

Дар зимистон бо хаёли навбахорон зиндаам,
Сабзаи саҳроҷаму бо оби борон зиндаам.
Қатраҳо аз иттифоқи ҳамдигар дарё шаванд,
Ман дар ин дунё ба меҳри дӯстдорон зиндаам.

Алимуҳаммад Муродӣ

? Чаро шоир туст гуфтааст? Шакли пурраи он чӣ гуна аст?

§ 6. СОХТ ВА ИМЛОИ ИСМ

60. Ба калимаҳои зерин пешванд ва пасвандҳои ҳам-, -гар, -гор, -андар, -гоҳ, -зор, -истон, -дон, -бон, -а, -ӣ, -гарӣ, -иш, -ор-ро илова кунед ва калимаи нав созед:

лола	шоир
пайванд	боғ
рӯз	ранг
хон	бор
пурс	сабақ
мадад	базм
гуфт	даст

61. Матнҳои зеринро бихонед ва роҳи ба вуҷуд омадани исмҳои ишоратшударо бигӯед. Ба мазмуни байтҳо эътибор диҳед:

Рафти суҳан бар сари Хатлон бувад,
Хубби Ватан гӯшаи имон бувад.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Он бузи кӯҳӣ бар он кӯҳи баланд
Бардавад аз баҳри хӯрде бегазанд.

Ҷалолиддини Балхӣ

Набояд **роҳрав**, к-ӯ зуд ронад,
Касе, к-ӯ зуд ронад, зуд монад.

Низомии Ганҷавӣ

Дил чун мутеъ гашт, чароғи назар шавад,
Фарзанди нек **ҷойнишини** падар шавад.

Саййидои Насафӣ

Моргире рафт сӯйи кӯҳсор,
То бигирад ӯ ба афсунҳо-ш мор.

Гар гарону гар шитобанда бувад,
Он ки чӯяндаст, ёбанда бувад.

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ некӯ **раҳбар** аст!

Ҷалолиддини Балхӣ

Дар он вақт дар Сугди Самарқанд **сафедҷомагон**
бисёр қувват гирифта буданд ва шаҳри Самарқанд ҳам
дар дасти онҳо буд.

Садриддин Айний

? Аз таркиби к-ӯ кадом овоз ихтисор шудааст ва ба хотири чӣ?
Пасванди **-гон** дар калимаи **сафедҷомагон** чиро нишон медиҳад?

62. Пасвандҳои **-он(-ён)**, **-вон**, **-ҳо**, **-ак(-як)**, **-ча**-ро аз ҷиҳати вазифа
бо мисолҳо шарҳ диҳед. Ин мисраи шоир - «Порае аз нон яқин, ки
нон бувад» кадом мақоли машҳури халқиро ба ёд меорад? Оид ба
аҳаммияти гандум ва нон матн тартиб диҳед.

63. Матни зеринро бихонед, исмҳои сохта ва мураккаби онро муайян
кунед ва дар дафтар нависед:

Захҳок тоҷи фирӯзаро бар сар ниҳода, бар тахти оч нишаста ва ба мӯбадон рӯ оварда, гуфт:

– Эй номвар хирадмандони пурхунар! Ба шумо маълум аст, ки ман як душмани ниҳонӣ дорам. Агарчи ӯ чавон аст (Фаридунро дар назар дошт), лекин ман ӯро хурд намебинам, ӯ далер ва номҷӯй аст, меҳоҳад маро сарнагун, тахту тоҷамро вожгун созад. Аз бади рӯзгор метарсам. Бояд чора чувст. Шумо як гувоҳнома нависед, ки ман подшоҳи одил, раҳмдил, ростқавл ҳастам ва ҳамеша ба ростию некӣ амал кардаам, то ки душманонам баҳонаи тегкашию интиқомҷӯӣ надошта бошанд.

Бузургон магар ҳад доштанд, ки амри подшоҳонро ба ҷо наёранд? Ночор аз тарс гувоҳнома навиштанд ва ҳамаашон дар он гувоҳнома имзо карданд.

Ҳамин вақт дар майдони пеши қаср халки ситамдида чамъ омада, аз дасти шоҳи аждаҳобардӯш дод мегуфтанд, гавго мекарданд.

Як марди тануманди бақитфу бозу, ки дар чашмонаш оташи кину ғазаб шуълавар буд, ба боргоҳ зада даромад. Ҷӯшону хурӯшон даст бар сар зада, рӯёруӣ Захҳок истода, фарёд кашид:

– Эй ситамгар, ман Коваи оҳангарам!

Сотим Улугзода

? Таркибҳои бар забон меронд, пояи салтанат ва ҳад доштандро чӣ гуна фаҳмидан мумкин аст?

64. Калимаҳои зеринро нависед ва ба ду тарзи навишти онҳо эътибор бидиҳед:

гуноҳ – гунаҳ

коҳ – каҳ

моҳ – маҳ

шоҳ – шах

роҳ – раҳ

рӯбоҳ – рӯбах

рӯй – рӯ

кӯй – кӯ

мӯй – мӯ

шӯй – шӯ

хӯй – хӯ

пой – по

сарой – саро

65. Шеърҳои зеринро бихонед ва калимаҳои дорои ду тарзи навиштро нишон бидиҳед:

Шайх ўро фармуд, ки хидмати ин тоифа ихтиёр кун,
то азизи ҳар ду сарой гардӣ.

Муҳаммад ибни Мунаввар

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ некӯ раҳбар аст.

Қалолиддини Балхӣ

66. Байти зеринро нависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда аҳаммиат бидиҳед:

Кӯйи навмедӣ марав, уммедҳост,
Сӯйи торикӣ марав, хуршедҳост.

Қалолиддини Балхӣ

67. Бо вожаҳои **ҷой, пой, рӯй, мӯй** ибора бисозед.

68. Тарзи навишти калимаҳои зеринро ёд бигиред: **Бузургмехр -Бузурҷмехр, сапед - сафед, пил - фил, пирӯз - фирӯз, хидмат -хизмат, устод- устоз.**

? Бо кадоме аз ин калимаҳо мисол оварда метавонед.

Δ Ғалати вожаҳои ишоратшударо шарҳ диҳед.

Душмани доно, ки пайи ҷон бувад,
Беҳтар аз он дӯст, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ҳама ҷойи Эрон саройи ман аст,
Чу некӯ бадаш аз баройи ман аст.

Абулқосими Фирдавӣ

69. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба имлои калима ва ибораҳои ишоратшуда тавачҷуҳ намоед:

Муаллифи китоби «**Ғиёс-ул-лугот**» Муҳаммад Ғиёсуддин аст. «**Ғиёс-ул-лугот**» ба номи муаллиф вобаста аст, яъне **луготи (ё лугати) Ғиёс.**

Маликушшуаро Баҳор яке аз шоирони машҳури кишвари Эрон мебошад.

Мовароуннаҳр ва **Хуросон** аз сарзаминҳои қадимии Осиёи Марказӣ будаанд.

Сари Хосор, **Шахринав**, **Конибодом** аз мавзёҳои зебоманзари Тоҷикистони азиз ба шумор мераванд.

Чанд сол аст, ки **Расули паҳлавон** ҳарифони худро мағлуб мекунад ва дар мусобика ҷойи аввалро ишғол менамояд.

70. Бо исмҳои амир **Темур**, **Аҳмадмаҳдум**, **Акбари Мерган**, **Ибни Сино**, **Сомониён**, **шоҳномаҳои**, **Ҷумҳурии Исломии Эрон**, **дарёи Вахш**, **Худованди замину осмон**, **ал-Берунӣ**, **Ҷумҳурии Тоҷикистон**, **Шӯриши Восеъ**, **«Рангинкамон»**, **бозори «Баракат»** ҷумла тартиб диҳед ё аз назму наср мисол биёред.

71. Матни зеринро бихонед ва исмҳои хоси онро дар дафтар бинависед:

Устод **Муъмин Қаноат** соли 1932 дар деҳаи **Курговад**, воқеъ дар ноҳияи **Дарвози Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон**, дар хонаводаи кишоварз ба дунё омадааст. Дар соли 1956 **Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро** дар риштаи забон ва адабиёти тоҷик ба поён расондааст. Вай уҳдадори вазифаҳои зиёд буд, ки аз он ҷумлаанд: мудири бахши шеър ва дабири маҷаллаи **«Садои Шарқ»**, ноиби раиси **Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон**, вакили **Шӯрои Олии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ**, раиси **Кумитаи умури байналмилалӣ Шӯрои Олӣ**, муовини раиси **Кумитаи Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон** ба номи **Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**.

Нахустин китоби шоир бо номи **«Шарора»** соли 1960 ба таърифи расидааст. Дастонҳои **«Сурӯши Сталинград»** ва **«Ғаҳвораи Сино»** сазовори **Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ** шудаанд.

? Калимаи **риштаро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Шеъри устод Муъмин Қаноатро таҳти унвони «Ба ҳаводори забони тоҷикӣ» такроран бихонед.

ШАРҲ. Ба таъсири забони арабӣ вожаҳои Бузургмехр, сапед, гӯспанд, пил, пирӯз ва ғайра шакли худро каме тағйир додаанд, яъне дар ин калимаҳо ба ҷойи ҳарфҳои **г** ва **п** ҳарфҳои **ч** ва **ф**-ро ҳам навиштаанд (Бузур**ч**мехр, са**ф**ед, гӯс**ф**анд, **ф**ил, **ф**ирӯз). Шумо медонед, ки алифбои ниёгон дар асл аз 28 ҳарф иборат буд. Бо иловаи 4 ҳарфи хосси забони тоҷикӣ – **п, ч, ж, г**, шумораи ҳарфҳо ба 32 расид. Дабирон, котибон, мирзоҳо ё нависандагон ҳангоми таълифи китобу асарҳо ба ҷойи ин ҳарфҳои тоҷикӣ ҳарфҳои арабии ба онҳо наздику монандро низ ба кор бурдаанд.

Бадалшавии ҳарфи **д** ба **з** дар калимаҳои хидмат-хизмат, устод-устоз аз рӯи наздикии талаффузи ин овозхост: **д** ва **з** ҳамсадоянд, аз ин ҷиҳат дар гуфтор гоҳе овози **з** дар ивази овози **д** омада ва ҳамон тарзи талаффуз ба навишт таъсир кардааст.

72. Матро бихонед ва исмҳои хосси онро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

ПАНЧРӮД

Дуруд бар Панчрӯди Рӯдакизод,
Ки бар шеъри дарӣ болу паре дод.

Бухорову Хуросон офарин хонд,
Каломашро киёси ангубин хонд.

Зи Хатлон то Бадахшон болафшон
Паридӣ мурғи табъи ӯ ғазалхон.

Зи ҷӯйи Мӯлиён пайгом овард,
Ки шахро мисрае дар дом овард.

Падар дар маънию лафзу баён шуд,
Зи шеъраш миллате соҳибзабон шуд.

Агарчи буд сангин сарнавишташ,
Чу барфи қулла шуд покӣ сиришташ.

Агарчи кӯр шуд, бино диле дошт,
Чу кӯхистони мо дарёдилӣ дошт.

Сучуд орам ба хокат, Панҷрӯдам,
Кунам оғоз дар васфат сурудам.

Зи рӯдат чуръае дар соғарам дех,
Зи байти Рӯдакӣ болу парам дех.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

? Вожаҳои калом, лафз ва забон бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд? Ибораи **Панҷрӯди Рӯдакизодро** чӣ гуна мефаҳмед?
Δ Соҳти калимаҳои **соҳибзабон, сарнавишт** ва **дарёдилро** муайян кунед.

§ 7. СИҒА ВА ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

73. Феълҳои навиштан, пурсидан ва санҷиданро мувофиқи нишондоди қисми болои нақша ба сиғаҳо баргардонед. Поинтар онҳоро дар ҷумла биёред:

Сиғаҳои феъл			
хабарӣ	амрӣ	эҳтимолӣ	шартӣ-хоҳишмандӣ
хабарӣ			
амрӣ			
эҳтимолӣ			
шартӣ-хоҳишмандӣ			

74. Дар матнҳои зерин ситара муайян кунед:

Он қадар дар дилписандӣ дилписанд астӣ, Ватан,
Дар сари тасвири хуснат кас намеёбад суҳан.

Мирзо Турсунзода

То мард суҳан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта бошад.

Саъдии Шерозӣ

Имрӯз бикун, чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ, чу ҳеч наравонӣ кард?

Абӯалӣ ибни Сино

Он ки ахлоқи беадаб дорад,
Баҳра кай аз ҷаду насаб дорад?

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Осмон васеътар шуд. Аз сафҳаи бегубори он гӯё
ситора ҷӯшида баромада буд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Он яке ранчур шуд сӯи табиб,
 Гуфт: «Набзамро фуру бин, эй лабиб,
 Ки зи набз огаҳ шавӣ бар ҳоли дил,
 Ки раги даст аст бо дил муттасил».

Чалолиддини Балхӣ

Мурод изтироби худро ниҳон доштани мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

75. Матни зеринро бинависед ва замони иҷрои амалро муайян кунед:

Рӯдакӣ аз хурдӣ дорон истеъдоди ҳайратбахше буда, ҳофизаи баланд дошт. Дар айёми ҷавонӣ ба Самарқанд омада, таҳсили илм ва камол намудааст. Ӯ овози хуш ва форам низ дошт. Барбат ё руд ном созро зуд омӯхт ва ҳавоҳои тозабатоза мебаст ва бо соз суруд эҷод мекард. Дар андак фурсат диққати аҳли адаб ва санъатро ба худ кашид. Овозаи шоирӣ ва мутрибиаш ба атрофи олам паҳн гашт. Амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ӯро ба дарбори худ – шаҳри Бухоро даъват кард. Шоирони ҳамасраш ӯро устод ва султони шоирон номидаанд.

«Суханварони сайқали рӯи замин»

? Дар бораи устод Рӯдакӣ боз чӣ медонед?

Δ Феълҳои матнро аз ҷиҳати сохт шарҳ бидиҳед.

76. Бо феълҳои замони гузашта ва ҳозира-оянда ҷумла тартиб диҳед:

гашт

мегашт

сайругашт мекард

баргашт

бар

бурд

меборид

баромад

омад

меомад

А Қоидаи феълҳои сода, сохта, мураккаб ва таркиби ро бигӯед.

77. Матнҳои зеринро бихонед, феълҳои замони гузашта ва феълҳои ёварро дар дафтар бинависед. Шеърро аз ёд кунед:

Чавон бахшиш напурсид, мансабу мақом талаб накард, балки бар хилофи интизории ҳама аз амир илтимос кард, ки ба вай барои истифода аз китобхонаи салтанатӣ рухсат дода шавад.

Китобхонаи амирони Сомонӣ шуҳрати калон дошт, лекин дари он боз набуд, барои истифода аз он ба камтар касе иҷозат дода мешуд.

Китобхона таъсис кардан ва китобҳои камёби гаронбаҳоро чамъ овардан низ дар дарборҳои шоҳони гузашта як ҷузъи худнамоии шоҳона ба шумор мерафт. Вале аз дари он китобхонаҳо рӯзҳои моҳҳо ғайр аз китобхонадор касе намендарамад.

Ин хоҳиши Абӯалӣ, бар хилофи интизораш, пазируфта шуд. Шодику сарфарозии вай ҳадду канор надошт.

Ӯ, ба ҳамин тариқ, ба як орзуи дерини худ ноил гашт.

Акнун рӯзи худро аз пагоҳии барвакт то бегоҳӣ дар китобхонаи дарбор мегузаронд.

Раҳим Ҳошим

ТОҶИКИСТОН

Бӯстоне чун ту ҷонпарвар надорам,
Ғайри ту ман давлати дигар надорам,
Сарвате ҷуз ту ба баҳру бар надорам,
Ту барои ман чу ганҷи бебаҳой.

Тоҷикистон – ёдгори Оли Сомон,
Тоҷикистон – ифтихори Оли Сомон.

Ҳаст оғӯши ту чун гаҳвораи ман,
То чаҳон бошад, туй чун модари ман,
Ин туй чун гулшани қонпарвари ман,
Ту гулистони баҳори дилрабоӣ ...

Ҷамолиддин Каримзода

? Ибораи китобхонаи салтанатиرو чӣ тавр мефаҳмед?

Δ Муродифи таъсис карданро бигӯед.

78. Шеърӣ зеринро бинависед ва феълҳои ишоратшударо аз нигоҳи замон эзоҳ диҳед:

Навиштан зи гуфтан муҳимтар **шинос**,
Ба гоҳи навиштан **ба чо ор** хуш.
Сухан бо қалам чун қалам рост **дор**,
Ба неку ба бад дар сухан нек **кӯш**.
Ба гуфтан туро гар хатое **фитал**,
Зи барбат фузунат **бимоланд** гӯш.
В-агар дар навиштан хатое **қунӣ**,
Сарат чун қалам **дур монад** зи дӯш.

Масъуди Саъди Салмон

? **Навиштан** ва **гуфтан** чӣ гуна шакли феълӣ мебошанд? **Гӯши барбат молидан** (бимоланд) ишора ба чӣ аст?

Δ Аз рӯи мазмуни шеърҳо маънии вожаи **дӯшро** бигӯед.

Чӣ хӯрдӣ дӯш, к-ин зебонят дод,
Зи хубони чаҳон болоният дод?

Абдуллаҳмонӣ Ҷомӣ

ШАРҲ. Масдар калимаи арабӣ буда, маънии ҷойи баромаданро дорад. Дар китобҳои луғат, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», масдарро манбаъ низ шарҳ

додаанд, яъне **масдар** манбаъ ё асоси пайдоиши ҳамаи шаклҳои феълӣ мебошад. Мо феълро ҳамеша ба сурати масдар вирди забон мекунем. Масалан, агар бихоҳем, ки аз байти:

Ба лутфу марҳамат дилҳо ниғаҳ дор,
Кас аз дасту забони худ маёзор.

Носири Хусрав

феълро пайдо намоем, онро дар шакли масдар ин гуна бояд номбар кунем: **дил(ҳо) ниғаҳ доштан** ва **маёзурдан** (наёзурдан). Ё, пурсида шавад, ки аз чумлаи «Зарвоншоҳ китоб мехонад» феълро муайян кунед, онро ин тавр бояд нишон дод: **хондан!**

79. Масдарҳоро ба феъли замони гузашта баргардонед: **рӯфтан**, **чиндан**, **пухтан**, **расидан**, **тайёр шудан**, **тамошо кардан**, **кӯфтан**.

? Феъли замони гузашта чӣ гуна амалро мефаҳмонад?
Δ Сохти феълҳои **тайёр шудан** ва **тамошо карданро** бигӯед.

80. Ба қои нуктаҳо аз феълҳои дар қавсайн оварда феъли мувофиқро гузored ва матрно нависед. Тобишҳои маъноии он феълҳоро бигӯед:

Шаҳри азизи ман! Чӣ хусни дилрабoе дорӣ! Дар кӯчаю хиёбонҳоят қадам...у дилам аз фараҳ... Ана, баҳор ҳам омад. Дарахтони қадди роҳу майдонҳои ту гулбасар шуданд. Хусни дилчӯйи ту боз дилработар гардид.

Шаҳри дилчӯйи ман бо қадамҳои баҳодуруна... Дар ин ҷо қариб ҳар рӯз ягон навигариро дидан мумкин. Вай дар пеши назар...

(лабрез мешавад, мемонам, месабзад, пеш меравад).

Озод Аминзода

81. Феъли **сохта истоданро** аз рӯйи шахсу шумора тасриф бикунед, бо шаклҳои тасрифии он чанд чумла тартиб бидиҳед.

82. Шеъри зеринро бинависед ва феъли замони ҳозира-ояндаро муайян кунед:

Фаввора аз дили санг
Чӯшад нафас кашида,
Бар осмон чу тӯсе
Қад бо ҳавас кашида.
Хуршеди бомдодон
Кокулфишон дурахшад,
Андар танаш чу атлас
Тиру камон дурахшад.
...Монандаи сафедор
Қад рост мекунад об.
Аз ошён чу кафтар
Парвоз мекунад об.
Об аз гулӯи санге
Чун аз қафас раҳида,
Бо ҳар паридани он
Дунё нафас кашида.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

? Ба мисраи «Об аз гулӯи санге» таваҷҷуҳ кунед: магар санг гулӯ дорад? Инро чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Мазмуни мисраи «Дунё нафас кашида»-ро хаттӣ шарҳ диҳед.

83. Ба қойи нуқтаҳо феъли замони ҳозираро гузоред. Намуна: меваҳо пухта истодаанд:

Мо ба вилояти Суғд...

Деҳқонон аз сари замин...

Хонандағони синфи ёздаҳ ба имтиҳон...

Ҳофиз суруд...

84. Матнро бинависед ва таркиби феълҳои ишоратшударо муайян кунед:

Месарояд булбули ширинсухан

Рӯзу шаб бо як забон дар он чаман.

Мирзо Турсунзода

Толиби илм ноил намегардад илму маърифатро ва манфиат намебинад аз ҳамон илм, магар ба бузург шуморидани устод ва эхтироми устод.

«Тавсифи муаллим»

85. Ба ин мисолҳо зеҳн бимонед:

а) хоҳад

а) суҳбат хоҳад кард
тамошо хоҳад кард
кӯшиш хоҳад намуд

б) нахоҳад рафт

б) дер нахоҳад кард

Δ Аз матни зерин феълҳои замони ояндаро муайян кунед:

Об меояд, даштҳо, заминҳои хушк обод хоҳанд шуд. Ин об боғҳоро гул-гул хоҳад шукуфонд, майдонҳоро ҳосилхез хоҳад кард. Мухтасар, оби Канали калони Фарғона мисли хуне, ки ба ҷисми инсон зарур аст, ба ниҳолҳои боғҳо ҷон хоҳад бахшид.

Ҷалол Иқромӣ

86. Матни зеринро айнан бинависед, сипас феълҳои **омадан** (ояд) ва **нозидан** (нозанд)-ро ба шакли замони оянда баргардонед:

Вахш сӯйи Панчи шуҳратнок ояд лаб зада,
Аз бараш Кофарниҳон дар ёди Ому чап зада.
Тоҷикон нозанд аз ин гуна дарёҳои худ,
Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

Мирзо Турсунзода

? Номи имрӯзаи Кофарниҳон чист? Гуфта метавонед, ки вожаи **Ому** дар кадом шеъри устод Рӯдакӣ зикр шудааст?

Δ Шарҳи калимаи **мусаффо**ро аз китоби луғат биёбед.

87. Матни зеринро бихонед, феълҳоро нависед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:

Падар рухи чун баҳор ва тани пилвори писарашро дида, ўро дар оғӯш гирифт ва аз шодӣ гирифт. Пеши Симуриг ба сипос сар фуруд овард, ўро ситоиш кард ва офарин хонд.

Симуриг сӯйи ошёнаш парвоз кард, чашмони Сом ва ҳамроҳаш ба вай нигарон монданд.

Падар ҳамонро гирифта, ба писар гуфт:

– Дилатро ба ман бад макун ва аз гузашта ёд манамо. Ман то абад дӯстдор ва меҳрубони ту хоҳам буд. Акнун, ки туро ёфтам, ҳамаи хоҳишу орзуятро ба ҷо меорам.

Сотим Улугзода

? Сом номи қаҳрамони достони кадом шоир аст?

Δ Муродифи калимаи ошёнро бигӯед.

§ 8. СИФАТ

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки номро мефаҳмонанд. Бубинед, ки олими маъруфи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино дар ин бора чунин гуфтааст: «Ва ба тозӣ номро исм хонанд». Исм, яъне ном аст. Калимаҳои

модар	мард
осмон	бахт
замин	шоир
пироҳан	ангур
хона	болопӯш

ва ғайра номро ифода менамоянд ва ба саволҳои **кӣ?**, **чӣ?** ҷавоб мешаванд. Ҳамаи калимаҳо номро баён намесозанд, боз калимаҳое мавҷуданд, ки номро аз ҷиҳате шарҳ медиҳанд, ба монанди

соф	сабз
пахлавон	сафед
меҳрубон	васеъ
ширин	бузург
сахт	чармӣ

ва гайра.

Калима (исм)-ҳои дар боло оварда ба воситаи изофат (-и) бо вожаҳои дигар ин тавр алоқаманд мешаванд:

модари меҳрубон	пирохани сабз
осмони соф	марди пахлавон
замини сабз	шоири бузург
хонаи васеъ	ангури ширин
бахти сафед	болопӯши чармӣ

Калимаҳои **меҳрубон, соф, сахт, сабз, васеъ, пахлавон, бузург, сафед, ширин, чармӣ** сифати калимаҳои гурӯҳи аввал, яъне баёнгарии хислат, ранг, лаззат, сохт ва тавоноии онҳо мебошанд.

88. Матни зеринро бинависед ва сифатҳои **чавон, мардро** муайян кунед:

Ин чавони хушқадду қомати зебо ва хушрафтор, ки Абдуллоҳ ибни Сино ном дошт, дар замони ҳукмронии Нӯҳ ибни Мансури Сомонӣ (987-998) ба ин ноҳия омил таъйин карда шуд.

Ӯ чавони танҳое буд. Дар байни мардум ба наздикӣ аз Балх ба Бухоро омаданаширо меғуфтанд ва дар бораи марди донишманд будан ва бо олимони Бухоро нишастухез доштаниаш ривоят мекарданд.

Раҳим Ҳошим

? Сифатҳои калимаи **чавон** бо якдигар чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Калимаи **нишастухез** чӣ гуна сохта шудааст?

89. Шеърҳои зеринро бихонед ва сифатҳояшонро шарҳ диҳед:

Некуй кун бар он ки некӣ хост,
К-аз ту ин номи нек мемонад.

Шамсиддин Шохин

Дашти васеу боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову ҷангалу чаману кӯҳу лолазор.
Аз ҳар канор чашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хурӯш...

Пайрав Сулаймонӣ

? **Некӣ** чӣ гуна вожа аст?

Сифат ҳиссаи нутқест, ки аломат ва чигунагии касе ё чизро мефаҳмонад: одами **бафаҳм**, хонаи **равшан**, сухани **нек**, хӯроки **гарм**, гиёҳи **шифобахш**, лаълии **шишагӣ**, оҳуи **кӯҳӣ**, пойафзори **мардона**, дасти **рост** ва гайра. Суоли сифат **чӣ ранг?**, **чӣ гуна?**, **кадом?** аст.

90. Бо истифодаи сифатҳои нозук, рост, гуворо, сард, нарм, ҳамвор, дур, оқил, торик, зебо, ношинос, мушфиқ, мумтоз ҷумла тартиб бидиҳед.

91. Матнҳои зеринро аввал бинависед ва ба сифатҳо ишора намоед:

Зи шеъри дилкаши Ҳофиз касе бувад огоҳ,
Ки лутфи таъбу сухан гуфтани дарӣ донад.

Ҳофиз Шерозӣ

Саъдиё, марди накӯном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба накӯӣ набаранд.

Тараххум бар паланги тездандон
Ситамгорӣ бувад бар гӯсфандон.

Саъдии Шерозӣ

Дастмояи бузург ақлу адаб аст, на аслу насаб. Ҳар кас ақли соф ва хиради комил дошта бошад, худро аз пояи паст ба мартабаи баланд мерасонад, ҳар кас ақли заиф дошта бошад, худро аз дараҷаи олий ба мартабаи данӣ андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Гарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Муҳаммад Иқбол

? Мурод аз **ҳиндӣ** ва **дарӣ** гуфтан чист?

92. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки **тезпар** ва **баландпарвоз** сифатҳои кадом исманд?

Ногаҳон рӯзе аз ҳаво бозе
Тезпарре, баландпарвозе
Кард сӯйи кабӯтаре оҳанг,
Пойи ўро гирифт сахт ба чанг.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? **Оҳанг** ба кадом маъно омадааст?

Δ Мафҳуми дигари калимаи **оҳангро** бигӯед.

§ 9. СИФАТИ АСЛӢ ВА НИСБӢ

Сифат аз ҷиҳати ифодаи ҳолату ҷиғунагии исм ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: аслӣ ва нисбӣ.

Сифати аслӣ аломати хос ва асосии исмро мефаҳмонад, чунончи:

девори **баланд**
ҳавои **тира**
кулоҳи **сафед**
доруи **талх**

Сифати нисбӣ аломатро нисбат ба чизе (макон, замон) ё касе мефаҳмонад ва аз калимаҳои дигар бо ёрии пасвандҳои **-ӣ(-гӣ)**, **-ин(-ина)**, **-она** ва гайра сохта мешавад, мисол:

рӯймоли пашмӣ
кӯзаи сафолӣ
гарданбанди нукрагӣ
болопӯши чармин
ҷавони сабзина
либоси кӯдакона

93. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои аслий ва нисбиरो ҷудо кунед ва бинависед:

ОМУЗИШИ ШАБОНАРУЗ

Абдуллоҳ, ки фозил ва дӯстдори илм буд, бисёр хоҳиш дошт, ки ду писараш Ҳусайн ва Маҳмудро хонанда, аз донишҳои замони воқиф гардонад. Ӯ бо ҳамин мақсад ба Бухоро кӯчид ва Ҳусайнро аз панҷсолагиаш ба хондан водошт.

Дар ин бора худи Абӯалӣ мегӯяд:

«Ҳамагӣ ба Бухоро бозгаштем. Падарам барои ман омӯзгори «Қуръон» ва адабиёт гирифт. Даҳсола будам, ки «Қуръон» ва бисёре аз илмҳои адабро фаро гирифтам».

Ҳусайн дар рӯзҳои аввали ба хониш сар карданиш истеъдоди аҷибонешон дода, устодонашро ба ҳайрат меандошт.

Падараш баъд аз ин ўро дар назди Абдуллоҳи Массоҳ ном марди риёзидон ва танобчӣ, ки дар ҳамсоиягии онҳо дукони баққолӣ дошт, ба таълими илми ҳисоб ва хандаса гузошт.

Даринсолҳо Бухоро чамъомадгоҳи аҳли савод ва илму маърифат буд. Чунонки таърихнависон қайд кардаанд, авоми шаҳри Бухоро низ олиму донишманд буданд ва аксари ин олимони барои гузаронидани зиндагӣ ба касбу кори гуногун: баққолӣ, атторӣ, дуредгарӣ ва амсоли он машғул буданд. Абдуллоҳи Массоҳ низ аз ин ҷумла олимони буда, ризку рӯзии худ ва хонаводаашро бо даромади ночиз аз дукони баққолияш таъмин мекард.

Раҳим Ҳошим

Аградода дар яке аз нуқтаҳои баланди кӯҳ, рӯйи харсанги бузурге нишаста, найи ҷӯпонияшро менавохт. Дар канори ӯ гурги қариб дусолааш – Ашк рамаи гӯсфандони машғули чариданро дидбонӣ мекард. Аградода бар тан куртаву шалвори зардинаи чармин дошт, ки онро бо решаи бодом ранг дода буданд. Дар пой низ ҳамранги шалвор пойафзори чармине дошт. Хатти мӯйлабҳои нафис ва риши сияҳфомаш низ дар бари рӯйи дамида, ҳусни ҷавонияшро меафзуд. Сараш урён, мӯйи сиёҳи мавҷдори то китф ҳамидаашро бо пешонибанди чармине баста буд.

Най нола мекарду офтоби ҳаловатбахши фасли баҳор нур меафшонд. Шоҳаҳои гарки гули бодом аз насими боди форам алвонҷ мерафт. Гулу гиёҳ ва сабзаҳои дамида як фазои гуворои бихиштосоро фароҳам меовард. Ва Аградодаи ҷавону зебо бо навои найи эҳсоси дили пурфараҳ ва шукронаи расидан ба баҳори навро тараннум мекард.

Бароти Абдураҳмон

94. Ба исмиҳои зерин сифати мувофиқ биёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед:

чома	чароғ
соат	шаб
миз	кафш
тут	омӯзишгоҳ
асбоб	кабк
забон	дӯкон

95. Ба сифатҳои зер исми мувофиқ пайдо кунед ва бо онҳо ҷумла бисозед:

дӯстӣ	пурсамар
мисрӣ	барқӣ
ёбой	бадахшонӣ
сангӣ	шишагӣ
пирона	заррин
осмонӣ	гандумӣ

96. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои онҳоро муайян кунед:

Дар деҳа шавқуни омад-омади пода, хандаи хушҳолонаи занону духтарони аз дарав баргашта ба фазо мепечид. Аз хонае ба атроф бӯйи хуши нони гарм паҳн мегашт. Аз боғ садои пайи ҳам афтидани себу нок ачаб хушоҳанг ба гӯш мерасид. Ва ҳамаи инҳо рафта-рафта кӯфти роҳро кам карда, занги дили Ҳалимро шустанд. Ӯ сар рӯйи болиштҳо ниҳода, ба осмони каб-кабуду бегубори деҳа назар афканд, ба нағмапардозии булбулон ва хониши чирчирақҳо гӯш андохт.

Абдулҳамид Самад

Айёми баҳору бомдодӣ,
Вақти фараҳ асту гоҳи шодӣ.
Дар чониби марғзор бинӣ,
Ҳар сӯ гулу лолазор бинӣ.

Ҳаст оби равон равон ба ҳар сӯй,
Сабз аст зи сабзаҳо лаби чӯй.
Аз бўйи гулу гиёҳи навхез
Боди сахарист анбаромез.
Нав хоста сабза, гул шукуфта,
Наргис лекин ҳанӯз хуфта.
Гул хурраму барги ток хуррам,
Аз сабза тамоми хок хуррам.

Садриддин Айни

Ба ин дараи дур баъди баҳори рафта гӯё баҳори
рангину тозатаре омад.

Ҷонибек Ақобир

§ 10. ИФОДАИ КАМИЮ ХУРДӢ ДАР СИФАТ

Нишонаи камию хурдӣ ва навозиш пасвандҳои
-ак (-як), -акак(-якак), -тоб, -нна мебошанд.

Ин пасвандҳо камӣ ва хурдии аломати номро
мефаҳмонанд, чунончи:

барраи сафедак
паррандаи хушрӯяк
нони гармакак
марди сиёхтоб
чавони сабзина

97. Аз матнҳои зерин сифатҳоро ёфта бинависед ва маънидод кунед:

Кампирак дар қатори дувуми зол (толор) андешаманд
менишаст. Чеҳраи вай пурожанг, устухони китфони
харобакаш барҷаста буда, ангуштони андаке сиёхтоби
серрагупаяш аз гояти интизории пурҳаяҷон сахл

меларзиданд. Аммо наберааш, писараки ба тахмин дах-дувоздаҳсолаи шӯху беқарор, дар паҳлуи вай беист кунҷковӣ мекард.

Ҷонибек Ақобир

Кампирак шод мешавад, лабаш ба ханда моил мегардад, чинҳои рӯяш мисли мавҷҳои нотавон ҳаёле ба ҳаракат медароянд. Ва ӯ панҷаи аз харобӣ шахшӯлу сардакашро бо меҳр ба китфи Талаб мениҳаду миннатдорона навозиш мекунад...

Раҳ ба раҳ писарак ба кӯйи андеша афтод, ки боз чӣ азобе ӯро интизор бошад. Охир, амакаш ӯро дидан баробар ончунон шод гашт, ки беҳисоб. Ба оғӯшаш кашид, аз пешонияш бӯсид, китфони лоғаракашро сила кард.

Абдулҳамид Самад

Ҷ як ҷавони баландқомати зардинарӯйи тангчашми пурхашм буд.

Садриддин Айнӣ

Дил метапад, гум мезанад бо ёди мардони Ватан,
Ҳар дам ба хотир мерасад рози шахидони Ватан.

Ин турбати болои раҳ як қиссаи мардона аст,
Ин ҳайкали паҳлуи раҳ рамзи ватанхоҳона аст.
Ҳар гӯшаи ин мулки мо ҷавлонгари уммед шуд,
Ин ҷо ҳар оташпорае аз зарраҳо хуршед шуд.

Эй бахтёрони Ватан, онро ниғаҳбонӣ кунед,
Дар хуфтагоҳи ҳар шахид, ёрон, гулафшонӣ кунед.
То ҳар кучо гул бардамад, ранг орад аз меҳри шумо,
То гоҳ-гоҳ ёд оваред аз қаҳрамониҳои мо.

Меҳмон Бахтӣ

7 Бигӯед, ки пасванди -ак бо чӣ гуна калимаҳо омадааст?

Дар шеъри устод Меҳмон Бахтӣ кадом пасванди сифатсоз истифода шудааст?

Δ Сифатҳои калимаи **ҷавонро** дар ҷумлаи устод Айни номбар кунед.

§ 11. ДАРАЧАҲОИ СИФАТ

Афзалияту афзунии касе бар касе ё чизе бар чизе дар қиёс маълум мешавад. Василаи муқоиса пасвандҳои **-тар**, **-тарин** мебошанд. Мисол: писандида – **писандидатар**, шариф – **шарифтарин**.

Духтаре дорам, соҳиби хусну ҷамол ва ахлоқи **писандида**.

Садрӣ Зиё

Писандидатар кас чу фарзанд нест,
Чу пайванди фарзанд пайванд нест.

Абулқосими Фирдавӣ

Шарифтарини ҳама чизҳо ақл аст ва мадори кори олам бо ӯст.

Фахрии Ҳиравӣ

Аз ин далелҳо фаҳмида мешавад, ки пасванди **-тарин** нишонаи дараҷаи олии қиёс мебошад. Ҷуз ин калимаҳои аз **ҳама**, **ниҳоят**, **бағоят**, **сап-сафед**, **каб-кабуд**, **сип-сиёҳ**, **суп-сурх**, **заб-зард** низ мафҳуми дараҷаи олии қиёсро метавонанд баён намоянд. Ба мисолҳои поин таваҷҷуҳ намоед:

Ва бидон, ки аз **ҳама** ҳунарҳо беҳтарин ҳунаре сухан гуфтан аст ва чун ин бидонистӣ, забонро ба ҳубӣ ва ҳунар омӯхта кун ва ҷуз чарбзабонӣ одат макун, ки забони ту доим ҳама он гӯяд, ки ту ӯро бар он ронӣ ва одат кунӣ, чи гуфтаанд: «Ҳар киро забон хуштар, ҳавохоҳаш бештар».

Уисурулмаолии Кайковус

Дар умури дунявӣ **ниҳоят** содалавҳ буданд.

Садрӣ Зиё

Юсуф аз он сурат **бағоят** шодмон шуд.

«Равзат-ус-сафо»

Баҳор омад, садои булбул омад,
Насими фораму бӯи гул омад.
Либоси сабзро саҳро ба бар кард,
Кулоҳи **сап-сафед** олу ба сар кард.

Мирзо Турсунзода

Ту гам нахӯр, худам барояш алафи **каб-кабуд** дара-
вида меорам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Аскарҳои рамузфаҳм чунон рафтор мекарданд, ки
сари Далер ба осмон мерасид. Онҳо кулоҳ, либосҳо ва
мӯзаҳои **сип-сиёҳи** ялтиросияшонро ба ӯ мепӯшониданд.

Дарози гарданборик шабу рӯзро дар осиеб
гузаронида, гандуми ҳамаро орд кард. Чашмонаш аз
беҳобӣ **суп-сурх**, сару либосаш аз гарди орд **сап-сафед**,
аз кораш қаноатманду рӯҳбаланд, ба ҳар касе дучор
меомад, мегуфт:

– Ин азобҳои мо ҳеҷ гап не, муҳиммаш тинчию
осоиши дунё, осудагии мардум.

Соате нагузашта, духтараки чингиламӯе зангӯлаи
заб-зард дар даст, ҳамроҳи муаллима дар сахни мактаб
пайдо шуд ва шармгинона дуру дароз занг зад.

Абдулҳамид Самад

Δ Бо калимаҳои ишоратшудаи боло якҷумлай тартиб диҳед.

98. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

«Дар лабони духтарак ин лаҳза табассуми ноаёне падида меомад ва чехрааш кушодатар мегашт, чашмонаш гӯё як даста оташ шуда, шарора мепошиданд.

Абдулҳамид Самад

– Шунидед, устод, Султон «Шоҳнома»-ро хеле-хеле писандидааст. Дирӯз Абдулвоҳид ба наздам омада, мегӯяд: «Султон маро талабида буд, рафтам. «Шоҳнома» рӯи мизаш буд, фармуд: бигир, як боб аз қорҳои Рустам бихон!»

Варақ задам, боби «Ҷанги Рустам бо Ашкбӯс» баромад, хондам, хеле ҷолиби таваҷҷуҳи Султон афтод. Ӯ ҳатто баъзе байтҳоро батақрор хонанд.

«..Андӯхи вай (яъне Фирдавсӣ) аз «Шоҳнома» буд: бузургтарин асари ӯ дар ҳақиқати амр боз ҳам харидор наёфт, дар миёна муаллақ монд.

Сотим Улуғзода

Бештарин заминҳо қитъа-қитъа ва деҳа-деҳа ба амалдорон ба тарзи танҳо дода мешуданд, ки деҳқонон дар он заминҳо монанди чорякқорон қор мекарданд ва қисми бузурги маҳсулотро танҳоқдорон мегирифтанд. ,

Садриддин Айни

ЗАМИН

Маро гаҳвора мегӯянд,
Чун гаҳвораи заррин,
Вале ман модари бечораам, хокам.

Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам,
Агар марде фитад аз пой, гамнокам.
Чу модар дар азо бо синаи чокам,
Напиндоред бедардам, кафи хокам.
Ба даври хеш чун сайёра чунбидам,
Ба даври хона чун гаҳвора чунбидам,
Ба рӯзи нек ҳамчун тифл хандидам,
Ба рӯзи бад чу марди пир ларзидам.
Баҳорон гул шудам,
Аз хеш рӯидам,
Ба уммеде, ки бӯедам.
Губори раҳ шудам дар роҳи дилёбӣ,
Ба уммеде, ки пӯедам,
Қаҳон гардеду рози якдигар донед,
Маро модар,
Шумо, эй қавмҳо, худро писар хонед.
Чу модар аз бисотам
Бар шумо эъҷоз бахшидам,
Зи қазби худ гузаштам,
Бар шумо парвоз бахшидам,
Ки боре модари гамхор гӯедам.

Муъмин Қаноат

ШАРҲ. Пасванди -тар дар назм барои баёни мафҳуми дараҷаи олии киёс ба ҷойи пасаванди -тарин меояд.
Мисол:

Хунар ба чашми адоват **бузургтар** айб аст,
Гул аст Саъдию дар чашми душманон хор аст.

Саъдии Шерозӣ

99. Ба сифатҳои сап-сафед, сип-сиёҳ, каб-кабуд, заб-зард аз осори манзуму мансур мисол интиҳоб кунед ва дар дафтар нависед.

§ 12. АЛОҚАИ СИФАТ БО ИСМ

100. Матни зеринро бинависед ва сифатҳоро ишора кунед. Бигӯед, ки дар ибораи аз **чеҳраи шукуфону барқпоши хурду калон** калимаҳои **хурду калон** оё сифатанд?

Чанг ҳам ба охир расид, дар авчи баҳор тамои шуд чанг. Ҷонварақ ин хабари хушро аз чеҳраи барқпоши хурду калон пай бурд. Балки Дарози гарданборик хангоми ӯро зин кардан ва лаҷомро ба сараш кашидан дар беҳи гӯшаш бо овози шунаво гуфт: «Аз балои чанг халос шудем, мефаҳмӣ?» Овози ӯ чанд сол боз ҳеҷ гоҳ ин хел саршори шодӣ, ин хел ларзон намебаромад. «Азоби мову ту, азоби ҳама поён ёфт. Бадкирдор шарманда, расвои олам шуд, ҷазоша дид бадкирдор. Гитлер капут! – Дароз онҷунон қоҳ-қоҳ хандид, ки гарданаки бориқаш алвонҷ хӯрд, риши мошубиринҷаш ларзид ва аз ҷашмони оҷизномаояш ашк ҷӯшида баромад. – Баҷаҳо бармегарданд, мефаҳмӣ? Паҳлавон ҳам. Тӯй болои тӯй мешавад. Эҳе, акнун дам мегирем мову ту».

Абдулҳамид Самад

? Дар ибораҳои **роҳи дароз** ва **Дарози гарданборик** калимаи **дароз** ба кадом маънӣ омадааст?

101. Аз сутуни дуҷум барои исм аввал сифати мувофиқ биёбед, баъд бигӯед, ки миёни ин калимаҳо ҷӣ гуна алоқа барқарор кардан мумкин аст?

мутриб	мӯй
насим	барг
осмон	сабз
хоб	сафед
рӯҳбахш	ширин
хушовоз	нилгун

Аслан сифат ва исм ба воситаи изофат **-и** алоқаманд мешаванд, чунончи: гули хушбӯй, хӯроки гарм, адиби мумтоз.

Дар ибораҳои мазкур калимаи аввалро мавсуф ҳам мегӯянд, яъне васфшуда, касе ё чизе, ки дорои сифате бошад.

Гоҳе алоқаи сифат бо исм бе изофат низ мешавад. Дар ин маврид сифат пеш аз мавсуф воқеъ мегардад. Ин ҳолат бештар дар назм ба чашм мерасад. Мисол: **бехтарин рафиқ, баландтарин кӯх.**

102. Матни зеринро бинависед ва робитаи байни сифату исмро бифаҳмонед:

Дашти нопадноканори атрофи Гиждувон. Моҳи чаҳордаҳ бо равшании худ домани фарози ин даштро гӯё бо пардаи тунуки сафеде печонида гирифтааст. Сафар рамаи худро аз чаро ба кӯтане чамъ кард ва худ дар баландие, ки аз борони дирӯза сабзаҳояш навхез шуда буд, танҳо дароз кашида хобидаст.

Саги сиёҳи калони ӯ гӯшҳояшро сик карда, оромии шабонаи гӯсфандон ва хӯчаинашро посбонӣ мекард. Сафарро хоб намебурд ва ба як навозиш сари сагашро мемолид:

– Дар ин хомӯшию танҳой дилгир шудай магар?

– Оре, кас чӣ хел дилгиру ғамгин нашавад! Дар ин сукути шаб танҳоию бекасиятро боз сахттар ва аламангестар ҳис мекунӣ! Мегӯянд, ки Мачнунро аз маҳбубааш чудо карданду ӯ ба дашту биёбон рафтааст. Ҳамроҳу ҳамдами ӯ сағони бовафо буданд. Ӯ ба онҳо рози дилашро мегуфтааст, аз сӯзу гудози ишқаш таронаҳо месурудааст.

Расул Ҳодизода

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накӯхоҳӣ, ба кас роҳатрасонист.

Носири Хусрав

Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Мирзо Турсунзода

- ? Сифатҳои ибори **пардаи тунуки сафед** кадомҳоянд?
Δ Муродифи феъли **сурудан** (месурудааст)-ро биғӯед.
Сифатҳои исми **сурудро** номбар кунед.

§ 13. КАЛИМАСОЗИИ СИФАТ

Сифат тавассути пешванду пасванд ва бо роҳи ба ҳам пайвастании калимаҳо сохта мешавад:

1) бо пешванд: одами **боирода** (**баирода**), қасри **бошукӯх**, дашти **беоб**, абри **даргузар**, гавҳари **ноёб**;

2) бо пасванд: панҷараи **оҳанин**, гӯшвори **нукрагин**, тухфаи **шогирдона**, марди **донишманд**, оташи **тобнок**, хӯроки **дирӯза**, гули **хандон**, булбули **гӯё**, сухани **бурро**, меваи **порина**;

3) бо роҳи пайвастании ду реша: чавони **илмдӯст**, оҳанги **таъсирбахш**, акли **дурандеш**, дашти **лабташна**.

103. Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳоро биёбед ва ба дафтаратон бинависед.

Дар Мовароуннаҳри онрӯза, хусусан дар Бухоро ва музофоти он, бофандагӣ, пойафзолдӯзӣ, заргарӣ, ҳайкалтарошӣ ва наққошӣ бисёр ривоч ёфта буд. Дар Бухоро як коргоҳи бисёр калони бофандагӣ ва гулдӯзӣ буд, ки арабҳо ба вай «Байтуттироз» ном дода буданд, ки «хонаи зебу зинат ва нақшу нигор» гуфтан аст.

Садриддин Айни

Ман дар деҳаи Қаротоғ, ки дар ҷануби Тоҷикистон воқеъ аст, ба дунё омадаам. **Қаротоғ** ба тоҷикӣ **Сиёҳкӯх** аст. Дар ҳақиқат ҳам, ин деҳаро аз чор тараф кӯҳҳои сиёҳфом иҳота кардаанд, ки аз паси онҳо силсилаи тегаҳои дандонадор ва гарданаҳои барфпӯши қаторкӯҳҳои Ҳисор ба назар менамоянд.

Деҳаи мо аз қадим бо ҳунармандони гулдасти худ шуҳрат дошт. Дар ин ҷо, махсусан, кирмакпарварӣ, чармгарӣ ва кулолӣ раванк ёфта буд. Бофандагон матоъҳои рангоранги хилъатбоб ва шохивориҳои ҳисорӣ тайёр мекарданд, ки берун аз худуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Соиб, сухани сабз бувад зиндаи ҷовид,
Фирӯзаи ман кони Нишопур надорад.

Соиби Табрзӣ

Аз он лаб шунидан хикоят хуш аст,
Суханҳои рангин бағоят хуш аст.

Қамоли Хуҷандӣ

? Ҳадаф аз сухани сабз чист?

104. Бо пасвандҳои **-ина**, **-гин**, **-фом**, **-гун**, **-он**, **-она** сифат бисозед.

§ 14. ПЕШВАНД ВА ПАСВАНДҲОИ СИФАТСОЗ

Пешвандҳои сифатсоз инҳо мебошанд: **бо-**, **бе-**, **ба-**, **бар-**, **но-**, **дар-**, **пур-**.

Бо пешвандҳои **бо-**, **ба-**, **бе-**, **но-**, **бар-**, **пур-** аз исми сифат сохта мешавад: ҷавони **бофарҳанг**, соли **бафайз**,

моҳи беайб, кирдори носавоб, чавони баркамол,
риштаи пуртоб.

Бо пешвандҳои но- ва дар- аз феъл сифат сохта мешавад: марди ношинос, кадуи норасид, абри даргузар.

Бо пасвандҳои -ӣ(-гӣ), -она(-гона), -нок, -манд, -ин (-гин), -ина, -гун, -о, -он аз исм, феъл ва зарф сифат сохта мешавад, чунончи:

паёми дӯстӣ	китоби арзишманд
ғамхории доимӣ	болопӯши чармин
кати тахтагӣ	бачаи шармгин
суоли оқилона	мавизи порина
куртаи бачагона	осмони нилгун
замини намнок	хонандаи доно
одами донишманд	гули хандон

105. Аз исму феълҳои ақл, шараф, таҷриба, меҳр, дор, тавон аввал сифат бисозед, баъд он сифатхоро дар ҷумла биёред.

106. Матнҳои зеринро бихонед ва таркиби калимаҳои ишоратшударо эзоҳ бидихед:

Чавонони донандаи боғухар

Нагиранд бе озмоиш ҳунар.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Дилам хизонаи пурганҷ буду ганҷ сухан,

Нишони номаи мо муҳру шеър унвон буд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аз кирдори носавоб дурӣ ҷӯед .

Муҳаммад Авфӣ

Ҳамекун ба пирони бекас касӣ,

К-аз ин шева, донам, ба пирӣ расӣ.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Сухан санчида гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи бетааммул ошно бегона мегардад.

Абдулқодири Бедил

Фасли баҳор бо тозакориҳову пироҳани сабзаш фаро
расида, дар домани кӯҳ гӯё қолини **пурнақше** густарда
буд. Рамаи гӯсфандон аз дур чун нақши гуле андар рӯйи
қолин ба чашм мерасид.

Бароти Абдураҳмон

Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ бар ҳама офоқ зад.

Ҷалолиддини Балхӣ

Ҳамон беҳ , ки **нодон** ба доно равад,
Ки аз донишаш кор боло равад.
Чу **нодон** зи доно кунад саркашӣ,
Набинад зи даврони гетӣ хушӣ.

Абдураҳмони Ҷомӣ

? Бигӯед, ки калимаҳои **ошно** ва **бегона** (дар байти Абдулқодири Бедил) бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Вожаҳои **беадаб** (дар шеъри Ҷалолиддини Балхӣ) ва **нодон** (дар шеъри Абдураҳмони Ҷомӣ) магар сифатанд?

Δ Сифатҳои ишоратнаёфтаре биёбед.

§15. СОХТИ СИФАТ

Сифат аз ҷиҳати сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати сода танҳо аз як реша иборат аст: рост, сафед, баланд, нек.

Сифати сохта бо ёрии пешванд ё пасванд сурат мегирад: (писари) **боакл**, (умри) **бардавом**, (меҳмони) **ношинос**, (пунбаи) **мисрӣ**, (духтари) **шармгин**, (дари) **чӯбин**.

Сифати мураккаб аз ду (гоҳе аз се) реша ташкил меёбад: (одами) хушсухбат, (ниҳоли) навбар, (марди) нақӯном, (чавони) хушрафтор, (одами) меҳнатдӯст, (сарзамини) пурганҷ, (роҳи) печутобдор.

Сифати мураккаб аз решаҳои гуногун бо ёрии пасвандҳои **-ӣ**, **-а** ва миёнвандҳои **-ба-**, **-дар-** низ сохта мешавад: (корхонаи) хиштрезӣ, (фабрикаи) шоҳибофӣ, (рӯзи кори) ҳафтсоата, (барфи) пайдарпай, (муҳорибаи) танбатан, (таронаҳои) навбанав, (хонаҳои) дарунбадарун.

Чузъҳои сифати таркибӣ аз ҳам чудо навишта мешаванд ва тарзи ташаккули онҳо ин гуна аст:

1) аз сифатҳои мураккаб бо роҳи ба онҳо илова кардани калимаи эзоҳдиҳанда: муаллими **нишони «Шараф»-дор**, бачаи **палтоичарминпӯш**;

2) ба воситаи пешоянд ва пайвандак: **фарҳанги русӣ ба тоҷикӣ**, ҳаракати **миллию озодихоӣ**.

107. Матни зеринро нависед ва дар зери сифатҳои **сода**, **сохта**, **мураккаб** ва **таркибӣ** хат кашед:

Талу теппаҳо, долу дарахтон баъди як курта борони дишаба хусни худро дигар карда буданд ва ба чашм покизаву ботароват метофтанд. Коҳҳои парешон, ки гӯё либоси каҳрабии пуштаҳо буданд, акнун тилоранг гаштаанд. Қаторҳои навниҳолони чормағзу гелос, себу нок ва санчиду олуча, ки тасмавор гирди хамиву пуштаҳо печида, атрофро ба як чомаи беқасаби хушрангу навдӯхта табдил додаанд, боз ҳам дилрабову бошукӯҳ метофтанд, баргҳои рангоранги онҳо имрӯз дар шуълаи офтоб бирешимвор чило медоданд. Ин ниҳолонро се-чор сол пеш корқунони хочагии

навбунёди чангал шинондаанд. Бобои Саййид мегӯяд, ки оянда тамоми кӯҳсор ба боғзор табдил меёбад. 7

Боди сарди тирамоҳ ба машоми Хусрав бӯи форами гиёҳу меваҳои хушк ва харбузаро расонд. Вай қаноатманд нафаси тӯлонӣ кашид, вале шамоли сард вазиду пайкари ўро берахмона харошид ва аз сари шох баргҳои қирмизии гелосро барканд ва дар ҳаво намоишкорона печуб доду сӯи ҳавлӣ бурд. Хусрав ноилоҷ дастонашро аз таги манаҳаш гирифта, худро гунча кард. «Бӯи зимистон меояд, барф борад, ганда мешавад. Бачаҳо ҳоло байни пахтазор, чӣ ҳол дошта бошанд?» - гуфт хаёлан ва оҳ кашиду ба анбӯҳи олучаву чормағзорони шафати деҳа, ки аз ҳазон рӯймоли зарҳалӣ ба сар кашида, шафаки сӯзонро ёдрас мекарданд, назар афканд. Тирамоҳ баргҳои дарахтони боготу деҳу атрофи онро ба ҳамаи рангҳо гулкорӣ кардааст. Нафаси сарди зимистон онҳоро барканда, тити парешон сохта, ба хоку об яксон ва дарахтонро урёну хузнавар мегардонад.

Абдулҳамид Самад

? Таъбири як курта боронро чӣ гуна мефаҳмед? Ба қойи гунча кард боз чӣ гуфтан мумкин аст?

108. Бо сифатҳои сода, сохта ва мураккаби зерин ибора ва ҷумла тартиб диҳед:

соф, ранга, ҳазон, нозук, гармӣ, шохӣ, бузург, хирадманд, тоза, саманд, латиф, носипос, беадаб, бофазл, сангин, пайдарпай, печдарпеч, ҳавон роҳати ҷон

§ 16. РОҶҲОИ СОХТА ШУДАНИ СИФАТҲОИ МУРАККАБ

109. Матни зеринро бихонед, сифатҳои сода, сохта ва мураккаби онро дар дафтар нависед:

Дар чустучӯи дониш ба ҳар даре сар мезад, аз ҳар чамане гуле мечид. Ба рӯяш дарҳои нав кушода мешуданд. Он чи нав дарк карда буд, даме дилашро равшан месохт, вале назараш ҳамеша ба дурҳо нигарон буд. Дар пеш торикиҳои зиёди ҳанӯз равшаннашудаеро медид ва боз ба сӯи онҳо раҳ мепаймуд...

Зиндагии пуршӯб, ноором ва дарбадаронае гузаронид. Хотири осуда ва дили беташвиш барояш фаровон насиб нагардид. Бештар дар сафар ва хатар зист. Аксари китобхояшро дар сафарҳо, зиндонҳо, дар рӯзҳои гурезагӣ, дар фурсатҳои ками фориг аз корҳои давлатӣ навишт.

Сахт ба қадри вақт мерасид. Марди интизомӣ буд. Ҳар рӯз саҳари барвақт аз хоб мехест ва ба хондани китобҳо, навиштани асарҳо менишаст. Дар хондан пурдиққат ва хушёр, дар навиштан хушқалам ва тезкор буд.

Ба молу давлат, зару зевари дунё эътиное надошт. Марди устувор, иродааш қавӣ ва то ҳадде якраҳа ва инодкоре буд. Дар фарозу нишеби роҳи зиндагӣ ва хидмат ба илм ҳаргиз ҳаросе ба дилаш роҳ наёфт. Ин устуворӣ ва часорат буд, ки ӯро ба қуллаҳои баланди илми ҷаҳон расонд.

Бале, Абӯалӣ ибни Сино дар ҷаҳони илми асримиёнагии Шарқи исломӣ чун кӯҳе баланд, устувор ва пурҳашамат меистод ва расидан ба баландии он қудрати ҳар муддаие набуд.

Раҳим Ҳошим

Δ Аломатҳои \neg \cap \wedge -ро барои муайян кардани пешванд, реша ва пасванд истифода намоед.

Сифатҳои мураккаб аз ҷузъҳои зерин ҳосил мешаванд:

1) аз ду исм: сангдил, хокистарранг, раъдовоз, кӯхпайкар;

2) аз сифату исм: қавиҳайкал, нозукбадан, ширинсухан;

3) аз шумораву исм: якдил, дурӯ(я);

4) аз исму феъл: завқовар, ростгӯ(й), хабаркаш;

5) аз такрори исм ё сифат тавассути миёнванд: рангоранг, паёпай, пурпечутоб;

6) аз такрори исму сифату зарф ва пешоянд: (барфи) пайдарпай, (муҳорибаи) танбатан, (таронаҳои) навбанав, (хонаҳои) дарунбадарун.

110. Ба ҷумлаҳои зерин таваҷҷуҳ кунед:

Ҳасани Маймандиро гуфтанд:

исм + исм

– Султон Маҳмуд чандин банди **соҳибҷамол** дорад.

Саъдии Шерозӣ

исм + феъл

Бе рӯи ту хуршеди **ҷаҳонсӯз** мабод,

исм + феъл

Ҳам бе ту ҷароги **оламафрӯз** мабод.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

исм + сифати феълӣ сифат + исм

Модари **ғамзадаи парешонрӯзгор** дилаш ба сидқи гуфтори пирамард гувоҳӣ дод ва бачаро ба вай супурд. Ҷӯпон Фаридунро бо меҳрубонии падарона се сол парварид.

Сотим Улуғзода

Субҳ тараддуди равшан шудан дошт. Дар баъзе қисматҳои ҷангали Сардара аранге сафедӣ ба назар мерасид.

сифат + исм

Моҳ ба рӯяш пардаи **тираранг** кашида, ситораҳо паёпай ба кучое гайб мезаданд.

Ҷонибек Ақобир

Усто Мирзошарифи Гулшанро мардуми деҳаи Шикордара кайҳо боз дар сафи одамони барӯзӣ ном мегиранд.

шумора+исм сифат+исм исм+сифат

Ин марди тақрибан **панҷоҳсолаи миёнақад, рӯйгирд,**
сифат+исм сифат+исм
вале **газгӯшту хушмуомила** аз каму кости рӯзгор ҳаргиз
пеши касе лаб намекушояд.

Абдулҳамид Самад

111. Матро бихонед ва сохти сифатҳоро шарҳ диҳед:

ТИРАМОҲ

Гандуми сабз заъфаронӣ шуд
Дар ҳаму теппаҳои кӯҳистон.
Пода сархуй гашт то Наврӯз,
Подаҷо гашт сахни боғистон.

Офтоби баланд аз гардун
Бо ҳазорон умед меҳандад.
Дарзаи охиринаи гандумро
Дехқон чун миён-ш мебандад.

Селаи мурғакони якроҳа
Сафкашон мераванд аз деҳа.
Бо фиғон, бо шитоб, бе тӯша,
Парфишон мераванд аз деҳа.

То кучо, мургакони харчогард,
Дур аз лонаву зи ёру диёр?
Дур рафта зи хонаи обод,
Чун тавон зист шоду беозор?

Гулрухсори Сафӣ

Давраи ҳокимияти Сомониён, ки қариб сад сол аз ҳучуми хориҷиён эмин буда, ҷангҳои калони хонавайронкун рӯй надода буданд, барои тараққиёти мамлакат ва зироати он шароити мусоид ба вучуд меовард.

Раҳим Ҳошим

Ин марди ҷавоне буд бистушашсолаи қадбаланд, сиёҳабрӯ, пешонивасеъ, гандумгун, мӯйи зичи сараш каме ба пеш хамида, либоси хокистарранг ўро ба назар марди ботамкин нишон меод.

Фотеҳ Ниёзӣ

? Бигӯед, ки сифатҳои мураккаб чӣ гуна ҳосил мешаванд?

112. Аввал ба мазмуни шеър ва ҳикояти зерин таваҷҷуҳ бинамод, сипас сифатҳоро ба дафтар нависед ва маънои онҳоро шарҳ диҳед:

Гуфт он фозили хирадпеша,
Ростройи дурустандеша:
Марди харбандаи зи ақл ҷудо
Шуд зи манзил ба азми накл ҷудо.
Ваҳ, чӣ харбанда, балки бандаи хар,
Бандаи хар на, бал фикандаи хар.
Буд дар хар савор дар роҳе,
Море афтода дид ногоҳе.
Шуда аз сардии дай афсурда,
Сард з-он сон, ки гӯиё мурда.

Мардро марҳамат бар ӯ омад,
Бо тарахҳум зи хар фуру омад.
Карда чояш даруни тубраи хар,
Баҳри гармӣ кашид бар сари хар.
Нафаси хар чу гарм кард ӯро,
Гарм кардаш ба табъи сард ӯро.
Бори аввал, ки сар зи ҷо барзад,
Сар бароварду бар сари хар зад.
Нафаси гарм зад чунон бар хар,
Ки равон сард шуд равон бар хар.
Рафт мори фасурдаву хар мурд,
Гарм гардид мору хар афсурд.
Ӯ ба ҷо монду рафт хар ба сакар,
Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар.
Монда аз хар пиёда ришканон,
Ҳамчу хар аз замин ҳашишканон.

Қамолиддин Биноӣ

Дар бешаи Бардаъ дарахте буд дар баландӣ аз
тамоми дарахтон бар сар омада ва ба бузургӣ дар миёни
дарахтон сарфароз гашта. Дар зери он дарахт сӯрохи
муше буд ҳарисниҳод, хилагар, теззеҳн, зудфаҳм, ки ба
як тааммул ҳазор гиреҳи мушкилро мекушод ва ба ним
лаҳза сад навъ хила бар хотираш мегузаронид.

Фусунгар буд муше, чораандеш,
Ки дидӣ хилаи садсола аз пеш.

Дар наздикии он дарахт гурбае низ хона дошт, он
ҷо сайёдон бисёр меомаданд ва дар он наздикӣ дом
мениҳоданд.

Рӯзе сайёде ба наздикии он дарахт доме бозкашид ва қадре гӯшт бар рӯи дом баст. Гурбаи ҳарис аз он сурат ғофил бӯйкунон ба ҷониби гӯшт омад ва ханӯз дандонаш ба гӯшт нарасида, ҳалқаш ба ҳалқаи дом гирифтор шуд.

Ҳирс аст, ки чумларо ба дом андозад,
В-андар талаби моли ҳаром андозад.
Ҳирс аст, ки чумла халкро з-осоиш
Боз ораду дар ранҷи мудом андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Барои чӣ шоир як ҷо **афсурда** гуфта ва ҷойи дигар **фасурда**? Ба **сар омадаро** чӣ гуна мефаҳмед?

ШАРҲ. Имрӯз ба ҷойи **тубра турба** мегӯянд. Дар калимаи **турба** ҳодисаи табдили овозҳо рух додааст, яъне ҳамсадоҳои **б** ва **р** ҷой иваз кардаанд. Сарнавишти калимаи **хурма** (зарфи аз гил тайёркарда) низ ҳамин гуна аст, яъне дар асл **хумра** аст.

113. Бо решаҳои зерин нахуст сифати мураккаб бисозед, пас бо он сифатҳо чумла тартиб диҳед (Бигзор, мисолҳо аз осори адибон ҳам бошанд):

қомат	нек
ранг	пой
сиёҳ	хуш
хокистар	баланд
дил	бахт
сафед	хусн
пай	озурда

? Сифатҳои мураккаб танҳо аз ду реша сохта мешаванд?

Δ Ҷузъҳои калимаи **садсоларо** аз иборати **ҳилаи садсола** (супориши 112) муайян кунед.

§ 17. БА ВАЗИФАИ ИСМ ОМАДАНИ СИФАТ

114. Мисолҳои ишоратшудаи зеринро муқоиса кунед ва фарқи онҳоро бигӯед:

одами беҳунар – Муҳол аст, ки хунарамдон
бимиранд ва **беҳунарон** ҷойи
эшон бигиранд.

Саъдии Шерозӣ

табиби донишманд – Мушкеле дорам, зи донишманди
мачлис бозпурс:
Тавбафармоён чаро худ тавба
камтар мекунад?
Ҳофизи Шерозӣ

навозандаи нобино – Лукмонро гуфтанд:
– Ҳикмат аз кӣ омӯхтӣ?
Гуфт:
– Аз **нобиноён**, ки то ҷой
набинанд, пой наниханд.

Саъдии Шерозӣ

шаҳри ҷавон – **Ҷавон** имрӯзро дар раҳ гузаронида,
шабҳангом ба даромадгоҳи дара
расид, ба болои тахтасанге осуда
хобид.

Садриддин Айни

115. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва бо вожаҳои ишоратшуда мисоле биёред, ки ба саволи исм ҷавоб бишавад:

Акнун аз бистари мӯйсафеди **бемор** нафаси гарми
зиндагибахш меомад.

Лаҳзае хомӯшии **сангин** ба миён омад.

Ҷонибек Ақобир

--

Душмани доно, ки гами чон бувад,
Бехтар аз он дӯст, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Дар забон гоҳе калимаҳо вазифаи худро тағйир медиҳанд. Масалан, аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ мегузаранд. Ин ҳодиса вобаста ба тараққиёти забон рӯй медиҳад ва омили инкишофи захираи лугавии гуфтори мо мешавад. Калимаҳои зиёдеро ном бурдан мумкин аст, ки онҳо дар баробари нигоҳ доштани мафҳуми аслии худ тадриҷан аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштаанд. Аз ҷумла, сифатҳои бисёро намуна овардан мумкин аст, ки доираи маънии онҳо васеъ гашта вачун исм ба кор рафтаанд. Чунончи, калимаи **бад** дарбайти

Кас ин ганҷ натвонад аз ман ситад,
Бад ояд ба мардум зи кирдори **бад**.

Абулқосими Фирдавӣ

дар ду вазифа омадааст: 1) дар ибораи **кирдори бад** сифати исми **кирдор** аст (ба суоли чӣ гуна? ҷавоб мешавад), 2) дар мавқеи дуҷум исм аст (ба саволи исм – чӣ? ҷавоб мешавад).

Вожаи **ширин** сифат аст (себи **ширин** – чӣ гуна себ?) ва ҳамин тавр ба исм (**Ширин** ба суолҳои муаллим пурра ҷавоб дод – Кӣ? – **Ширин!**) гузаштааст.

116. Вожаҳои зеринро дар ҷумла чун сифат ва исм ба кор баред:

мӯйсафед
тавоно
нек
дилрабо

сангин
беадаб
хушбахт

117. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои ишоратшуда дар мавқеи сифат омадаанд ё исм?

Духтари ҳиндӣ **адолатхоҳ** шуд,
Аз баду **неки** ҷаҳон огоҳ шуд.

Мирзо Турсунзода

Зи бад бигрез, бо **некон** даромез,
Ки аз некон наку в-аз бад шавӣ бад.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино
Буд аз нури маърифат **бино**.

Анварии Абевардӣ

Луқмонро гуфтанд, ки адаб аз кӣ омӯхтӣ?
Гуфт:

– Аз **беадабон**: ҳар чӣ аз эшон дар назар нописанд
омад, аз феъли он парҳез кардам.

Саъдии Шерозӣ

? Калимаи **адолатхоҳ** аз чанд реша иборат аст?

Вожаҳои **баду нек** чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Беадаб калимаи сода аст ё сохта?

Δ Чанд калимае биебед, ки ду мавқеи корбурд дошта бошанд.

118. Матни зеринро бихонед ва калимаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Ҷони **ширин**, фарқ кун дар кӯхсор
Селро аз обҳои чашмасор.
Дар Ватан фарзанди мо **бадбахт** нест,
Модари он ҳам зани **сарсахт** нест.
Дар диёри мо шуд одам **арҷманд**,
Шуд сари **хамгаштаи** занҳо **баланд**.
Ҳеч коре нест, бе зан **хуб** шуд,
Ифтихоре нест, бе зан **хуб** шуд.

Мирзо Турсунзода

§ 18. ИМЛОИ СИФАТ

119. Матни зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда аҳаммиат бидиҳед:

Марди **беилм** чист, ҳайвоне,
Қисми **бечон** чу нақши айвоне.

Камолiddин Биноӣ

Чу Афросиёбаш ба ҳомун бидид,
Шигифтид аз он кӯдаки **норасид**.

Абулқосими Фирдавсӣ

Киро дар хирад рой бошад баланд,
Нагӯяд суханҳои **носудманд**.

Низомии Ганҷавӣ

Аз исмҳои илм, **чон** тавассути пешвандҳои **бе-**, **но-** сифат ва аз сифати **судманд** сифати дигар ба вучуд омадааст. Бо пешвандҳои **ба-**, **бо-**, **то-**, **дар-** низ аз исму феъл сифат сохта мешавад, монанди: **чавони бакувват**, **варзишгари боғайрат**, **давраи тоалифбо**, **абри даргузар**.

Аслан пешванд бо реша ҳамроҳ навишта мешавад, аммо пешвандҳои мазкур (ғайр аз **но-**) дар вазифаи пешоянд биёянд, бо калима якҷо навишта намешаванд. Чунончи:

ба майдон раҳсипор шудан
бо модар хайрухуш кардан
бе иҷозат нарафтан
то соли дигар
дар базм шеър хондан

Калимаҳои **-ба-**, **-бар-**, **-дар-** чун миёнванд дар байни ду реша воқеъ мешаванд, ба мисли: **суҳбати рӯбарӯ**, **чавони кулоҳбасар**, **борони пайдарпай**.

Пешванд ё пешоянд будани **ба**, **бо**, **бе**, **то** ва **дар-**ро аз рӯи саволи сифат ҳам муайян кардан мумкин аст.

120. Ба, бо, бе, то, дар-ро чун пешванд ва пешоянд дар матн биёред.

121. Ба имлои сифатҳои зерин таваҷҷуҳ намоед:

деҳқони **ҳафтодупанҷсола**
дидори **сарироҳӣ**
болопӯши **пӯстипалангӣ**
меҳмони **сухандон**
риши **тор-тор**
коғази **рах-рах**

Дар байни сифатҳои таъкидӣ ва сифатҳое, ки аз шумора ва исм сохта шудаанд, нимтире гузошта мешавад, аммо дар мавриди бо ҳарф навиштани шумора нимтире меафтад:

сап-сафед
сип-сиёҳ
заб-зард
бибии 92-сола (навадудусола)
нони 80-дирама
чавони ҳаждаҳсола

122. Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда диққат диҳед. Шеъри Носири Хусравро аз бар намоед:

Наврӯз бибин, ки рӯи бустон
Шустаст ба оби зиндагонӣ.
В-ороста шуд чу нақши Монӣ
Он хоки **сиёҳи бостонӣ**.
Бар сар биниход бори дигар
Навнаргис тоҷи ардавонӣ.
Дарвешу заиф шохи бодом
Кардаст канор пуршиёнӣ.

Носири Хусрав

Туфлиҳои **сип-сиёҳи** пошнабаланд, ки дирӯз падараш оварда буд, пойҳои духтарро озор медоданд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Бобои Кабир себу ноки **заб-зард**, холаи Даша аз тухм чалпак пухта овард.

Абдулҳамид Самад

Чашми шутури **сафедро** баста буданд. Қонвар бе ишора давр мезад. Болотар боз шутури **қаҳваранге** чархи фалакро мегардонд. Об аз корез ба ҷӯй мебаромад ва сӯйи богҳои **сарсабз** мерафт. Марде бо писари **дахдувоздахсолааш** дар сояи хайма нишаста буд.

Равшани Ёрмуҳаммад

Аз дур як чавони тахминан **25-солаи** (биступанҷсолаи) миёнақадди сергӯшт, ки бинии дарози нӯғаш ба поён **хамшуда** ва ришу бурути **кулӯтаи** сиёҳ дошт, бар болои аспи сафедде намоён шуд.

Садриддин Айни

? **Туфли** ба назари шумо чӣ гуна калима аст?

Δ Калимаҳои **пошнабаланд**, **миёнақад** ва **сергӯштро** аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

123. Матни зеринро бихонед, сифатҳоро дар дафтар нависед ва сохти онҳоро муайян кунед:

Духтари баландболо, баҳусну назокат, абрӯҳояш усмакашида, лабонаш pistaи хандон, ба ҳеҷ кас эътибор намедод; на ба охи пурсӯзи бачамардҳо, на ба нигоҳи пурҳасрати амакаш, на ба гаппарониҳои бамавриду бемавриди мардҳои айёши роҳгузар, на ба писарак. Чашмони сабзтоби фаттонашро хумор андохта, майда-майда, боназокат по монда, қомати нозуки бо пирохани гулпӯшашро чунбон-чунбон,

боғурур мегузашт духтар. Худро чунон меангошт,
ки дар атроф, умуман дар рӯи замин, гайри ӯ касе
вучуд надорад ё вучуд дошта бошад ҳам, ба чашмаш
наменамояд. Ва кӯча аз садои хушоҳанги пошнаи
кафши ӯ пур мешуд, аз қомати гулбезу гулрезаш рангу
ҷон мегирифт.

Абдулҳамид Самад

? Бигӯед, ки сифатҳои мураккаб аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта
шудаанд?

Δ Маъноӣ вожаи **ангоштанро** аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» биёбед.

§ 19. ВАЗИФАИ СИФАТ ДАР ҶУМЛА

Сифат дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда,
гоҳе ба вазифаи хабар ва мубтадо меояд. Чунончи:
деҳаи мо аз қадим бо ҳунармандони гулдасти худ
шуҳрат дорад.

Бофандагон матоъҳои **рангоранги хилъатбоб** ва
шоҳиворихои **ҳисорӣ** тайёр мекарданд, ки берун аз
худуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Дар фазои боғҳои **пурсамар**,
Даштҳову кӯҳҳои **сарбаланд**,
Паҳн карда мужда аз фатҳу зафар,
Мевазад форам насими **дилписанд**.

Мирсаид Миршакар

Садоят **хуш**, ҳавоят **дилнишин** аст,
Мақомат **олӣ**, оҳангат **матин** аст.

Абулқосим Лоҳутӣ

Нодон айб мекунад, **доно** худаш мефаҳмад.

Ҳикмати халқ

? Бигӯед, ки сифатҳои **рангоранг**, **хилъатбоб** чӣ гуна сохта шудаанд?
Δ Вожаҳои ҳаммаъноӣ байти устод Абулқосим Лоҳутиро шарҳ диҳед.

124. Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи сифатро дар матн таъин бикунед:

Осмони софи бегубори баҳорон. Нурҳои заррини офтоб сабзаҳои навхези даштҳо ва лолаҳои кадафрохтаи сахроҳоро ҷилоҳои рангоранг дода, зебоии рӯзҳои Наврӯзо якбарчанд меафзояд. Дар беруни шаҳри Бухоро, дар мавзеи Ширбадан, чодарҳои идона, дуқонҳои рангоранг, сахнҳои тамошову масхарабозӣ доман пахн кардаанд. Дар майдони васеъе, дар болои дор, ду дорбози мохир зери карнаю сурнай бозӣ мекунанд. Дуртар аз он, дар давраи ҷавонон, ду бозигари ҷолок дар зарби доира ҷавгӣ мераксанд. Дар миёнҷойи бозоргоҳ се масхарабоз хангомае нишон медиҳанд. Мардум Наврӯзо ид мегиранд. Дар боғи махсуси сабзу хуррам амир низ Наврӯзо ид мекунад.

Расул Ҳодизода

Ба сӯйи офтоби оламоро
Сари худро ҳама карданд боло.
Намегаштанд сер аз шуълаи рӯз
Гулу себаргаи аз гард маҳфуз.
Ҳаво софу шаби торик дур аст,
Замин монанди укёнуси нур аст.
Латофатбор дашту кӯҳсоранд,
Ҳама шодоб аз ғайзи баҳоранд.

Мирзо Турсунзода

125. Чанд ҷумла тартиб диҳед, ки дар онҳо сифат ба вазифаи хабар омада бошад. Агар аз назм ҳам мисол биёред, ихтиёр доред.

126. Ин матнҳоро аз ёд кунед, сифат ва вазифаи онро дар ҷумла эзоҳ диҳед:

Дило, гӯш кун аз ман ин нуктаи хуш,
Ки мондаст дар гӯшам аз нуктадонон,
Ки ҳар кас кашад теги номехрубонӣ,
Шавад куштаи теги номехрубонон.

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки:

– Кадом подшоҳ покизатар аст?

Гуфт:

– Он ки покизагон аз вай эмин бошанд ва гунаҳкорон аз вай битарсанд.

Абдурахмони Чомӣ

? Бигӯед, ки вожаҳои **покизатар** ва **покизагон** аз ҳам чӣ фарқ доранд?
Δ Сохт ва вазифаи наҳвии калимаи **номехрубони**ро дар ҷумла муайян намоед.

ПУРСИШҲО БАРОИ ТАҚРОР

Сифат чиро мефаҳмонад?

Сифатҳои асли ва нисбӣ аз ҳам чӣ фарқ доранд?

Мафҳуми камӣю хурдӣ ва навозиш дар сифат бо кадом пасвандҳо ифода меёбад?

Дараҷаи олии киёс чӣ гуна баён мешавад?

Сифат аз ҷиҳати сохт чанд навъ мешавад?

Пешванд ва пасвандҳои сифатсозро номбар кунед?

Сифат ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

127. Матни зеринро бихонед, сифатҳои мураккабро муайян кунед ва дар дафтар нависед:

КАБК

Ў бомдод аз бонги азон хест, ки рӯшани медамид.
Кабкашро хабар гирифт: хоб аст. Шабҳо писаракаш
низ дар поёни катча, дуртар аз кабк, хоб меравад. Ў

ба чонварак сахт унс гирифтааст. Лаби кӯрпаро болои писарак гардонд, то хунук нахӯрад. Кабк бедор шуд, ба танаи тахтачаҳо нӯл зад, аз косачаи наздаш оби соф хӯрд ва аввал канда-кандаи охиста, сипас қакра зад. Дар субҳи солехон долону хонаву дар, берун ҳам пур аз хониши кабки дарӣ гашт. Саропойи ин марди бахираду хассосро фараҳмандӣ фаро гирифт. Поён фуромад ӯ. Бо рӯдаи резинӣ гулҳои хотаашро об пошид. Дар нигоҳаш гулҳои рангоранг хандиданд, ангури то долон навдазада ҳам. Кабк аз хониш монд.

– Додо! Кабка об додӣ? – қадаш ба қафас нарасида, батакрор мепурсид писарак.

– Ҳо, обаш додам! Ҳолӣ барвакт, хоб кун...

Писарак ба таги поҳош курсӣ ниҳода, ба даруни қафас менигарад. Кабк на дон мехӯраду на об. Чашмони «ошно»-яшро муоина дорад. Писарак рози чонваракро мефаҳмад, ки ба қуттичааш аз халтаи овезони паҳлу як муштак арзан мепартояд. Кабк мерамад ва питиррос мезанад. Кабк ҳарчанд писаракро мешиносад, ҳамрози ӯст, вале мерамад.

– Натарс, намезанам... Бихӯр..., – аз роғҳои қафаси пурнакшу нигор ба ҷулои боли кабк назар дӯхта, – мегӯяд писарак.

Бо хоҳиши бачаҳои хушлафз кабк боре чанд чида-чида дон мехӯрад. Андактар кабки қафас аз дигар нағма пардохт. Писарак хандида фуромаду худро ба ҷойгаҳ андохт. ӯро дар хониши фораи хоб мебурд, хоби бароҳате.

Сипеҳри Ҳасанзод

? Чаро вожаи «ошно» дар нохунак омадааст?

Манзур аз рӯдаи резинӣ гуфтани нависанда чист?

Δ Чӣ гуна сохта шудани сифати бароҳатро бифаҳмонед.

128. Матни зеринро бихонед, сифатҳояшро маънидод кунед ва дар мавзӯи «Одами хушбахт» нақл нависед:

ОДАМИ БАДБАХТ

Дар ҷаҳон бадбахт он касест, ки нодон ва бетавфик бошад. Одами бадбахт ба ҳар кас зарар мерасонад. Мардумро озор медиҳад. Ба бандағони Худои таоло бадмуомилағӣ мекунад. Бадхулку бадкирдор мешавад. Агар тавонад, ба ҳар кас ҷавру зулм мекунад. Дурӯғгӯй мебошад. Ба моли мардум хиёнат мекунад. Хиёнаткорӣ ва бадкирдорӣ ба назараш саҳл менамояд. Соҳиби кибру гурур ва худситой мебошад. Аз фазилати одоб маҳрум ва аз саодати шарму ҳаё бебаҳра мемонад. Ба ҳар кас нафъ намерасонад. Ба ҳоли беваву бечорагон ва зердастон тарахҳум намекунад. Бахилу хасис мешавад. Ҳамеша ба хоҳиши нафси худ кор мекунад.

Байт:

Он бувад аблаҳтарини мардумон,
К-аз пайи нафсу ҳаво бошад давон.

Садриддин Айни

? **Аблаҳтарин** чӣ гуна калима аст?

Δ Бо пасванди - **тарин** чанд мисол биёред.

Маънои вожаҳои **худситой** ва **тарахҳумро** бигӯед.

129. Бигӯед, ки бо пешвандҳои **ба-**, **бо-**, **бе-**, **дар-**, **бар-**, **но-** аз кадом калимаҳо сифат сохтан мумкин аст?

130. Аз исмҳои **гил**, **пӯлод**, **сабзӣ**, **сафедӣ** чӣ гуна сифат сохта мешавад?

131. Матни зеринро бинависед ва вазифаи пасвандҳои **-ак** ва **-таринро** бигӯед.

Ҳашароти беозори аргувонии холдор лаҳзае рӯйи кафи гармаку нармаки бачае сайр карда, сипас аз як ангушт ба ангушти дигар роҳ паймуда, аз сари кулла,

ангушти дарозтарин, бол кушода, аз пайи ичрои хошишаки бачаҳо мепарад. Онҳо боз ҳамон сурудро такроркунон шодона аз паси ҳашарот медаванду медаванд, то аз чашм ниҳон шуданаш...

– Мома!

– Ҷони мома.

– Ягон рӯз ҳамон ҳашарота ёфта ба ман медиҳӣ? – овози писарак чунон илтиҷоомез баромад, ки кампирак гаранг шуд.

– Кадом ҳашарота?

– Ашшара. Сурудаша хондӣ-ку?

– Э афандӣ-е, чӣ кор мекунӣ ашшара?

– Дар кафи дастам мемонаму сурудаша мехонам, хошиш мекунам, ки дараки аспӣ худаму бобома биёрад... Мепарад ашша...

Дили кампирак гум зад ва писарак надид, ки чӣ хел лабонаш пир-пир париданд ва лаби кампалро болои сараш кашид.

Абдулҳамид Самад

? **Аргувон** чӣ гуна ранг аст?

132. Ҳангоми хондани шеърӣ зерин ба мазмуни он бештар эътибор диҳед ва шумо низ муҳаббати худро нисбат ба кишвари зебоямон дар ҳаҷми чанд ҷумла баён намоед. Кӯшиш ба кор баред, ки вожаҳои **бузург**, **бекарон**, **поён** дар навишти шумо чун сифат истифода шаванд:

ҶОНИ МАНӢ

Тоҷикистон, ҷавҳари ҷону танӣ,

Орамида дар дилу ҷони манӣ.

Аз манӣ ту бо ҳама шодию ғам,

Дини ман, ойину имони манӣ.

Ту бузургӣ бо фарози қуллаҳо,

Бекаронӣ дар нигоҳи сабзи мо.

Ҳар кучо гар тоҷике чӯяд маком,
Номи ту ўро расонад бар само...

Васфи ту поён надорад, кишварам,
Месароям, месарояд баъди ман
Равнақатро, эътиборатро ба меҳр
Ахтари болидарӯхи саъди ман.

Эй Ватан, меҳробу имонам туй,
Вориси авлоди Сомонам туй.
Ҷаннати зебои армонам туй,
Тоҷикистон, Тоҷикистонам туй.

Меҳринисо

△ Муродифҳои калимаҳои **само**, **аhtar**, **саъд** ва **армон** (ормон)-ро дар дафтар нависед.

133. Матни поёнро бинависед ва бигӯед, ки сифатҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд?

Офтоб бедарег нур мерехт. Шоҳу барги сарсабзи дарахтон дар панҷаи боди **сабуқ** нарм-нарм ларзиш хӯрда, гӯё ба ҳамдигар рози **ниҳонеро** ошкор мекарданд. Нигоҳи **хаёлолуди** мӯйсафед ба гӯшаи **дури** хаёта андармон шуда, дар кайди андеша буд.

Ҷошибек Ақобир

§ 20. СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ амал ё ҳолатеро мефаҳмонад, ки он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад. Чунончи:

(мактуби) **навишта**

(гули) **шукуфта**

(говӣ) **зананда**

(оби) равон
(нони) хӯрданӣ

Аломати муҳимми сифати феълӣ чун феъл ин аст, ки ба замоне далолат менамояд: (оби) **рехта**, (каси аз дар) **бароянда**, (хикояти) **шуниданӣ** ва чун сифат бо изофат ба исм алоқаманд мешавад ва ибора месозад: (зоғони дар шоҳи садаҳо) **нишаста**, (роҳи оҳани аз ин водӣ) **мегузаштагӣ**.

134. Чумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии ишоратшуда таваҷҷуҳ намоед:

Як хикоят бишнавад аз таърихгӯӣ,
То барӣ з-ин рози **сарпӯшида** бӯӣ.

Колаи дуздида набвад пойдор,
Лекин орад дуздро то пойи дор.

Чалолитдини Балхӣ

Дар току деворҳои даруни бино ҳайкалҳои модарони дар кафи худ кабутари **сафеди сулҳдоранда** сохта шудаанд.

Мурги **қафасшикаста**, аз банди зулм раста,
Чун рамзи дӯстии халқи ҷаҳон баромад.

Мирзо Турсунзода

135. Бо ибораҳои мактуби навишта, гули шукуфта, гови зананда, оби равон, нони хӯрданӣ ҷумла тартиб диҳед.

136. Матни зеринро бихонед ва сифатҳои феълии онро муайян кунед:

Байти хондашуда (Дило, саро чу ошиқон суруди мулки ҷовидон, ки гулшанест беҳазон, муаттар асту мушкбор) хеле бамавқеъ ва муддаои дил буд, чунки дар ҳамин асно дар пеши назари мо манзараи дилкушоӣ

намудор гашт. Табиат аз саховати баҳори оламоро либоси сабз дар бар дошт; обшорон нағмасароӣ мекарданд, булбулуни сахроӣ аз хусни дилрабои ин боғи дилкушо ба вачд меомаданд, лолаҳои зебову дилороро насими анбарафшони баҳорӣ навозиш мекард ва бӯи хуше ба машом меовард.

– Ин байти хондаатон аз кист? – пурсидам ман.

– Аз Бокӣ Раҳимзода, – ҷавоб дод Дехотӣ.

– Маъкул шуд? – аз ман суол кард Айнӣ.

– Бале, гӯё маҳз дар васфи ҳамин кишвари беназир, мулки Рӯдакии ҷовидон гуфта бошад...

– Қувваи назм низ дар он аст, ки ҳар фард чизе аз он барои худ пайдо карда тавонад, – гуфт устод ва шоирони бузурги гузаштара далел овард ва илова намуд, ки фақат ҳамон ҷавонон ба дараҷаи устоди каломи бадеъ расида метавонанд, ки агар классикҳоро суботкорона омӯзанд, ин ҳам ба шарте ки ин омӯзиш тақлидӣ набуда, балки эҷодкорона бошад.

Абдулаҳад Қаҳҳоров (Туробӣ)

? Дар ибораҳои манзараи дилкушо, баҳори оламоро, хусни дилрабо, насими анбарафшон сифат будани калимаҳои дилкушо, оламоро, дилрабо, анбарафшонро чӣ гуна исбот мекунад?

ШАРҲ. Калом лафзи арабист ба маънии **сухан, гап, гуфтор.** Ба маънии маҷоз муродифи вожаи забон аст.

Манзур аз **каломи шариф** каломи маҷид, каломи кудсӣ китоби муқаддаси аҳли ислом – «Қуръон» аст.

Маънии бадеъ аҷиб, беназир, тозаву нав ва ҷадид аст. **Каломи бадеъ** - сухани нав, аҷиб, нотакрор.

§ 21. СОХТИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ аз асосҳои феъл ва масдар ба воситаи пасванд сохта мешавад. Аз ҷумла:

1) аз асоси замони гузашта бо пасвандҳои **-а**, **-агӣ**; хуфта, чӯшида, навиштагӣ;

2) аз асоси замони ҳозира бо пасвандҳои **-анда** (**-янда**), **он(-ён)**: боранда, расанда, бароянда, (моҳи) тобон, (кӯдаки) гирён;

3) аз масдар бо пасванди **-ӣ**: гуфтани, рафтани, шунидани.

137. Матни зеринро бихонед ва сохти сифати феълро шарҳ диҳед:

Ман пазандаи мохирам. Таомҳои шоҳона мепазам.

Сотим Улугзода

Аз чойники бо рӯмол печондагӣ як пиёла чойи ширгарм кашида, ба ӯ дароз кардам.

Ӯ дар таомхӯрӣ ва нигоҳ доштани чизҳои хӯрдани озода буд.

Садриддин Айни

Мӯйсафед дар дил нияте дорад, ки охири куввати дастон, охири хунари ҷубтарошияро дар ороишу кандакориҳои сутунҳои хонаи нав ба ёдгор гузорад. Аммо баъди омадани Шодмонбек ба кор часпиданист. Бигузур, худи Шодмонбеку Баҳоршоҳ хонаро созанд, азоб кашанд, арақи чабин резанд, ҷӣ будани меҳнату лойкориро фаҳманд, ба хонаи сохтагашон меҳр

банданд. Бачаҳо дар бардоштани иморат захмат кашанд, нағз аст. Баъд дилашон ба меҳнати сарфқардаи худ месӯзаду хонаро мисли гавҳараки чашм нигоҳ медоранд.

Абдулҳамид Самад

Виркан пас аз он бо саворонаш боз чандин карат дар ҷоҳое, ки истилогарон ҳеч гумон намекарданд, пайдо шуда, гоҳ ба дастаҳои қафомонда, гоҳ ба миёна, гоҳ ба дум ва гоҳ ба бунаи онҳо хучумҳои ногаҳонӣ бурда, хасорат мерасонд.

Сотим Улғзода

Зафар ҳамроҳи дастан шогирдонаш бағалҳо пур аз гулу лола ба Ҳойит расид. Чӣ манзарае! Аз деҳоти атрофи Ҳойит ба ин маросим он қадар мардуми бисёре чамъ омада буд, ки сӯзан партоед, ба замин намеафтад. Кампирону мӯйсафедони рӯзгордида, онҳое, ки аз фочиаи мудҳиш огоҳ буданд, ашк дар нӯги мижгонашон овезон, рӯ ба рӯи хайкали ёдгорӣ саф мекашиданд. Ва Зафар ин сурудро нахустин бор дар оғӯши кӯҳу камари ҳамин ҷо ба гӯши мардум расонд. Китфони мӯйсафедҳо ба оҳанги рез-рези тору суруд меларзид ва дар фазои Ҳойит мепечид фигони дардолуди ҳофизи дӯстдошта.

Ҷонибек Ақобир

? Таъбири сӯзан партоед, ба замин намеафтад чӣ маънӣ дорад?

Дар матни охир дар бораи кадом ҳодиса сухан меравад?

Δ Муродифҳои феъли партофтано номбар бикунед.

Сифати феълӣ аз ҷиҳати шакл сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати феълии сохта аз асоси замони гузашта ва ҳозираи феъл бо пасвандҳои **-а, -агӣ, -анда** таркиб меёбад: (роҳи) **баста**, (овози) **гирифта**, (обҳои) **чаҳанда**, (чархи) **гарданда**.

Сифати феълии мураккаб аз чузъи номӣ ва феъл ташкил меёбад: **ресмонбофта**, **дастшикаста**, **хуншоршуда**, **парвозкунанда**, **зинатдиҳанда**.

Сифати феълии таркибӣ аз ду калима иборат буда, чузъҳо ҷудо навишта мешаванд: **равон карданӣ**, **ташқил карданӣ**, **хонда шуданӣ**, **фаромӯш кардагӣ**, **гирифта рафтагӣ**.

138. Матнҳои поёнро бихонед ва сифатҳои феълиро монанди мисолҳои зерин қоидаи сохтори сифат дар дафтар бинависед:

Нӯфарн ба бошишгоҳи худ – деҳаи Искиҷкат омад.

Деҳаро вай ғоратшуда, кӯшқу дукону устохона-ҳояшро торочгашта, аҳли хонаводаашро мусибатзада ва гирён ёфт. Бештарини ғуломон, хидматгорон ва канизонашро сипоҳиёни амири Хуросон ба асорат бурда, дигарҳашон ба ҳар тараф гурехта парешон гашта буданд.

Сотим Улугзода

Моҳи шомхӯрда дар сари кӯҳ баланд шуда, дашту дараро гарқи нур карда буд. Коҳу хаспораҳои парешони атрофи хирман дар шуои он чун донаҳои сайқалхӯрдаи қаҳрамо милтос мезаданд.

Ҷазлиддин Муҳаммадиев

Банда як ҳафта дар Маскав буда, баъзе ҷойҳои тамошо ва саёҳаткардании шаҳри мазкурро дида, равонаи Бухоро гардидам.

Мирзо Сироҷи Ҳаким

Заминҳо шудгор кардагӣ, порухон маъданӣ ва маҳаллӣ андохтагӣ, чигит кашонда ва тоза кардагӣ...

Сотим Улугзода

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди шери ба чанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шуълавар гардиданд.

Садриддин Айни

Мавҷҳои латифи савти мавзун тамоми ҳастии Саид Амонро фаро гирифтанд. Вай ҳис мекард, ки гӯё ба як қисми ниҳоят сабуке мубаддал шудааст ва ҳамроҳи рӯҳи барикқатомадааш мисли насими сахаргоҳон нозук тапида, ба ким-куҷое ба саёҳати ниҳоят гуворои олами ношиносе меравад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

ШАРҲ. Мафҳуми инкор дар сифати феълӣ тавассути пешванди **на-(но-)** ифода меёбад. Ин пешванд дар аввали сифати феълии сода ва дар байни сифати феълии мураккаб воқеъ мешавад, яъне ба аввали феъли ёвар чун миёнванд васл мегардад:

(шайхи) **на**хуфта - **но**хуфта

(сухани) **на**шунида - **но**шунида

(масъалаи) ҳал**на**шуда - ҳал**но**шуда

(воқеаи) фаромӯш**на**шаванда

(кори) тамом**на**шаванда

139. Чумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии инкорро эзоҳ диҳед:

Аз истеъмоли калимаи ногуфтани ҳам ибто накард.

Сотим Улугзода

Мавсими баҳор монанди солҳои ҷавонии умри одамии азиз, латиф, зебо, фаромӯшношудани.

Раҳим Ҷалил

Бо ҳамин амалиёт Некқадам ҳам ба қатори молҳои ҳеч гумнашаванда ва барҳамнахӯрандаи тамгадори бой даромад.

Садриддин Айни

140. Бо сифатҳои феълии (масъалаи) ҳалнашуда, (воқеаи) фаромӯшнашаванда, (кори) тамомнашаванда ҷумла тартиб диҳед.

§ 22. ЗАМОНҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ се замон ва панҷ шакл дорад:

1) сифати феълии замони гузашта: **омада, фаҳмида, иҷрошуда;**

2) сифати феълии замони ҳозира: **пурсанда, ҷӯянда, даврзананда;**

3) сифати феълии замони ҳозира-оянда: **меомада(гӣ), мехонда(гӣ), иҷро мекарда(гӣ);**

4) сифати феълии замони ҳозираи муайян: **навишта истода(гӣ), суруд хонда истода(гӣ), суол дода истода(гӣ);**

5) сифати феълии замони оянда: **дидани, сарф кардани, ҷо гирифтани.**

141. Матни зеринро бихонед, сифатҳои феълиро ҷудо бикунед ва замони онҳоро шарҳ диҳед:

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пойдорӣ карда истодан ҳеч ғоида надорад, пас, ба ин фикр омад, ки аз он ҷо сафар кунад, то ки дар ягон ҷойи муносиби дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом кашад ва ӯ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба ҷанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа

ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда, онҳоро ба сафар тайёр кунанд...

Темурмалик чавонро тақсим карда, дар дувоздаҳ кишти болопӯшида ҷой дод ва худаш дар кишти пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондиҳиро адо мекард, ҷой гирифта, ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, охи ҷонкоҳе кашид...

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёрии шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барку бод мерафтанд. Мугулон баъд аз сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дар тохт шуданд, ки он сайди аздомҷастаро ба даст дароранд. Саворони мугул чандин бор ба канор – дар рӯ ба рӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор, баъд аз талафоти бисёр додан, маҷбур шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд. Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта, аз дур назорат карда рафтаи барои худ мувофиқ ёфтанд.

? Нависанда интиқом кашад, мувофиқ ёбанд - гуфтааст. Ин маъниҳоро боз бо кадом шаклҳои феълӣ баён кардан мумкин аст? Ба фикри шумо, муаллифи ин матн кист ва номи пурраи асар чист?

§ 23. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА

Сифати феълӣи замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл тавассути пасванди **-а** (пӯшида - дари пӯшида; рӯйида - гули рӯйида; **омада** - меҳмони **омада**) сохта шуда, амал ва ҳолати пеш аз замони хабари ҷумла воқеъгардидаро нишон медиҳад. Чунончи:

Бузургон ва аркони давлат ҳам омаданд. Сарваршоҳ пеши онҳо рози **нухуфта**ро аз **нухуфт** берун овард.

Сотим Улуғзода

Бачаҳо ба кафи даст хокро ҳамвор карда, рӯйи он бо нӯги ангуштон ҳарфҳои ёдгирифтаашонро навиштанд.

Абдулҳамид Самад

Чавон худро ба пойи падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон хушкида кафи пойи пуробилаи ўро мебӯсид ва чашмони пур аз ашки худро ба рӯйи пойи аз пирӣ хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро бо бӯсаҳои гарми муштокона саршор мекард.

Садриддин Айни

142. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълӣро шарҳ диҳед:

Аркини салтанат, мاردони корозмудаву ҷаҳоншинохта, ба ҷавоби Фаридун як-як забон кушоданд.

Сотим Улугзода

Ҳар бачае, ки тарбият дида бошад, бисёр баодоб мешавад. Нохуни дасту пояш ҳамеша гирифтагӣ мебошад.

Садриддин Айни

Бахти баландат ёр буваду чашми давлатат бедор, ки ба суҳбати пире афтодӣ пухтапарварда, ҷаҳондида, орамида ва гармусардгашта, некубадозмуда, ки ҳаққи суҳбат бидонад ва шартӣ маваддат ба ҷой оварад, мушфику меҳрубон, хуштабъу ширинзабон.

Ангури навоварда туруштар бошад,
Рӯзе ду-се сабр кун, ки ширин гардад.

Саъдии Шерозӣ ✓

Марде назди табиб омад ва аз дарди шикам беқарор гашта, дар замин мегалтид ва аз сахтии алам зор-зор менолиду даво металабид:

– Эй табиб, охир илоче кун, ки кор аз даст рафт.

Табиб аз вай пурсид, ки имрӯз чӣ хӯрдаӣ? Марди содадил гуфт: «Пораи нони сӯхта хӯрдаам ва аз он гизо, ки мисоли ангишт буд, танӯри меъдаам месӯзад».

Табиб ба мулозимон фармуд, ки доруе, ки ба чашм равшанӣ диҳад, биёред, то чашми ин касро дору кашам. Он шахс фарёд баркашид:

К-охир, чӣ маҳалли ҳазлу бозист?
Вақти аҷал асту ҷонгудозист!

– Эй табиб, ман аз дарди шикам меноламу ту ҷавоҳири дору дар чашм мекашӣ. Доруи дидаро бо дарди шикам чӣ нисбат?

Табиб гуфт:

– Меҳоҳам, ки чашми ту равшан шавад ва сиёхро аз сафед фарк кардан тавонӣ, то дигар нони сӯхта нахӯрӣ. Пас, туро илочи чашм аз давои шикам лозимтар аст.

Хусайн Воизи Кошифӣ

143. Бо сифатҳои феълии зерин ҷумла бисозед.

(пирахани) дӯхташуда	(ҳикояи) шунида
(замини) шудгоршуда	(пиёлаи) шикаста
(оби) рехта	(пӯшоки) дарида
(пунбаҳои) кошта	(таронаи) эҷодгардида
(шоҳчаҳои) хушкида	(китоби) хондашуда

ШАРҲ. Бо таъсири забони гуфтори тоҷикӣ сифати феълии замони гузашта, ки бо пасванди **-а** меояд, пасванди **-гӣ**-ро низ мепазирад, аммо аз васлҳои он бо пасванди **-а** мафҳуми сифати феълӣ тағйир намеёбад. Чунончи:

(дарвозаи) кушода	(дарвозаи) кушодагӣ
(сабзаи) дамида	(сабзаи) дамидагӣ
(кори) анҷомёфта	(кори) анҷомёфтагӣ

§ 24. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА

Сифати феълии замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феълҳои сода ва таркибӣ ба воситаи пасванди **-анда(-янда)** сохта мешавад.

Асоси феъл бо ҳамсадо анҷом ёфта бошад, пасванди **-анда** ва агар бо садонок ва ё ҳамсадои ӣ тамом шуда бошад, пасванди **-янда-ро** мегирад. Масалан:

бурдан – бар – баранда
чарх задан – чарх зан – чархзананда
фарқ кардан – фарқ кун – фарқкунанда
баромадан – баро – бароянда
гуфтан – гӯй – гӯянда
хондан – хой (бихой) - хоянда

144. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира таваҷҷуҳ кунед:

ӯ байтҳои хуби ба одам **таъсиркунанда** меҳонд.

Садриддин Айни

Каюмарс оини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, акли **ҷӯяндаю офарандае** дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои **буррандаву шикофанда** тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт.

Сотим Улугзода

Сиддиқхон ба илму адабиёт шугл намуд ва маоши аз подшоҳӣ ба худаш **додашавандаро** ба китобхари сарф карда, вақти худро тамоман ба мутолиа дод.

Садриддин Айни

145. Бо сифатҳои феълии замони ҳозира чанд ҷумла бигӯед ё мисолҳоро аз китобҳои бадеӣ пайдо бикунед.

146. Аз матнҳои зерин сифати феълий ва сифату исмро муайян бикунед ва онҳоро ҷудо-ҷудо бинависед:

Бухоро дар ҳамворӣ воқеъ шудааст. Биноҳои он ҷӯбкорӣ аст. Атрофи онро қасрҳо, боғҳо, маҳаллаҳо ва кӯчаҳои сангфарш ва дехаҳои баҳампайваста ба масоҳати 12 бар 12 фарсах фаро гирифтааст. Ҳамаи ин қасрҳо, биноҳо, қаря ва қасабаҳоро ҳисоре ихота кардааст ва дар байни онҳо ҳаргиз замини нокишта ва нообод ба ҷашм наменамояд.

Раҳим Ҳошим

Ҷомӣ ба умеди оянда худро таскин дода, ҳамроҳони дар ғарибиҳо озурдашударо дилбардорӣ мекард, ба хотири онҳо мегуфту механдид.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гуфтори деҳқон кунун бозгард,
Нигар, то чӣ гӯяд ҷаҳондида мард.

Абулқосими Фирдавӣ

? Калимаи **ҳисор** боз чӣ маъно дорад?

Δ Муродифи **дилбардорӣ кардан** (дилбардорӣ мекард)-ро бигӯед.

ШАРҲ. Таркиби **ноумед нашав** дар сухани манзум гоҳе ба сурати **навмед машав** низ қор фармуда мешавад. Ба ин байти Зебуннисо тавачҷуҳ намоед:

Навмед набояд шудан аз гардиши айём,
Ҳар шом, ки ояд, зи пайи ӯ саҳаре ҳаст.

§ 25. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ХОЗИРА-ОЯНДА

Сифати феълии замони ҳозира-оянда аз шакли дуёми сифати феълии замони гузашта (**хондагӣ**) бо иловаи пешванди **ме-** сохта мешавад ва дар замони оянда воқеъ гардидани амалу ҳолатро ифода мекунад. Чунончи:

мехондагӣ

кор мекардагӣ

менавиштагӣ

сайр мекардагӣ

мерафтагӣ

тавба мекардагӣ

147. Матни зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда эътибор диҳед:

Аз бачагони мактаб кадомашон нагзтаранд?

– Бачагоне, ки ҳаргиз аз мактаб наместонанд.

Аз инҳо кадомашон хубтаранд?

– Бачагоне, ки ба сабақашон зӯр мезананд ва саъй мекунанд.

Аз инҳо кадомашон беҳтаранд?

– Қаламу қоғози шариконашонро бе иҷозат **намегирифтагӣ**, ба шарики қоғазу қалам **надоштагиаш** қаламу қоғози зиёдатии худро **медодагӣ** мебошад.

Чизҳои **мехӯрдагӣ** аз гандум, чав, арзан ҳосил мешавад.

Садрӣддин Айни

Ў ришваҳои **мегирифтагиашро** доимо бо ҳоким ва бо девонбегии амир бо ҳам меид.

Мударрис баъди дошта додани Восеъ ҳадяву инъоми фаровони аз ҳоким **мегирифтагиашро** тасаввур карда дарунакӣ шод гардид.

Сотим Улугзода

? Дар байни вожаҳои **ҳадяву инъом** чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?

Δ Муродифҳои **бо хамро** номбар кунед.

Маънии калимаҳои **сабак, саъй, мударрисро** бигӯед.

§ 26. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ МУАЙЯН

Сифати феълии замони ҳозираи муайян аз шакли якуми сифати феълии замони гузаштаи феъли асосӣ ва сифати феълии замони гузаштаи феъли ёвари **истодан** сохта мешавад (**пӯшида-истода, гуфтаистода, баромадаистода**) ва дар ҳамин ҳангом воқеъ шудани амалу ҳолатро мефаҳмонад ва бо феъл – хабари чумла дар як замон воқеъ мегардад.

Ин навъи сифати феълӣ низ ду шакл дорад. Шакли якум бо пасванди **-а** таркиб меёбад:

рафтаистода

хондаистода

чидаистода

Шакли дуюм аз шакли якум ба воситаи пасванди **-гӣ** сохта мешавад. Масалан:

рафтаистодагӣ

хондаистодагӣ

чидаистодагӣ

148. Ҳар ду шакли сифати феълии замони ҳозираи муайянро аз чумлаҳои зерин пайдо бикунед:

Обҳои ба рӯи оташ пошхӯрда монанди обе, ки дар деги равгани доғи даргирифтаистода рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд.

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди чашми шери ба ҷанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шуълавар гардиданд.

Садриддин Айни

Дар сари фаввора меистод ва аз зарраҳои ба рӯяш задаистодаи об лаззат мебурд.

Раҳим Ҷалил

Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромадаистода низ намудор гардиданд.

Сотим Улугзода

... Ҳамон ҷавони дар гӯшаи хона нишастагӣ набераи ман аст.

Раҳим Ҷалил

§ 27. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ОЯНДА

Сифати феълии замони оянда аз масдар бо пасванди **-ӣ** сохта мешавад ва амалу ҳолати дар замони оянда рухдиҳандаро мефаҳмонад. Мисол:

варзишкарданӣ	пурсиданӣ
парвозкарданӣ	хонданӣ
тамошокарданӣ	рафтани
ичрокарданӣ	диданӣ
сухбаткарданӣ	шуниданӣ

149. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифати феълии замони оянда ишора бикунед:

Сайри ҷоҳои тамошокарданӣ чи дар шаҳр, чи дар беруни шаҳр буд. Ҳамаро пиёда ва савора рафта дидем.

Субҳ аз хоб бархоста, ба тамошои манзараи Порс
рафтам, ки яке аз биноҳои диданӣ буд.

Мирзо Сироҷи Ҳаким

– Агар маро хурсанд карданӣ бошӣ, гӯӣ, ҳар чизи бад
бошад ҳам, гӯӣ, чизе ки бошад, ба гуфтани он ман аз ту
намеранҷам.

– Гапи бад нест, барои ту хеле хуб аст, хабари
хурсандист...

Ман туро муборакбод карданӣ будам.

Гулнор куртаи гулии обшустаи худро нишон дода:

– Ин қариб ба даридан расидааст, ман ягон чизи
нав напӯшидаам ва пӯшиданӣ ҳам надорам, ки маро
муборакбод гӯӣ.

Садриддин Айни

? Барои чӣ ҷумлаҳои матни ба қалами устод Айни мутааллиқ бо тире
огоз ёфтаанд?

150. 1. Бо мисолҳои зерин ҷумла бисозед:

оби нӯшиданӣ
китоби хонданӣ
чизи хӯрданӣ
роҳӣ карданӣ

омаданӣ
фаҳмиданӣ
хариданӣ
диданӣ

2. Муайян кунед, ки калимаҳои ишоратшуда дар матни манзум
сифатанд ё сифати феълӣ?

Барф чун болҳои **парканда**
Аз сари шохаҳо **фуру** мерехт.
Гулгули **ҷӯйҳои яхбаста**
Шаҳро об дар **гулӯ** мерехт.
Хуфта **фарёдҳои инсонӣ**
Майли **бедориҳои нав** доранд.
Чашмҳо **андар осмони соф**
Донаҳои **ситора** мекоранд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

151. Аз китобҳои устод Айни – «Мақтаби куҳна» ё «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» бо сифати феълӣи замони оянда ҷумла интиҳоб бикунед.

§28. ИМЛОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Имлои сифати феълӣ чунин аст:

1. Сифати феълӣи замони гузашта, ки аз асоси замони гузаштаи феълӣ таркибии номӣ бо пасванди **-а** сохта шудааст, якҷо навишта мешавад, ба гунаи:

(гурезаи) **дастгиршуда**

(кори) **анҷомёфта**

(айвони) **болопӯшида**

(савори) **қафмонда**

(ҳавлии) **ичорамонда**

(аробаи) **чархшикаста**

2. Пешоянд бо чунин таркибҳо якҷо меояд:

(машгулияти) **баанҷомрасида**

(пири) **барҷомонда**

(умеди) **барбодрафта**

(одами) **азхудрафта**

(дузди) **бадастафтода**

(фондаи) **бадастомада**

3. Сифати феълӣи аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ бо пасванди **-анда** сохташуда якҷо навишта мешавад, ба монанди:

(артиши) **зафарёбанда**

(сухани) **ҷамъбасткунанда**

(хонандаи) **ҷавобдиҳанда**

(талабаи) **хатмкунанда**

(маҷлиси) **ҳалкунанда**

4. Чузъҳои сифати феълии мураккаб низ, ки тавассути пасванди **-гӣ** ва **-ӣ** шакл гирифтаанд, якҷо навишта мешаванд, ба мисли:

- (кори) **ичрошудагӣ**
- (замини) **шудгоркардагӣ**
- (одами) **хондаистодагӣ**
- (хабари) **овозаношуданӣ**
- (дарсҳои) **хондашуданӣ**
- (рӯйдоди) **фаромӯшношуданӣ**
- (ҷойи) **пинҳоншуданӣ**

152. Матнҳои зеринро бихонед ва имлои сифати феълиро дар ёд бигиред:

Мургон бо савту сурудҳои худ ҳаёти **зафарёбанда**, табиати **сабзшаванда**, водии ба нашъунамо **дароянда**, баҳори гул-гул **шукуфандаро** табрик намуданд.

Мирзо Турсунзода

Зимистон асту зери пардаи ях
Ба хоби ноз рафта чӯйборон.
Магар дар хоби худ хобе бубинанд
Ба ёди рӯзҳои навбахорон,
Ки чӯе медихад овоз бар чӯй
Зи пушти парда ҳамчун роздорон.
Ба худ печанду чӯшанду хурӯшанд
Зи нури офтоби бомдодон...
Хаёли резаборони баҳорӣ,
Хаёли марғзорони расида,
Ба мисли кӯдаки парпечбаста
Ҳамекӯшанд пову пар кашида,
Ки боз аз зери ях озод гарданд,
Ба истикболи дарё роҳ чӯянд,
Ба гӯши сабзаву себаргаву гул
Аз он хоби зимистон қисса гӯянд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

Издиҳоми косибон ва дехқонони ситамдида аз дунболи Кова равон гардиданд. Фаридун байрақи чарминро ба фоли нек гирифт, шод шуд, гуфтори мардуми **чафодидаро** шунид.

Сотим Улугзода

Бошишгоҳи машку набарди Аградоод, ки ду тарафашро шаху чарии **ростхамида** ихота кардааст, дур аз чашмҳо, дар оғӯши як дараи кӯҳӣ воқеъ буд.

Бароти Абдурраҳмон

Буд яке рӯз ба фасли баҳор
Софу **дурахшанда**, ҳаво беғубор.

Сухайлӣ Чавҳаризода

Абӯалӣ маслиҳатро дар он дид, ки худро аз ин гирдоби хатар ба соҳили эминтаре бирасонад ва чун қазираи нисбатан эмин аз ин селоби бало, ки ба Бухоро ва ба ҳокимияти сарриштаи худро **гумкардаи** Сомониён сарозер мешуд, ӯ Хоразмро интиҳоб кард.

Раҳим Ҳошим

Соҳти гул-ишкел аз соҳти ишкелҳои одӣ он қадар фарқ надошт, фақат халқаҳои ба пойи одам **андохта мешудагӣ** он монанди ишкелҳои муқаррарӣ танг набуда, ба дараҷае, ки рони одамро гунҷонад, васеъ буд.

Бегоҳирӯзӣ буд. Як марди **солхӯрдаи** тануманд, тахминан панҷохупанҷсола, наздам даромад. Мӯйи сафедаш ба қафо **шона кардагӣ**. Русиро хуб намедонисту ба русӣ гап мезад.

Ато Ҳамдам

§ 29. ВАЗИФАИ СИФАТИ ФЕЪЛИ ДАР ЧУМЛА

Сифати феъли, асосан, ба вазифаи муайянкунанда меояд:

Сухроб чун даҳсола шуд, китфу бозуи чавонони **расида** ва зӯри паҳлавонро дошт ва дар саворию тирандозию шикору набардозмой ҳеч марде аз мардони он сарзамин ба ӯ баробар намешуд.

Сотим Улугзода

Онҳо муфлисона зиндагӣ мекарданд. Дар бисоташон либоси **пӯшиданӣ** ва чизи **хӯрданӣ** қариб надоштанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Сифати феъли ба вазифаи хабар низ меояд. Чунончи: Амир бо муллоҳои калон маслиҳат карда, мардумро **шӯронданӣ** шуд.

Садриддин Айни

? Вожаи **набардозмой** чӣ гуна сохта шудааст?

153. Чумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии ба вазифаи муайянкунанда ва хабар омадаро аз ҷиҳати замон эзоҳ бидихед:

Бозаргонон рӯзи ба Бухоро расиданашон Хотунро зиёрат карданӣ буданд, аммо вай дар шаҳр набуд, дар Фарахша буд.

Сотим Улугзода

Роҳ ба домани кӯхпораи бузург расиду ба тарафи чап ҳам хӯрд. Дигар ин роҳ набуд, балки пайраҳае буд

болои сангҳои аз зарби сармову мавҷҳои дарё
сайқалхӯрда ва бараҳнашуда.

Расул Ҳодизода

Гулҳои рангоранги чашмро асиркунанда ва ба
дилҳо муҳаббат ва илҳоми бепеёнбахшанда шуълаҳои
бомдоди баҳорӣ ва шабнамхоро макида-макида дар
нозу карашма буданд.

Мирзо Турсунзода

Ҳучраи ба 15 ҳазор танга меарзидагиашро ба 12
ҳазор танга фурӯхтааст.

Аз ман хоҳиш кард, ки ҳар пагоҳ ба хонаи ӯ равам
ва пеш аз дарс бо ӯ дарси ҳамон рӯз хондашуданиро
«муколама» кунам.

Садриддин Айнӣ

154. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълӣяшро дар дафтар
нависед:

Сафо боз ба акси падар дида дӯхт. Вай ҳам аз паси
шиша гӯё танҳо ба ӯ менигарист. Нигоҳаш сабуку
бебоконе не, балки чун нигоҳи марди солхӯрда
пурмаъно.

Абдулҳамид Самад

Ту савганд хӯрдӣ. Агар гуфтаи маро накунӣ,
савгандзада мешавӣ.

Садриддин Айнӣ

Магупат чашмони хираи миҷгонрехтаашро
калонтар кушода, ба андоми гӯянда нигарист, лекин
дар вай чандон нишони паҳлавонӣ надид; на китфу

бозуи сутург, на синаи чун сипар дамида, на гардани гафси пуррагу пай. Виркан чавонмарде қадаш аз миёна болотар, шонафарохи миёнборик ва хушпайкар буд. Фақат дастхояш, панчаҳои дурушти шахшӯлаш, ки холо ба рӯи зонувонаш ёзида буданд, аз нерӯмандии ӯ хабар меоданд.

Сотим Улугзода

155. Матнҳои зеринро бинависед, сифати феълӣ ва вазифаи онро муайян бикунед:

Аз рахнаи кушодашудаи гурӯҳи анбӯҳ Гиёсмахдуми аълам намоён шуд; дар тани ӯ чомаи кундал (зарбафти аъло), ба сараш дастор ва кулоҳи зардӯзӣ, ба пояш кафшу масҳии зардӯзӣ буд. Зинати аспи савории ӯ ҳам аз худаш камӣ надошт; гарданбанди тилокӯби ақиқ шинондашуда, давриаш зардӯзии заминдӯзӣ, зинпӯшаш махмали аълои гулдӯзӣ, лаҷомаш тилокӯби дувоздаҳзулфа буда, зулфҳои тилокӯби он ҳамроҳи мӯйи ёли шоназадааш ба гардани вай зеб меод.

Садриддин Айнӣ

Шоханшоҳ Золро озмуданӣ шуда, мӯбадонро ба боргоҳ талабид ва Золро дар миёни онҳо нишонд. Фармуд, ки ба ӯ суолҳо диҳанд, то аз ҷавобҳои ӯ пояи донишу хирадаш маълум шавад.

Сотим Улугзода

156. Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Асп қатраҳои оби ба даруни гӯшаш даромада ва ба ёлу думаш часпидаро аз худ дур карда, сокиту ором истод.

Садриддин Айнӣ

Дар авчи маҳфил ба базмгоҳ расидем. Эҳа, бӯстонсарое будааст диданӣ. Боге дилкушо байни кӯҳҳои сарсабз, ҳавзҳо пуроб, мурғобиву моҳиҳои рангоранги шиновар. Аз паси панчара бузҳои кӯҳӣ **хайратзада** ба чунбучӯли одамон менигаранд. Ду рӯбоҳи харобу гизала, мӯяшон ҷо-ҷо рехтаву безеб, қад-қадди хонаяки симтӯрпеч беқарор пасу пеш метозанд. Ва баъзан лаҳзаяке **истода**, ба кабкони фарбеҳаку фориғбол ҳарисона **нигариста**, лаб мелесиданд...

Абдулҳамид Самад

Пас аз як сол Наврӯзпахлавон дар қатори ҳама ба ҷанг рафт. Аммо дар моҳи аввал, аз гуфти баъзеҳо, худи ҳафтаи аввал ҳалок шуд. Тангаи тило, ки аз ӯ хотира монда буд, ба қавли заршиносони атроф, тилои тозаи кашмирӣ будааст ва он хатҳои аҷибӣ ношиноси дар як тарафаш **нақшешфта** низ хатҳои қадимаи кашмирӣ будаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ, ки ӯро ҳалоскори худ ва ба ҷаннати озода, осудагӣ **расонанд** худ медонистанд, ин ҷароғи махтобиро яке аз муъҷизаҳои ӯ шумурданд.

Садриддин Айни

? Вожаи кашмириро ҷӣ гуна мефаҳмед?

Δ Дар бораи Муқаннаъ чанд ҷумла нақл кунед.

Қоидаи сифати феълиро бигӯед.
Сифати феълӣ чӣ гуна сохта мешавад?
Дар мавриди замонҳои сифати феълӣ маълумот
диҳед.

Вазифаи нахви сифати феълиро бифаҳмонед.

157. Матни зеринро бихонед ва ба калимаҳои ишоратшуда зеҳн монед ва бигӯед, ки кадоме аз ин вожаҳо сифати феълӣ нест?

Баъд аз рӯз сафед шудан пирмардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта, худхошон рафтанд, то ки ин ду **аламрасидаи ғамихичронкашида** бо якдигар дарди дилҳои **ғамдидаи** худро **гуфта** ва **шунда**, доди худро аз айёми дурӣ ва маҳчурии **гузашта** ситонанд.

Пирмардон аз об гузаштанд. Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам **ҷудо шуда**, ба хонаҳои худ рафтанд.

Садриддин Айнӣ

? Таъбири бо як **ҷаҳон шодиро** чӣ гуна мефаҳмед? Дар бораи Темурмалик чӣ медонед?

158. Аз матни зерин таркиби сифатҳои феълии **шабнамзада** ва **маҳмуркунандаро** муайян кунед.

Дар авҷи гулшукуфти баҳор лаби замини доманаи кӯҳро ҳамвор карда, ба кишт омода месохтем. Баъди як ҳафтаи боронӣ он рӯз офтобиву гармак буд. Шерозаи аз шукуфа ва сабзаҳои **шабнамзада** нақшینی лаби киштзорҳо ончунон ботаровату пуршукӯҳ менамуд, ки дили кас намехост ба рӯяш по ниҳад. Насими мулоим аз тарафи кӯҳсор вазида,

бӯйи атромези гиёҳҳо ва накҳати махмуркунандаи заминро ба машом мезад. Гулу сабзаҳо маҳин-маҳин мурғак мерафтанд, дил ба хурӯш меомад. Ҳама боҳавсала каланд мезаданд, аз ҳарорати навозишгари офтобаки баҳор хун дар рағҳо ба чӯш меомад.

Абдулҳамид Самад

△ Вожаҳои накҳат ва машомро шарҳ диҳед.

159. Матни зеринро бинависед ва ба ҷойи нуқтаҳо аз сифатҳои феълии даруни қавс мувофиқашро гузоред:

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи ... ба тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи болои рӯд расида дидем, ки дар он ҷо ба ҷойи он деҳаи обод, ки то дирӯз буд, як харобазори ваҳшатоваре пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён мегардид. Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда, ба рӯйи хомаҳои рег ва дар ҳавои ... менишастанд, дар пеши ин тӯдаҳои одамони ... парчапалосҳо, кӯрпа-болишҳо ва дегу табакҳо ҳам менамуданд (кушода, бехонумонгардида, омадагиямон).

Садриддин Айни

160. Масдарҳои **омадан, хондан, парвоз кардан, дидан, фаҳмидан**ро нахуст ба сифати феълии баргардонед, пас онҳоро дар ҷумла биёред.

161. Сохт ва замони сифатҳои феълии **чангхӯрда, дарбаста, зангхӯрда** ва **хазонрасидаро** баён намоед.

162. Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи наҳви сифати феълро муайян кунед:

Хушбахт он касест, ки дар хонадони ӯ касе беилм ва бетарбият набошад. Ҷамаи афроди хонаводаи хушбахт соҳибони ахлоқи нек, ботамиз, некӯкирдор мешаванд.

Бузургу саркори хонадони саодатманд ҳама авлод ва атбоашро илм ва дониш меомӯзад. Чизҳои ба дунё ва дин қор меомадагиро ёд медиҳад.

Садриддин Айни

Амири Бухоро фарзанди бисёр дорад, мо надонем, кадомиро ба валиаҳдӣ меҷоҳад ва кадомиро назди мо мефиристонанд, ҷавоби ин суҳан дар уҳдаи Кофман кун, то вай фарзанди валиаҳд мешудагӣ ва меомадагиро муқаррар гардонад.

Аҳмади Дониш

Падару писар ба сафар омодагӣ медиҳанд. Даводав дошт Ҷикмат. Нишонии шифохонаи Маскавшаҳро амиқ ҷуста, аз фурушгоҳи шаҳрӣ чипта ва барои падар аз бозор шиму пичаки ба таъбире чор кас медидагӣ харид. Попӯши қиблагоҳам зеби шаҳри қалон не гуфта, наваш овард. Падар Ҷикматро қоҳиш қард, ки ақл дорад ё не? О, пасандозро харҷ намуд, пагоҳ дар мулки қарибӣ ба қигарбандаш доруворӣ лозим аст, боз қар ду ҷӣ меҳӯранд?

Сипеҳри Ҳасанзод

? Чор кас медидагӣ ҷӣ гуна таъбир аст?

Δ Қалимаи қигарбандро аз қиҳати маънӣ ва тарқиб шарҳ диҳед.

Феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад. Чунончи:

Ва ман қабо пӯшидаву миён баста ва мӯза пӯшидаву ба по истодам.

Низомулмулк

Ин чо се амал мушоҳида мешавад: **пӯшидан**, **бастан** ва **ба по истодан**. Амали охир, яъне **ба по истодан** асосӣ аст, чунки бе он чумла маънӣ намедихад. Лекин чумларо бидуни амалҳои якуму дуюм низ баён кардан мумкин аст: ва ман **ба по истодам**. Аммо калимаҳои **пӯшидану бастан** ба амали асосии чумла маъноӣ иловагӣ зам мекунад. Мисоли дигар: Пирак хандакунон ба гап сар кард (*Садриддин Айни*). Дар ин чумла ду амал ҳаст: яке **хандакунон**, дигаре **сар кард**. Амали якумро, ки асосӣ нест, аз ҷиҳати шакл ин гуна тағйир додан мумкин аст: **хандида ё хандида-хандида** (Пирак хандида-хандида ба гап сар кард). Монанди далели боло ин чумла низ бе амали иловагӣ навишта мешавад (Пирак...ба гап сар кард), аммо мазмун чандон пурра нест. Ҳамин тарик, калимаҳои **пӯшида, баста, хандакунонро**, ки ҳолату вазъияти амали асосиро мефаҳмонанд, феъли ҳол мегӯянд.

163. Аз матнҳои зерин феъли ҳол ва феъли асосии матнро нишон бидиҳед:

– Бубахшед, саги мо хушзоту ботарбия аст, дидед, касеро нагазид. Бо бачаҳои шумо як шӯҳӣ кардан хост, – тахтапушти ҳайвонро навозишкунон гуфт зан.

Абдулҳамид Самад

Дукондорон ба ин хандаи бемаҳали мо хайрон-хайрон ва тааччубкорона нигоҳ мекарданд.

Рӯди кӯҳӣ, ту саройӣ ба ҳавои дили ман,
Чӯр сози нафасатро ба садои дили ман.
Шӯр дар сина ниҳон, ракскунон мегузарӣ,
Огаҳ астӣ магар аз дарду давои дили ман?

Мирзо Турсунзода

Як рӯз Ҳушанг бо чанде аз ёрони худ пайи шикор ба кӯхсор рафт. Дар шикоргоҳ ногаҳон аз дур як чизи дарозу сиёҳи хазанда падидор гашт, ки ду чашми сурхаш гӯё ду чашмаи хун буду аз даҳонаш дуд фаввора мезад. Он чиз мори калони ҳавлангезе буд. Ҳушанг санги калонеро бардошта, ба тарафи мор ҳаво дод. Мор фавран ба як сӯ чахида, чонашро халос кард. Санги калон ба санги хурде бархӯрд ва ҳар ду шикастанд. Аз сангҳо шарораҳо ба атропоф част ва шуоъ падид омад.

Сотим Улугзода

Аз пеш тунукоба баромад. Вай дар банди чунин андешаҳо хазида - хазида ва нолиш карда, ба лаби об расид. Саҳл нафасашро рост карда, лабони сӯзонашро ба оби оинасон соф расонд. Дуру дароз ва бо аҷаб кайфияти рӯҳбахш ҳарисона об нӯшид. Дилаш андаке равшан шуд.

Ҷонибек Ақобир

? Ба ҷойи ҷуфти ҳаммаъноӣ **дуру дароз** кадом калимаҳоро истифода бурдан мумкин аст?

Δ Муродифҳои калимаи **пайро** дар таркиби **пайи шикор** номбар бикунед.

164. Матни зерро бихонед ва феълҳои ҳоли ишоратшударо аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки козуре бар канораи рӯде ба кори худ машғул буд. Ҳар рӯз куланге медид, ки бар канораи рӯд **нишаста**, ҳайвоне, ки дар миёнаи лой бошад, мегирифт ва ба он **қаноат намуда**, ба ошёнаи худ бозмерафт. Рӯзе ногоҳ бошаи тезпар пайдо шуд ва кабки фарбех **сайд карда**, пореа хӯрд ва бокиро бигузошту бирафт. Куланг бо худ андеша кард, ки ин чонвар бо чунон ҷуссаи хурд чонварони бузургро сайд мекунад ва ман бо чунин хайкали бузург ба чизи ҳақире қаноат менамоем. Баъд аз ин ба чунин чизҳои ҳақир сар фуруд наёварам ва каманди қасд танҳо ба кунгураи сипехри баланд биафганам. Пас тарки шикори кирмон кард ва мунтазири сайди кабӯтару кабк истод. Козур аз дур тамошои ҳоли бошаву кабк карда буд. Чун гайрати кулангро дид, дар хайрат монд ва мунтазири оқибати кор шуд. Иттифоқо кабӯтаре дар он фазо падид омад. Куланг **парида**, қасди кабӯтар кард. Кабӯтар **майл ба канораи об намуда**, аз пеши вай даргузашт. Куланг аз акиби **ӯ фуруд омада**, бар лаби рӯд биафтод ва пояш дар лой бимонд, ҳарчанд ҷаҳд мекард, пару пояш бар лой бештар **гӯта** мехӯрд ва ба гил олудатар мешуд. Козур биёмад ва **ӯро бигирифт**у рӯй ба хона ниҳод. Дар роҳ **дӯсте** пеш омад ва пурсид, ки ин чист?

Козур гуфт:

– Ин кулангест, ки мехост, кори боша кунад, аммо худро низ ба бод дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Маънои феъли **овардаандро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Мафҳуми калимаи **ҳақирро** бигӯед.

Ҳар ду шакли феъли ҳол аз асосҳои феъл тавассути пасванд сохта мешавад.

Чунончи, шакли якум аз асоси замони гузашта бо пасванди **-а**: (**рафта**, **хӯрда**, **дида**, **пурсида**) ва шакли дуюм аз исм, калимаи тақлидӣ ва асоси замони ҳозира бо пасванди **-он** (**завққунон**, **гапзанон**, **гур-гурқунон**) сохта мешавад.

Шарҳ. Чузъи ёвари феъли ҳол калимаҳои **кардан** (кун), **задан** (зан), **гуфтан** (гӯй) ва гайра мебошад. Агар асоси феъл бо ҳарфи **й** анҷом ёфта бошад, ба ҷойи он пасванди **-ён** меояд: **гӯй** (**-гӯён**): **додгӯён** худро ба оғӯши модараш партофт (*Ҷалол Иқромӣ*).

165. Бо феълҳои ҳоли **роҳравон**, **очагӯён**, **ишорақунон**, **тақяқунон**, **хандақунон**, **завққунон**, **бозиқунон**, **суҳбатқунон**, **раққунон**, **фарёдқунон** ҷумла тартиб диҳед.

166. Матни зеринро бихонед ва масдарҳои дохили қавсро дар шакли феъли ҳол истифода кунед:

Фаронак (бедор шудан) шавҳарашро ҳам бедор кард ва ба вай хоби аҷиби худро нақл кард. Отибин (шодӣ кардан) гуфт:

– Ман аз наҷоди шоҳони қадими Эронзаминам, пас ҷӣ аҷаб аст, агар фарзандонам озодбахши кишвари мо гарданд!

Башорати сурӯши нақӯкор ба вучуд омад. Фаронак писар зойид ва номи ӯро Фаридун гузошт.

Манучеҳр савора бар аспӣ сафеди баргустувондор ба болои Салм тохт. Салм рӯ ба фирор ниҳод. Манучеҳр аз ақиби ӯ (сур кардан) бонг мезад, ки:

– Э номчӯй, ту тоҷи шаҳаншоҳӣ хостӣ, инак, ман онро овардам: тоҷ аз хун! Бар сарат мепӯшонам. Аз тоҷ чаро мегурезӣ? Дарахти қиноятат бор овард, бичин! Бораш агар ногувор аст, чӣ чора, охир, худат нишонда будӣ! Шоҳи Эрон ба вай (расидан) яке шамшер зада буд, ки дами шамшер тани Салмро аз китфи чапаш то пахлуи росташ (буридан) ду ним кард.

Сотим Улугзода

? Мазмуни таъбири **дарахти қиноятро** чӣ гуна бояд фаҳмид?

Калимаи **нишонда** ба чӣ гуна тағйирот дучор шудааст?

Δ Муродифи вожаи **борро** номбар кунед.

Имлои феъли ҳол ин гуна аст:

1) ҳамаи чузъҳои он якҷо навишта мешаванд (**бозикунон, гулдурӯсанон, сурудхонон**);

2) дар байни чузъи номии такрор нимтире гузошта мешавад (**чаҳ-чаҳзанон, вой-войгӯён, пичир-пичиркунон, чиринг-чирингкунон, фуш-фушкунон**);

3) дар байни феъли ҳоли такрор нимтире гузошта мешавад (Дудхо ...**тоб хӯрда-тоб хӯрда** дар фазои осмони лочувардӣ пинҳон мешуданд (*Раҳим Ҷалил*); Духтаре ...**давон-давон** меояд (*Садриддин Айни*).

167. Матни зеринро бихонед. Феъли ҳолро муайян кунед ва ба имлои он эътибор бидиҳед:

Сафо дар назди ин сурату сӯзанӣ на танҳо худро ноҳинҷор хис мекард, балки меларзид. Доимо ба ӯ чизе гуфтан меҳост, вале ёрои лаб кушодан надошт. Айёми тифлӣ ҳам, агар аз касе озору алам медид ё дилаш аз бугз молмомол мешуд, дав-давон ба хона меомад ва дар рӯ ба рӯи ин сӯзаниву сурат ҳайкалвор не, бо тани ларзон рост меистод.

Абдулҳамид Самад

Дар сарғахи деҳа ногоҳ харе коҳилона ҳанг зад ва саге бо нӯлаи ноҳинчораш ба он чӯр шуд. Ду писарбача шавкункунону тозон оби лойи кӯлмакҳои рӯи роҳро ба чор тараф пош дода, аз шафати ӯ гузаштанд.

Азиз ҳаросон худро ба канори роҳ кашид, бо вучуди он, ба домани чома ва мӯзаи ялакқосияш якчанд қатра оби лой расида, кайфашро паронд. Аммо писарбачаҳо аз ин парвое накарда завқиданд ва почаҳояшонро то зону бар зада, ба наҳри камоб даромада, дар тарадлуди моҳигирӣ афтоданд. «Ҳолӣ ба дастам меафтед, шайтонҳо. Чунон қоратон бифармоям, ки роҳи гурез наёбед...» гур-гуркунон гузашт Азиз.

Абдулҳамид Самад

Вай зардолуро гирифта, хӯрда-хӯрда боз ба кӯча медавид.

Сотим Улуғзода

? Калимаи ҳаросонро чӣ тавр ба феъли ҳол баргардондан мумкин аст?

Δ Сабаби дар ноҳунак омадани ҷумлаи охири матнро бигӯед.

§ 12. ШАКЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОР ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду шакл дорад: мутлақ ва давомдор. Шакли мутлақ аз асоси замони гузаштаи феъл бо иловаи пасванди **-а** сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки пеш аз амали асосии ҷумла воқеъ гардидааст. Чунончи:

Бозор кафшҳои меҳмононро **пеш монда**, худаш ҳам ба меҳмонхона даромад, ба лаби пойгаҳ **дузону зада, даст пеш гирифта** нишаст. Домуллоимом **даст бардошта** фотиҳа хонд, дигарон даст бардошта, «омин» гуфтанд. Имом даст бар рӯ кашид, дигарон ҳам – «қадам расид, бало нарасад» – гӯён дастҳоро ба рӯ кашиданд.

Садриддин Айни

Шакли давомдор аз асоси замони ҳозираи феъл бо иловаи пасванди **-он (-ён)** сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки дар кадом вазъияту ҳолат ба вуқӯъ омадани амали асосиро шарҳ медиҳад. Чунончи:

Носири Хусрав созашро озмоишкунон аз он торафт овозҳои навбанав мебаровард.

Сотим Улугзода

Сарлашкар... дасту почакзанон афсӯс меҳӯрд, ки чаро барои рӯзи мабодо як кафтари номабар напарварид, мисли кабутарҳои дастомӯзе, ки дар китобҳо ситоиш шудаанд.

Абдулҳамид Самад

168. Матни зеринро бинависед ва шаклҳои феъли ҳолро маънидор кунед:

Гулбаргҳои сафеду гулобии шоҳаҳои зардолую олуҷа ба рӯи қадамҳои Аградод мерехт ва боз як баҳори тозаи умри ӯ фаро мерасид. Иморати ошнои саисхона аз пешорӯяш намудор гашта, Аградод бо чехраи гирифтаю ҳоли парешон беихтиёр ҷониби тавилаи аспҳо раҳсипор гардид.

Саманд соҳибашро аз дур шинохта, хушҳолона фириххос мезад ва ёлҳои бирешимосояшро афшонда,

ба истиқболи ӯ пой мекӯфт. Аградо аз рӯи одат гардани мавзуни самандро ба оғӯш гирифта, сару рӯй ва ёлҳои нафисашро мехориду навозиш менамуд. Чашмони пур аз мехри асп медурахшиду бозӣ мекард ва сар ба китфи сохибаш соида, хаёли ӯро таскин мебахшид. Аммо Аградо ин дам мехрубони самандашро пай намебурд: чашмони фурӯрафтаю лабреси андӯҳаш аз азияти рӯҳӣ, дили шикаста ва ҳолати парешони ӯ гувоҳӣ медоданд.

Таровати фасли баҳор ва навозишҳои аспӣ дӯстдоштааш гӯё дар қиёси бори андӯҳи марги мудҳиши Фаронак ҳеч буд. Дилаш пайваста месӯхт ва манзараи он сахнаи пурфочиа аз пеши назараш лаҳзае дур намерафт.

Бароти Абдураҳмон

Бозаргонеро ҳазор диноҳасорат афтод. Писарро гуфт:

– Набояд ки ин суҳан бо касе дар миён ниҳӣ.

Гуфт:

– Эй падар, фармон турост, нагӯям, валекин хоҳам, маро бар фоидаи ин мутталиъ гардонӣ, ки маслиҳат дар ниҳон доштани он чист?

Гуфт:

– То мусибат ду нашавад: яке нуқсони моя ва дигаре шамотати ҳамсоя.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Таъбири суҳан бо касе дар миён ниҳоданро чӣ гуна мефаҳмед?

169. Бо дарназардошти шаклҳои феъли ҳол матн тартиб диҳед.

170. Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои ҳоли зерин мувофиқашро бигузored:
нафринкунон, навозишкунон, табассумкунон, хавотиркашон,
нигоҳ карда, фах-фахкунон:

Сухани ўро... шунида нишаст.

Садриддин Айни

Ҳарорати хуршед устухони сарди ўро ... гарм мекард.

Чалол Иқромӣ

Фурушанда машкобро ... бо дасти росташ аз домани
харидор маҳкам дошт.

Садриддин Айни

Чандал ... назди шоҳ рафт ва ўро ситоиш, худро
муаррифӣ ва мақсадашро баён кард.

Сотим Улугзода

Гоҳе домани кўҳҳои дуродурро ... худ ба худ табассум
мекард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Таҳамтан аз пеши Ковус ... ба хиргоҳи худ рафт.
Бародараш Завор ... чашм ба роҳи ў буд.

Сотим Улугзода

Асп боэҳтиёт қадам мегузoшт, пеш аз ҳар қадам
мондан ба зери пояш тег кашида ... ду-се сония меистод.

Садриддин Айни

? Нависанда дар ҷумлаи «Чандал шодикунон назди шоҳ рафт
ва ўро ситоиш, худро муаррифӣ ва мақсадашро баён кард»
ҷаро феъли ёвари карданро бо калимаҳои ситоиш ва муаррифӣ
наовардааст?

Феъли ҳол ду замон дорад: замони гузашта ва ҳозира. Феъли ҳоли замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи пасванди **-а** сохта мешавад ва ҳолатро ҳамчун аломати амали феъли асосӣ ифода мекунад, яъне амали пеш аз хабар воқеъгардидаро мефаҳмонад: абрҳо рӯйи осмони баланд болу пар **боз карда** мегаштанд (*Мирзо Турсунзода*).

Феъли ҳоли замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феъл тавассути пасванди **-он (-ён)** сохта мешавад ва чун шакли давомдор амалу ҳолатеро, ки бо феъли асосӣ дар як замон ба вучуд омадааст, баён мекунад. Аз ин рӯ, хабари чумла дар замони гузашта, ҳозира ва оянда воқеъ шавад, феъли ҳоли замони ҳозира бо он ҳамзамон мегардад: баррагон аз қафои рама баосзанон медавиданд (*Садриддин Айни*).

171. Матни зеринро бихонед ва ба феълҳои ҳоли замони гузашта аҳаммият бидиҳед:

Ошён дошт дар он домани дашт
 Зоғаке зишту бадандому палашт.
 Солҳо **зиста** афзун зи шумор,
 Ишкам **оганда** зи ганди мурдор.

Бар сари шох варо дид уқоб,
 З-осмон сӯйи замин шуд башитоб.
 Гуфт, к- «Эй **дида** зи мо бас бедод,
 Бо ту имрӯз маро кор уфтод.
 Мушкиле дорам, агар бигшой,
 Бикунам, ҳар чӣ ту мефармой».

Гуфт: «Мо бандаи даргоҳи туем,
То ки ҳастем, ҳавохоҳи туем».

Парвиз Хонларӣ

Ҷалол дид, ки кампир бо як меҳри олии модарона
табассумкунон дастони хароби сerraгу пайи худро сӯйи
ӯ дароз кардааст.

Ҷонибек Ақобир

Шодӣ шодикунон ва додгӯён худро ба болои модараш
партофт.

Садриддин Айни

? **Омода** чӣ маънӣ дорад?

Δ Ибораи **афзун зи шуморро** шарҳ диҳед.

Шарҳ. Ҳам шакли мутлақ ва ҳам шакли давомдори
феъли ҳол ба тарзи такрор меояд: **хӯрда-хӯрда, хандида-
хандида, давон-давон, тозон-тозон.** Чунончи:

Рамаи гӯсфандон сабзаҳои сарирахиро хӯрда-хӯрда
ба деҳа наздик мешуд.

Фотех Ниёзӣ

Мо **давон-давон** ба роҳ даромадем.

Ман ба мактаб **тозон-тозон** мерафтам.

Садриддин Айни

172. Аз матни зерин ҷумлаҳои дорони феъли ҳолро биёбед ва замони
онҳоро муайян кунед:

Хусрав аввали баҳор аз наздик гургро дид.
Вай китоби «Дон Кихот»-ро дар бағал зада, бузу
гӯсфандони тағояшро, ки бештаринашон барраю
бузгола зоида буданд, ба ёлаи Суғурон ба чаро

баровард. Ҳама ҷо сабззор буд. Гулҳои рангоранг дар байни сабззорон қад кашидаву шукуфта, ҳусни талу теппахоро меафзуданд. Дар байни роҳу домани кӯхсорон (шибарҷойҳо) чашмаҳои баҳорӣ ҷӯшида-ҷӯшида мебароманд. Ва оби мусаффои ин чашмаҳо ба лаби ҷӯйҳо баробар шуда, ба рӯи сабзаву себаргаҳо гел зада, шилдир-шилдирунон ба дараҳо мерехтанду дар рӯдхонаҳо ба шӯр меоманд. Дар ҷо-ҷо, лаби ҷарио кӯхдоманҳо, дарахтони гелосу олуҷа ва шафтолу гарки гул буданд. Хониши мургон ба манзараҳои дилфиреби баҳор шукӯҳи тозае мебахшид. Хусрав дар сари баландӣ ба асо така карда, ба ҳайвонҳо, ки фукашонро аз сабза нақанда, ба чор тараф мешитофтанд, даме нигарист. Баъд ҷомаашро аз тан кашида, рӯи сабза партофт ва дар офтобрӯ дароз кашида, ба мутолиаи китоб сар кард. Офтоби баҳор бо панҷаҳои нарму гармаш пушташро сила карда, ба писарак ҳаловат мебахшид.

Абдулҳамид Самад

173. Ба мазмуни матн ва сурат пайравӣ намуда, бо истифода аз шаклҳои феъли ҳол лавҳа тартиб диҳед.

174. Аз ҷумлаи «Хусрав ба тағоияш, ки нолишкунон қоматашро аз болои гӯсфанди бечон бардошт, нигариста, ҳамон вақт аз дил гузаронида буд, ки шояд одамон барои чашмони оташбору бечояш ўро Аҷики Гург номанд» (Абдулҳамид Самад) феълҳои **нолишкунон**, **нигаристаро** аз ҷиҳати таркиб ва замон шарҳ диҳед.

§ 34. ВАЗИФАИ ФЕЪЛИ ҲОЛ ДАР ҶУМЛА

Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд:

Бобои писарак, ҳарчанд мекӯшад, аз дасти дӯсташу дигарон раҳо намеёбад ва онҳо ўро **кашолакунон** ба майдон мебароранд.

Абдулҳамид Самад

Занак чарху пилтасабадашро онсӯтар гузошта, бо ҳар ду даст ба зонувони лоғари нотавонаш **тақякунон** ба истиқболи меҳмон бархост.

Сотим Улугзода

? Дар ин маврид ба ҷойи калимаи арабии **истиқбол** кадом вожаи тоҷикиро ба қор бурдан мумкин аст?

Δ Муродифҳои вожаи **лоғарро** номбар кунед.

175. Матни зеринро бинависед ва феъли ҳоли ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадаро шарҳ бидиҳед:

Рӯзи истироҳат писарак аз хоб дертар бедор шуду падарашро дар хона пайдо накард. Ҳамёзакашон ўро аз модараш пурсон шуд. Вай лабонашро ба заҳрханд моил сохта, вале нигоҳашро аз телевизор, ки «Алифбоҷон, Алифбо»-ро намоиш меод, нақанда гуфт, ки бозор рафтааст падараш.

Абдулҳамид Самад

Ангушташро боло бардошта, суханҳои ҷудогонаро таъкидкунон мисраъҳоро такроран мехонад.

Сотим Улугзода

176. Бо истифодаи феъли ҳол чанд ҷумла тартиб диҳед ва вазифаи онро муайян намоед.

§ 35. МОНАНДИ ВА ФАРҚИ ФЕЪЛИ ҲОЛ АЗ СИФАТИ ФЕЪЛИ

1. Аз рӯи маъно ва мавқеи худ сифати феъли дар ҷумла ба сифат наздик аст. Мисол:

Теге аз ман **бурандатар** набвад,
Барқе аз ман **чаҳандатар** набвад.

Абулқосим Лоҳутӣ

Чунонки мушоҳида мегардад, сифатҳои феълии **буранда** ва **чаҳанда** ба нишонаҳои сифат бештар моиланд, яъне чун сифати асли (теги **буранда-тар**, **барқи чаҳанда-тар**) дараҷаи қиёсро мефаҳмонанд.

2. Сифати феъли дар ҷумла чун исм истеъмол меёбад, монанди исм бо пасванди ҷамъсоз, пешоянду пасоянд ва бандакҷонишин (**-ам**, **-ат**, **-аш**, **-амон**, **-атон**, **-ашон**) меояд. Чунончи:

Фаридун барои Эраҷ тахти фирӯза орошта, асбоби зиёфату базми шоҳонаро мухайё сохта, **созанда** ва **сарояндагонро** хозир карда буд.

Сотим Улугзода

Малик писарро зачру маломат кард, ки бо **парварандаи** хеш даъвои муқовимат кардӣ.

Саъдии Шерозӣ

Фотима ба роҳи **омадагнаш** баргашт.

Сотим Улугзода.

Ҳамон гуна, ки дида мешавад, калимаҳои **созандагон**, **сарояндагон** ба монанди мисолҳои боло нишонаҳои феълии худро суст ё гум карда, хусусияти исмро қабул намудаанд, аз ҷумла ба саволи исм (киҳо?) ҷавоб мегӯянд.

3. Сифати феъли дар алокаи изофӣ (пеш аз исм) меояд. Масалан:

Лашкаркаши гаюр аз тасодуф на фақат бедаступо нашуд, балки хурсанд шуд, ки, инак, метавонад ҳисобашро бо **кушандаи** бародараш баробар кунад ...

Синдухт чун ба Кобул расид, ба дарбонҳои даргоҳи Сом гуфт, ки ба ҷаҳонпахлавон хабар диҳанд, ки **фиристодаи Кобулош** омадааст.

Сотим Улуғзода

? Чаро вожаи **созанда** бе пасванди **-гон** омадааст?

177. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва хусусияти сифати феълиро дар мисолҳои пешниҳодшуда бифаҳмонед:

Саги ёбой ба одамиён унс гирифт ва бокадр шуд, зеро онҳоро аз қасди душманон ва ҳайвоноти даранда огоҳ мекард. Дили ҷаҳоне аз вай ҳаросон, парандаву чаранда дар ваҳми ҷон буданд; аз тафти дамаш пари каргас дар ҳаво месӯхт, наҳанги диҷамро аз об ва уқоби парронро аз осмон ба ҷангаш мегирифт.

Сотим Улуғзода

Баъд аз тааммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дафтар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон нагӯям.

Саъдии Шерозӣ

Вазифаи мо, роҳнишинон, барои дар роҳ афто-
дамондагон ва сармоягирифтагон хизмат кардан аст.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Таъбири дафтар аз гуфтаи парешон шустан ба
маънои тозаву пок кардани дафтар аз суханҳои беҳуда,
ношоиста ё дар дафтар ҷо надодани он гуна суханҳост.

1. Феъли ҳол бо калимаҳои дигар дар алоқаи
хамроҳӣ меояд ва ба феъли асосӣ тобеъ мебошад.
Феъли ҳол шакли тағйирнаёбандаи феъл аст.
Чунончи: Дарбон рафт. Пиразан **рӯканону мӯканон**
омад. Вай хост замин **бӯсад**, вале гарданаш ёрӣ
надод. Хост сухан **гӯяд**, аммо гуфта натавонист.

Аълоҳон Афсаҳзод

2. Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи
амал меояд: Савораҳо **суҳбаткунон** ба назди хаймае
расиданд.

Шодӣ Ҳаниф

178. Матро бихонед, сифати феъли ва феъли ҳоли онро маънидод
кунед:

ДИДОРИ ОРЗУҶО

Бар кокулони борон
Чун бод шона мезад,
Ҳар қатраи фитода
Чангу чағона мезад.

Барқе ба ҷони тундар
Оташ заду ниҳон шуд,
Гӯё ки аз гиреваш
Таркиш дар осмон шуд.

Ҳар майсаи дамида
Гесӯ ба чӯй мешуст.
Қорчи кулахрафида
Гӯё ки рӯй мешуст.

Аз зери тарма хомӯш
Сар мекашид вешим.
Партофта сияхгӯш
Зулфони чун бирешим.

Бо қомати камонӣ
Рангинкамон чу бархост,
Дил гуфт: Зиндагонӣ
Дидори орзухост...

Ҳабибуллоҳ Ғайзуллоҳ

179. Сифати феълӣ ва феъли ҳоли ҷумлаҳои зеринро муайян кунед:

Хотуни шӯрбахт барои халосӣ аз офати ҷангу муҳосира ва начоти кишвар аз харобии тамом ночор ба додани хирочи талабкардаи Убайдуллоҳ розӣ шуд. Ғоратгарон ин хирочро рӯёнида, чандин ҳазор ҷавонон ва духтарони сугдиро асир гирифта, «ғанимат»-и беҳисоби яғмогарияшонро ба садҳо шутур бор карда, хоку хокистари ободихои дирӯзаро дар қафои худ гузошта рафтанд.

Сотим Улугзода

Ҳолида, лабонаш дар панҷаи табассуми меҳрангез, абрувони бархамашро таачҷубкунон сахл боло бардошта, мактубро гирифта, ба хондан даромад. Вай меҳонду дар чехрааш ҳазорон ифодаи пур аз ифтихору саодат, гӯё ки навакак падару модараш пайдо шуда бошанд, сайр мекард.

Ҷонибек Ақобир

Баъд аз он ки Сафедчомагон дар Самарқанд ва Бухоро мағлуб гардиданд ва туркони ёридиҳандаи онҳо ҳам шикаст хӯрда рафтанд, халифа Маҳдӣ ҳамаи кувваташро барои ба даст даровардани ин қалъа ва Муканнаъ сарф карда, ихтиёри ин чангро ба волии Ҳирот, ба Саййид супурд.

Садриддин Айни

180. Бо истифодаи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзӯи «Тирамоҳ – фасли заррини табиат» иншо нависед.

181. Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳои феълӣ ва феъли ҳолро дар дафтар нависед:

Дирӯз баъди борон тирукамон баромад,
Байроки навбахорон партавфишон баромад.
Аз катраҳои борон, дар офтоби тобон
Рухсора тар намуда абрӯкамон баромад.
Бо рангҳои дилкаш, бо чеҳраи мунаккаш,
Ҳусни замин дамида фавворасон баромад.

Аз кӯх то ба кӯхе, аз дашт то ба даште,
Товуси хушхиروми Ҳиндустон баромад.
Мурғи қафасшикаста, аз банди зулм раста,
Чун рамзи дӯстии халқи ҷаҳон баромад.
Кардам гумон, ки аз дил савти ҳазор манзил
Чун мавҷҳои сохил дар як замон баромад.

Мирзо Турсунзода

Сайид Амон ба назди Мунавваршоҳ рафта
истоданаширо муваққатан фаромӯш карда буд. Вай аз
роҳравӣ монда, овринги хатарнокеро, ки дар сохили
муқобил, дар камари кӯҳи рост ба дарё фууромада
ҷаспонида буданд, бо мароқ тамошо мекард. Чунонки
фароштурук дар даҳонаш зарра-зарра лой кашонида,
ба девори рост мечаспонаду лона месозад, мардуми
устокор ва бебок бар ҷабини санги хоро бо муъҷизае
меҳҳои ҷӯбин зада ва аз болои он ҷӯбу ҷаҳсу ҳасу хошок
баста ва пӯшида, помонаке сохтаанд, ки пули сироти
афсонавӣ дар наздаш ҳеч аст.

Фазлиддин Муҳаммадиев

? **Тирукамон** дар байни мардум боз бо кадом ном машҳур аст?

Вожаи **тобон** дар ибораи **офтоби тобон** сифати феълист ё сифат?
Δ Унвони шеърро муайян намоед. Муродифҳои калимаи **савтро**
номбар кунед.

ИҶРОСИШҶО БАРОИ ТАҚРОР

Феъли ҳол ҷиро баён мекунад?

Шаклҳои феъли ҳол ҷӣ гуна ба вучуд меоянд?

Замонҳои феъли ҳолро номбар кунед.

Қоидаи имлои феъли ҳолро шарҳ диҳед.

Феъли ҳол бештар ба вазифаи кадом аъзои
ҷумла меояд?

182. Калимаи **расида** дар байти «Мавсими гул ҳам расида, ёсуман гул мекунад, Нақҳати ашки фаришта дар чаман гул мекунад» (Меҳринисо) кадом шакли феълӣ аст?

183. Аз матни зерин феълҳои ҳол ва сифати феълӣро биёбед:

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда, хирман мекарданд ва мугулон онҳоро дар об рехта барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин мугул ба бод ва танаш ба об мерафт: темурмаликиён бо ҳучумҳои пайдарпай сари сангрезони мугулро ба ҷойи сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада роҳи сохташударо вайрон ва урдугӯҳи мугулонро парешон мекарданд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи **урдугӯҳ** аз ду ҷузъ иборат аст. Ҷузъи якум **урду**, ки лафзи туркӣ ва исм аст, дар забони тоҷикӣ маънои **лашкар**, **сипоҳ** ва **артиш**ро дорад. Дар забони русӣ **армия** мегӯянд. Дар давраҳои пеш ба маънои **урду** ва **армия** вожаҳои **лашкар** ва **сипоҳ** истифода мешуданд. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ба ин маъноҳо вожаи **артиш** (аз ҷумла артиши миллӣ)-ро кор мефармоянд. Ҷузъи дуюм – пасванди калимасозии тоҷикии **-гӯҳ**. Ин пасванд мафҳуми маконро баён менамояд: **урдугӯҳ**, яъне **ҷойи урду**, **лашкаргӯҳ** ё **артишгӯҳ**.

184. Матни зеринро бихонед ва фарқи феълҳои ҳоли ишоратшударо биёбед:

Каме дуртар як ҷуфт кабк фиррӣ ба осмон хеста, **парвозкунон** ба қуллаи кӯҳи рӯбарӯ **рафта** нишастанд. Мачида аз дунболи онҳо шикастарӯҳ нигоҳ кард. Гӯё вай ҳам мехост, ки бол **бароварда**, ҳар чӣ зудтар ба қуллаи худ бирасад.

Садҳо кӯфту харош дар сари зонувонаш куббаи зарринкулохро вақти киёми офтоб фатҳ кард. Ба назар дар олами дигар афтода буд Мақида. Ба поён нигарад, чашмонаш сиёҳ мезананд, дилашро ваҳму ҳарос пахш мекунад. Даҳшатовар будааст баландӣ! Ана, дар миёни ду кӯҳ дарёча чӯйборакеро мемонад.

Ҷонибек Ақобир

? Шикастарӯҳ ба кадом маънӣ аст?

185. Бо феълҳои ҳоли **давон-давон, сайркунон, гирифта, тез карда, нишаста** ҷумла тартиб диҳед.

186. Матни зеринро бихонед ва вазифаи феъли ҳолро дар ҷумла маънидод кунед:

Ман мурғро ба хона гирифта овардам, пеш-пешӣ ман Хайбар бозикунон ва шодикунон медавид. Вақте ки ба пешӣ модарам расидем, Хайбар ба замин гел зада, гӯё ҳам ба гуноҳи худ, ки ба сабаби мусоҳилакории вай мурғро шағол бурда буд, узр мегуфт, ҳам барои мурғро халос карда тавонистанаш изҳори шодмонӣ мекард.

Садриддин Айни

187. Матни зеринро бихонед, ба имлои феъли ҳол аҳаммият бидиҳед ва доир ба мазмуни он хулоса бароред:

Дар вилояти Мағрибзамин шаҳре сӯхт. Иморатҳо тамои хокистар шуд. Барои аҳолии он ҷо, ки аз хонумон ҷудо ва муфлис шуда буданд, аз мардумони баҳиммат иона ҷамъ карданӣ шуданд. Чанд каси хайрхоҳ ба маслиҳат дафтари иона сохта, аз ҳар каси соҳибҳиммат ҷизе мегирифтанд.

Дар он наздикӣ як тоҷири соҳибсарват буд. Дафтари ионаро ба хидмати ӯ бурданд. Дар вақте ба ҳузури тоҷир даромаданд, ки ба хидматгори худ коҳиш дошт. Сабаби коҳишро пурсиданд.

Гуфт: «Ин хидматгор як дона гӯгирдро бехуда сӯзонда нобуд кард».

Ба дили меҳмонон гузашт, ки аз ин мард чизе ситонда намешавад. Лекин хамин қадар рохро, ки тай карда омадем, ҳар чӣ бодо, бод, матлабро як дараҷа баён кунем, – гуфта дафтарро нишон доданд.

Тоҷир фавран даҳ ҳазор тило ионатона навишт. Аз ин кор меҳмонон бисёр таачҷуб карданд. Тоҷир сабаби таачҷубро пурсид. Гуфтанд: «Дар як дона гӯгирл он қадар хошиш карда, дар иона ин қадар маблағ додан барои чист?»

Тоҷир гуфт: «Агар ба як дона гӯгирд саҳл мегирифтам ва ба муфт сӯхтани он розӣ мешудам, дар ин маврид аз кучо пул ёфта, иона мекардам?»

Садриддин Айӣ

△ Шакли феъли ҳоли сархатти чорумро тағйир диҳед, пас аз он ҷумларо нависед.

ШАРҲ. Ба таркиби **саҳл гирифтан** (саҳл мегирифтам) тавачҷух намоед. **Саҳл** калимаи арабӣ аст ва дар тоҷикӣ чанд маънӣ дорад:

1) ба маънои **осон** аст. Чунончи, дар таркиби **саҳл шудан** мафҳуми **осон шуданро** баён менамояд:

Ба нармӣ шавад саҳл кори дурушт,
Тавон шуълаи оташ аз об кушт.

Шодӣ

2) маънои **кам** ва **андакро** дорад:

Ва он ки ба саҳл қаноат накунад, кулфат ва ташвиш бештар барад.

Аҳмади Дониш

Ин вожа ба маъниҳои дигар низ омада метавонад. Устод Садриддин Айни феъли саҳл гирифтаниро ба мафҳуми аҳаммият надодан, муҳим нашуморидан ба қор бурдааст. Ин таркибро Шайх Саъдӣ ҳам дар шеър истифода кардааст:

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу саҳтӣ пешаш ояд, саҳл гирад.

188. Аз матни зерин калима ва таркибҳои **кашида**, **дастубаства**, **нолишқунон**, **дошта**, **чудо шуда**, **роҳгум зада**, **оварда** ва **шумурдари** аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:

Хусрав нухтаи харро кашида, пайраҳаро ҳолӣ кард ва ҳамин ки асп пеш даромад, бори сиёхро шинохт. Рӯи зин гӯсфанди гирддунбаи дастубаствае меҳобид. Нафаси ҳайвон магар танг шуда буд, ки дам ба дам нолишқунон почак мезад. Аҷик бо дасти чапаш лаҷом ва гӯсфандро дошта, бо дасти росташ пайваства ба сағрии асп қамчин мефурувард.

Хусрав аввал гумон кард, ки ин гӯсфанди тағоияш асту аз ҳамроҳонаш чудо шуда, роҳгум зада, ба ин тарафҳо омадааст. Вале ин ба ақлаш нагунҷид, зеро он рӯз ҳудаи молҳоро аз чаро ба хона оварда, шумурда ба ҳел андохта буд.

Абдулҳамид Самад

? **Қамчин фурувардан** (аз таркиби **Аҷик қамчин мефурувард**) қадом маъноро мефаҳмонад?

Δ Муродифи калимаи **қамчинро** бигӯед.

189. Бо истифода аз сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзӯи «Баҳор ва оғози кишту қор» нақл нависед.

§ 36. ШУМОРА

Шумора ҳиссаи нутқест, ки барои шуморидани ашхос ё чизҳо ба кор меравад: **чор кас, панҷ ганҷ, даҳ пиёла, сад ниҳол, соли 2007-ум. Калимаҳои чор, панҷ, даҳ, сад, 2007-ум шумораанд. Саволи шумора чанд?, чандто?, чӣ қадар?, чандум?** аст.

190. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва шумораҳоро муайян кунед:

Вақте ки Аёзро мефурӯхтанд, ўро ба хидмати султон Маҳмуд оварданд, султон баҳои гулом пурсид. Хоҷаи Аёз гуфт: «Баҳои ин гулом ҳазор динора аст».

Аҳмади Доғиш

Баъд аз 15 рӯзи аз Маҳаллаи Боло омадани падарам акаам бо Саййидақабарҳоҷа таҳсилро тамом карда аз шаҳр омаданд ва баъд аз ду ҳафта дам гирифтанд ҳар дуяшон ба пеши хатиби деҳа боз дарс сар карданд.

Садриддин Айни

Соате наёмӯхтӣ, моҳе ақиб мондӣ, моҳе наёмӯхтӣ, даҳ сол ақиб мондӣ, даҳ сол наёмӯхтӣ, як асра ақиб мондӣ.

Ардамеҳр

Дар миёнаи Ғуриён ва Султон Маҳмуд чор бор ҷанг воқеъ шуд ва дар ҳар бор ғалаба ба тарафи Ғуриён буд, ҳатто Ғуриён як-ду бор ба Хоразм ҳам ҳуҷум оварданд, аммо Султон Маҳмуд дар охир аз Қарахитоиён мадад гирифта, ба Ғуриён ғалаба кард ва кам-кам ҳамаи Хуросонро ба даст даровард.

Садриддин Айни

Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар нимаи дуюми асри XV дар деҳаи Чархи кишвари Афғонистон ба дунё омадааст.

? Бигӯед, ки як аср баробари чанд сол аст?

Артикли **-е** (соате...) муродифи кадом калима аст?

Феъли **наёмӯхтанро** аз ҷиҳати тобиши замон чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?

Δ Муродифҳои **воқеъ шудан** ва **ҳучум оварданро** номбар кунед.

191. Ин шеърро бихонед ва нишонаҳои **аблаҳиро** номбар бикунед:

Чор чиз омад нишони аблаҳӣ,
Бо ту гӯям, то биёбӣ оғаҳӣ:
Айби худ аблаҳ набинад дар ҷаҳон,
Бошад андар ҷустани айби касон.
Тухми бухл андар дили худ коштан
В-он гаҳ уммеди саховат доштан.
Ҷар кӣ халқ аз хулки ӯ хушнуд нест,
Ҳеч қадраш бар дари маъбуд нест.
Ҷар кӣ ӯро пеша бадхӯйӣ бувад,
Кори ӯ пайваста бадгӯйӣ бувад.
Хӯйи бад бар тан балои ҷон бувад,
Мардуми бадхӯ на аз инсон бувад.

Фаридуddини Аттор

§ 37. НАВЪҲОИ ШУМОРА

Шумора, асосан, ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: шумораи миқдорӣ ва шумораи тартибӣ. Шумораи миқдорӣ миқдори чиз ё ашёро мефаҳмонад ва се навъ мешавад: аслий, тахминӣ ва касрӣ.

§ 38. ШУМОРАИ АСЛӢ

Шумораи аслӣ миқдори муайяни ашӑро мефаҳмонад: **як хона, даҳ кутӣ, сад гӯспанд.**

192. Матни зеринро нависед ва шумораҳои аслиро маънидод кунед:

Мадраса ҳамагӣ дорон бисту ду хучра буда, тарафи пешаш дуошӑна ва се тарафи дигараш якошӑна буд. Дарвозаи мадраса аз тарафи чануб буда, дар пеши дарвоза сахни тангаке ҳам дошт, ки дар он тарафи сахн, баъд аз кӯчаи пиёдагард, рӯди шаҳр мегузашт.

Садриддин Айни

§ 39. ШУМОРАИ ТАХМИНӢ

Шумораи тахминӣ ашӑро ба тарзи тахмин мефаҳмонад: **ду-се рӯз, даҳ-дувоздаҳ дона себ, понздаҳ-бист дараҷа гарм.**

Шумораи тахминӣ бо такрори шумораи аслӣ ба вучуд меояд:

**Ду-се рӯзе шудам меҳмони Дарвоз,
Намудам сайри ҳар бустони Дарвоз.**

Абдусалом Деҳотӣ

Рузи дувум **хафт-ҳашт** нафар хоҷиҳои оянда якдигарро аз рӯи ришу фаш ва саллаву чома шинохта, ба як хона чамъ омада суҳбат мекарданд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

? Бигӯед, ки дар матни дуюм боз кадом навъи шумора истифода шудааст?

ШАРҲ. Байни шумораи тахминӣ, хоҳ бо ҳарф навишта шуда бошад, хоҳ бо рақам, нимтире, яъне ин аломат - меояд: **бист-биступанҷ (20-25).**

193. Матнҳои зеринро бинависед, ба навъҳои шумора ва имлои онҳо эътибор бидиҳед. Шумораи бо ҳарф ифодаёфтаре бо рақам ва бо рақамомадаре бо ҳарф нависед:

Бист-биступанҷ сол қабл, ҳар дафъае ки гузори Абдулвоҳидамак ба ин хиёбон меафтод, он рӯзи сармогини феврале соли 1944, сафари пурмехнати ба деҳа кардаи худро ҳатман ба ёд меовард. Бо мурури замон воқеаҳои нав рӯй медоданду барои тоза кардани ёди он рӯзгори дур сабабе ё сабабгоре лозим мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Боре ман ба чаҳорбоғи Сепулон сукунат доштам.

Садрӣ Зиё

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пурфикру хаёл гузаронд.

Сотим Улуғзода

? Маънои калимаи **шабзиндадориро** чӣ гуна мефаҳмед?

§ 40. ШУМОРАИ КАСРӢ

Шумораи касрӣ ҳиссае аз адади пурраро мефаҳмонад, монанди: **чоряк, шашяк, даҳяк.** Чунончи:

Дар **чоряки** соат қалъаро ба замин ҳамвор ва иморатҳоро чордевор сохтанд.

«Шоҳномаи Фарғона»

Даҳяк ҳазор мукофоти ҳар кадомаш соли 120-тангагӣ буд, ки онро ба муллобачагони пешравӣ нишондода меоданд. Сабаби даҳяк номида шудани ин маблағи муайяни инъомӣ он аст, ки манбаи ин маблағ маҳсули заминҳое буд, ки ҳосилоташон ба ҳисоби ҳамин маблағ даҳяк (аз даҳ як ҳиссаи ҳосил) гирифта мешуд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Шумораи касрӣ ба ин тарз: $\frac{2}{5}$ ва $\frac{3}{5}$

воқеъ шуда бошад, дар гуфтор аввал пешоянди аз, баъд рақами махраҷ меояд, яъне аз панҷ ду ва аз панҷ се.

Дар талаффузи шумораҳои $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{100}$ пешоянди

аз меафтад ва он ифодаҳо шакли сеяк, даҳяк ва садякро мегиранд.

194. Шумораҳои 1, 8, 100, 70, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{6}$, 3, 9, $\frac{4}{7}$, 5-6, 10-14, 200-250-ро бо ҳарф нависед.

§ 41. ШУМОРАИ ТАРТИБӢ

Шумораи тартибӣ аз шумораи асли ба воситаи пасванди -ум (-юм), -умин (-юмин) сохта мешавад ва тартиби ашро мефаҳмонад: **якум, сеюм, нуҳум, сиюм, дусад ҳафтоду панҷум.**

Танҳо шумораҳои **ду, се** ва **сӣ** бо пасванди **-юм (-юмин)** навишта мешаванд.

ШАРҲ. Ба ҷойи калимаи **якум нахуст** ва **нахустин** ҳам мегӯянд. Шумораҳои **дуюм, сеюм** ба шакли **дувум, севум** низ навишта мешаванд. Шумораи **чор** шакли кӯтоҳшудаи **чаҳор** ва шакли тартибии он **чаҳорум** аст.

195. Матнҳои зеринро бинависед, шумораҳои миқдорӣ ва тартибро муайян кунед:

Соли 676 писари халифаи сеюм Усмон, ки Саййид ном дошт ва ҳукмдори Хуросон шуда буд, аз Бухорхудот – ҳукмрони Бухоро 300 ҳазор дирам боҷ ситонда ва 20 нафар аз бузургзодагони ҷавони маҳаллиро ба гарав гирифта, ба тарафи Самарқанд равона гашт... Саййид ибни Усмон аз ҳукмрони Самарқанд панҷсад ҳазор динор гирифта, ба Хуросон бурд.

Раҳим Ҳошим

Абдуллоҳи Ансорӣ 2-юми шаъбони соли 396 (2-юми майи 1006) дар Ҷирот таваллуд шудааст. Дар чорсолағӣ ба мактаб рафта, илмҳои фикҳ, тафсир ва адабро дар мадрасаҳои Ҷирот ва Нишопур омӯхтааст.

? Медонед, ки имрӯз **динор** воҳиди пулии кадом кишвар аст? Кадом адиби замони мо дар синну соли Абдуллоҳи Ансорӣ ба мактаб рафтааст?

196. Бо шумораҳои миқдорӣ ва тартибӣ чанд пораи назмӣ ва насрӣ мисол биёред.

ШАРҲ. Дар мавриди бо рақам навиштани шумораи тартибӣ пасванд чудо меояд, яъне ин гуна: дарси 3-юм, синфи 6-ум, соли 90-ум.

§ 42. СОХТИ ШУМОРА

Шумора аз ҷиҳати сохт чор навъ мешавад: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ.

Шумораи сода аз як реша иборат аст: **як, ду, се, нух, дах, бист, сӣ, шаст, навад, сад, ҳазор.**

Шумораи сохта бо иловаи пасванди **-ум(-юм), -умин (-юмин)** ба реша ё адади сода ҳосил мешавад: **якум (сеюм), бистумин (сиюмин).**

Шумораи мураккаб аз ду реша сохта мешавад ва ададҳои аз ёздаҳ то нӯздаҳ (бо тартиб) ва аз дусад то нӯхсад (садиҳо) мураккаб мебошанд: **дувоздаҳ, чордаҳ, дусад, панҷсад.**

Шумораҳои касрӣ низ мураккабанд: **сеяк, чоряк.**

Шумораи таркибӣ аз ададҳои гуногун ба воситаи пайвандаки **-у(-ю)** сохта мешавад: **бисту як, бисту нух, яксаду сию панҷ, ду ҳазору ҳафтум.**

197. Матнҳои зеринро бихонед ва шумораҳоро аз ҷиҳати сохт маънидод бикунед:

Ҷаҳонпахлавон буд миёни ду шаҳр,
Ба гирдаш бузургони лашкар ду баҳр.

Шутур сӣ ҳазор аз дирам бор кард,
Дигар ним аз ин бор диноар кард...

Даҳу шаш ҳазор асби навкарда зин,
Ҷама зери баргустувонҳои Чин...

Саду сӣ сипар гуна-гуна зи зар,
Ғилофаш зи дебо, нигор аз гуҳар...

Зи говон саду сӣ ҳазор аз шумор,
Зи мешони дӯшо ҳазорон ҳазор.

Асади Тӯсӣ

Чашми ман пур асту сер асту ганӣ,
Аз дусад хуршед дорад равшанӣ.

Чалолиддини Балхӣ

? **Ҳазорон ҳазор** ба кадом навъи шумора мансуб аст?

Ҳоло **даху шаш ҳазор** мегӯянд?

Δ Муродифҳои вожаи **хуршедро** бигӯед.

198. Бо истифода аз шумораҳои содаи **1, 10, 20, 60, 80, 100, 1000** шумораи сохта, мураккаб ва таркибӣ бисозед.

? Бигӯед, ки вожаҳои **нахустин, аввалин** муродифи шумораи содаанд ё сохта?

§ 43. ИМЛОИ ШУМОРА

Баъзе шумораҳо ду шакл навишта мешаванд.
Чунончи:

дујом – дувум
сејом – севум
чор – чаҳор
чил – чихил
дусад – дувист

Шумораи касрӣ бо пешванди **аз** ин гуна навишта мешавад: **аз се як, аз чор се, аз шаш чор**, аммо бе пешоянд якҷо навишта мешавад: **сеяк, чоряк, шашяк**.

Дар байни шумораҳои тахминӣ ва шумораи бо рақам навишта нумеративи **-то(-та)** ва пасванди **-ум (-юм)** нимтире гузошта мешавад. Мисол: **дах-поздах, ҳазор-дуҳазор, 5-то (5-та), 50-то (50-та), 70-то (70-та), 100-то, 2-юм, 3-юм, 19-ум, 30-юм** ва ғайра. Дар навишт гоҳе пасванди **-ум(-юм)-и** шумораҳои тартибӣ меафтад. Чунончи:

Дар **22** моҳи октябри соли **1928** дар ҳавои Тошканд як хунукии аз одат берун рӯй дод.

Садриддин Айнӣ

Шумораи тартибӣ бо рақамҳои румӣ низ меояд. Дар ин маврид пасванди **-ум** навишта намешавад, вале дар вақти хондан ба рақами румӣ пасванди **-ум, -умин** ҳамроҳ мешавад. Масалан: анҷумани **IV**-ро анҷумани **чорум** мехонанд.

199. Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои шумора аҳаммиат бидиҳед:

Муҳаммадмурод бори **дувум** ҳам натиҷае ба даст оварда натавонист ва **якбора** оташин шуда фарёд кард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ҳақиқатан Бозор аз толеи худ хурсанд буд; вай хаёл мекард, ки агар **12** сол бо ин шарт кор кунад, ҳар сол **панҷоҳтангагӣ** дар **12** сол **шашсад танга** мешавад; агар ҳарсола музди хидматро дар охири он сол гирифта, ба он пул **гӯсфанд** харида мондан гирад, дар андак вақт **як** чорводорча хоҳад шуд.

Номи худаш **Ёдгор** ва номи падараш Бозор аст, асли инҳо инҷой набуда, аз тобеи **Кӯлоб** ба ин тараф афтодаанд, **7-8** сол пеш аз ин бо зану фарзанди худ ба Бухоро равона шуда, ин ҷо омад.

Садриддин Айнӣ

Духтарак **ду-се карат** ба пеши пояш нигаристу лаб газид.

Абдулҳамид Самад

? Шумораи **7-8-сола** бо ҳарф чӣ гуна навишта мешавад?

Δ Муродифҳои калимаи **каратро** номбар кунед.

200. Матни зеринро бихонед ва шумораҳои бо рақам навиштаро бо ҳарф ва шумораҳои бо ҳарф навиштаро бо рақам нависед:

Халифаҳо ва ноибони онҳо дар Ироқ аз соли 645, ки Хуросон кушода шуд, то соли 675, ки соли таъйин шудани Саййид ибни Усмон ба Хуросон аст, яъне дар арзи сӣ сол ҳабдаҳ касро пайиҳам ба аморати он кишвар фиристоданд. Ҳар кадоми ин амирон ва соҳибмансабони онҳо дар муддати кӯтоҳи ҳукмронии худ аз ҳисоби халкҳои зеридастшуда на фақат хазинаи халифаҳошонро пур мекарданд, балки худашон ҳам аз он сарзамин ниҳоят тавонгар шуда бармегаштанд.

Саййид ибни Усмон амири ҳаждаҳум буд.

Сотим Улугзода

201. Доир ба боғи пеши мактаб ё боғи худатон нақл нависед. Ҳангоми навиштани нақл шумораҳои тартибӣ, касрӣ ва тахминиро истифода баред.

ШАРҲ. Шумо медонед, ки шумораҳои тартибии **дуҷум, сеҷум, чорҷум, чилҷум, дусад** ба тарзи дигар ҳам навишта мешаванд, яъне ин гуна: **дуҷум, сеҷум, чаҳорҷум, чихилҷум** ва **дуҷист**. Дар замонҳои пеш дар баробари **дуҷум, сеҷум, чаҳор, чихил** **дуҷум, сеҷум, чаҳор, чихил** низ меғуфтанд ва менавиштанд. Шакли дуҷуми шумораҳои мазкур дар асарҳои илмӣ низ истифода мешавад. Тавассути осори донишмандон ин шумораҳо то замони мо расидаанд ва гоҳе дар рӯзномаву маҷаллаҳову китобҳо онҳоро истеъмол менамоянд. Дар таърихи забони мо калимаи **дуҷист** чун муродифи шумораи мураккаби **дусад** ба қор меафтааст. Калимаи **дуҷист** ва калимаи русии **двести** (ба маънои **дусад**) аз як реша пайдо шудаанд ва ин нишонаи таърихан наздик будани забони мо бо забони русӣ мебошад. Ин гуна вожаҳои

монанд дар забони тоҷикӣ ва русӣ бисёр аст. Калимаи **нав** (сифат)-и тоҷикӣ бо калимаи **новый**-и русӣ ҳамин гуна наздикӣ дорад. Ҳатто вожаи **ню** (**new**)-и англисӣ низ бо ин калимаҳо ҳамреша аст. Калимаҳои **миллион** ва **миллиард** ба воситаи забони русӣ ба тоҷикӣ ворид шудаанд.

202. Байти зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар он ба чойи вожаи **дувист** калимаи **дусадро** гузоштан мумкин аст?

Агар худ ҳазорию душман дувист,
Чу шаб шуд, дар иқлими душман маист!

Саъдии Шерозӣ

△ Ин байтро аз ёд кунед.

203. Шумораҳои зеринро мувофиқи қоидаи имло нависед:
панҷкилограмманор, ҳафт-то китоб, бисту ду-юм, се сад бех ниҳоли себ, синфи дуом, чор яки чорум, соли духазору шашум, 10-рӯзнома, бистбисту панҷ қадам дуртар, панҷоҳу ҳаштсола

§ 44. ШУМОРА ВА ЧИЗИ ШУМУРДАШАВАНДА

Чиз ё ашёи шумурдашаванда, аслан, пас аз адад меояд: ду **кас**, «Ҳафт **пайкар**», даҳ **курта**.

Дар шеър пеш аз шумора низ меояд:

Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ.

Абулқосими Фирдавсӣ

Барои таъйину таъкиди миқдори ашё миёни шумора ва чизи шумурдашаванда калимаҳои **нафар**, **чилд**, **дар**, **даста** меоянд, ки онҳоро нумератив меноманд:

нух **дона** тухм, **хафт нафар** донишчӯ, панҷ **чилд** китоб, ду **дар** хона, як **даста** гул.

Нумератив вобаста ба исм, яъне чизи шумурдашаванда, гуногун мешавад. Масалан, нумеративи мансуб ба исми шахс калимаи нафар ва исми гайришахс калимаҳои **дона, сар, халта, чуфт, хисса, қабза, дарза, бех, тӯб, кутӣ, бандча** ва гайра мебошанд.

204. Чумлаҳои зеринро бихонед ва истеъмоли нумеративро вобаста ба исми шахс ва гайришахс маънидод кунед:

Арбоб Камол 50 сар гӯсфанду буз ва як сар маркабро ба дасти Одина супурда, ўро ба хидмати чўпонӣ ва ҳезумкашӣ фармуд.

Садриддин Айни

Улугбек, ки худаш ба илми нучуму риёзиёт шавки тамои дошт, дар атрофаш зиёда аз 100 нафар олими ин соҳаро чамъ карда, таҳқику ривочи ин илмҳоро ба роҳ монд.

Як худи Хоча Аҳрор дар вилояти Қаршӣ соҳиби 1300 қитъа замин буда, онро бо 3000 чуфти гов кишт мекунонд, корвониёни зиёди савдогар ва дуконҳо дошт, касе ба адади чорвои ӯ сарҳисоб намерафт. Аммо ӯ аз андоз озод буд. Танҳо баъди маргаш дорои ӯро 500 ҳазор туман ҳисоб карда, даҳякашро андоз гирифтанд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Аз бозор як рама гӯсфанд харида, ба гӯшае бароварда мондаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ман ба шумо маслиҳат медиҳам, ки аз дидани ин манзара сарсарӣ нагузаред. Хуб диққат кунед, ки фарзанди одам чӣ гуна даҳ пуд бори ноҳинчорро, ки 5 газ каду якуним газ гафсӣ дорад, ба сари худ бардошта, ба як зинае, ки 20-25 поғунда аст, ба боло мебардорад. Ин одам ин корро як бор намекунад, балки дар соле 7-8 моҳи мавсими пахта ҳар рӯз дувоздаҳ соат ба ҳамин ранг бор мекашад.

Садриддин Айни

△ Бо шумораҳои 7-8, 20-25 ҷумла тартиб бидиҳед.

Нумеративи **-то (-та)** чун пасванд дар таъйину таъкиди муносибати шумора ва чизи шумурдашаванда меояд. Чунончи:

Се той чома, агар кухна аст ё аз нав,
Ду той нон, агар аз гандум аст ё аз ҷав,
Ба чор гӯшаи девори худ ба хотири чамъ,
Касе нагӯяд, аз ин ҷо бихезу он ҷо рав,
Ҳазор бор накӯтар ба назди Ибни Ямин
Зи фарри мамлакати Кайкубоду Кайхусрав.

Ибни Ямин

Агар шумора бо рақам ифода ёбад, пеш аз нумеративи **-то(-та)** нимтире гузошта мешавад: донаҳои шохмот ин гунаанд: **2-то(та)** рух, **2-то** асп, **2-то** фил, **8-то** пиёда ва **яктой (1-той)** шоҳу фарзин.

205. Дар матни зерин ба ҷойи нуқтаҳо нумеративи мувофиқ гузоред:

Меҳрубон аз кӯҳ нух ... ҳезум овард. Хушанг падарро як...гул тақдим кард. Нилуфар аз мургхона шаш ...тухм овард ва ба модараш дод. Дар бозор ду...ниҳоли

хурморо даҳсомонӣ мефуруҳтанд. Аз се...шир чанд коса ширчой тайёр кардан мумкин аст? Дехконон назар ба соли гузашта 50... гандум зиёд ҳосил гирифтанд.

206. Бигӯед, ки дар кадом мисраъ чизи шумурдашаванда зикр наёфтааст? Сабабашро шарҳ диҳед:

Ин шунидам ба хурдӣ аз устод,
Ки миёни се қатра баҳс уфтод.
Ҳар се покиза чун дури галтон,
Ҳар се пурчилва, ҳар се нурафшон.

Абулқосим Лоҳутӣ

207. Ин супоришро низ монанди супориши боло иҷро кунед:

Ману се шоиру шаш дарзию чаҳор дабир
Асиру хор бимондем дар кафи ду савор.
Дабиру дарзию шоир чӣ гуна чанг кунанд,
Агарчи чорда(х) бошанд ё чаҳор ҳазор?

Анварш Абевардӣ

§ 45. МУВОФИҚАТИ ШУМОРА БО ИСМ ВА ФЕЪЛ

Чун шумора миқдорро мефахмонад, дар забони тоҷикӣ чизи шумурдашаванда, яъне исм бо пасванди чамъсоз намеояд: ду **пиёла**, панҷ **достон**, сад **дафтар**.

Чизи шумурдашаванда гайришаҳс бошад, бештар шумора ба сурати чамъ меояд: **даҳҳо** гулчанбар, **садҳо тонна** ангишт ва ғайра (Чун истисно гоҳе исм низ ба шакли чамъ меояд, монанди: ҳазорҳо коргарон).

208. Шумора ва исмҳои зеро дар ҷумла биёред: **даҳҳо** ниҳоли себ, **садҳо тонна** пунба, **ҳазорҳо метр** матоъ.

209. Матнҳоро бихонед, ба мувофиқати шумора, исм ва феъл тавачҷух намоед:

Ду нафар бачаи 15-16-соларо ҳам ду мерган аз хавлии тўпчибошӣ ба пеши ароба оварда, мунтазири фармон шуда истодаанд.

Мо пеши хонача рафта, аз тарқиши дар поидем. Дар он ҷо 3-4 каси рангканда нишаста буданд, дар пеши ҳар кадоми онҳо бар рӯи рӯймолчае қандалот, мавиз ва ҳалво барин чизҳои ширин буд. Дар як тараф яке аз онҳо чизеро дар косае фишор меод. Ҳамаи инҳо сари худро ҳам карда ва чашмонашонро пӯшонда менишастанд, касе ҳам, ки дар коса чизеро фишор меод, сархам ва чашмпӯшида буд.

Садриддин Айни

Қоидаи мувофиқати мубтадо ва хабари бо шумора ифодаёфта чунин аст: шумора ба вазифаи мубтадо биёяд, хабар бештар дар шакли чамъ воқеъ мегардад:

Ду нафар дехқон роҳи хирманро пеш гирифтанд.

Панҷоҳ ҳазор аҳолии ноҳия пешниҳоди раисро маъкул донистанд.

Супориши мудирӣ китобхонаро **ҳафт нафар талаба бисёр хуб иҷро карда буданд. Ду-се нафар моҳигир лаб-лаби дарё қадам мезаданд.**

210. Матни зеринро бихонед, ба имлои шумора эътибор бидиҳед.

Дар як муддати кӯтоҳе Нуриддин Абдурраҳмон хондану навиштанро ёд гирифта, дар 9-10-солағӣ метавонист, ки ба арабӣ озодона гап занад. Муаллими

забони арабияш падари худаш буд. Модараш ўро бештар ба хондану аз ёд кардани шеър водор мекард. Бо ҳамаи ин Нуриддин Абдуррахмон қонё набуд. Табъи чўеи ӯ чавлонгоҳи васеътаре мечуст.

Вақте Нуриддин Абдуррахмон 10-11-сола шуд, падари ӯ Низомуддин Аҳмад бо хонаводааш аз вилояти Чом кўчида ба Ҳирот омад, ки он шаҳре буд қадима ва ободон. Бошандағони он бунёди шаҳрро ба давраҳои қадим нисбат дода, замониҳои ободию вайронии онро дар ёд дошта, махсусан вайронкориҳои замони Искандари Румӣ (асри IV пеш аз милод) ва Чингиз (асри XIII) ҳеч аз хоҳири халқ намебаромад.

Аълоҳон Афсаҳзод

211. Шеъри зеринро бихонед ва панҷ хислати ситоишкардаи шоирро бо рақам бинависед. Муродифи калимаи **аввалро** бигўед:

Дур бош аз панҷ хислат, эй писар,
То нарезад обрўят дар назар:
Авалло, кам гўй бо мардум дурўғ,
З-он ки гардӣ аз дурўғат бефурўғ.
Ҳар кӣ истеза кунад бо меҳтарон,
Обрўи ӯ бирезад, бегумон.
Пеши мардум ҳар киро набвад адаб,
Гар бирезад обрў, набвад аҷаб.
Аз сабуксорон мабош, эй некхўй,⁴
К-аз сабуксорӣ бирезад обрўй.
Эй писар, бо меҳтарон камтар ситез
В-аз ҳамоқат обрўи худ марез.
Гар ба олам обрў мебоядат,
Доимо хулки накў мебоядат...

Цуз ҳадиси рост бо мардум мағӯй,
То нагардад обрӯят оби чӯй.
Аз хилофу аз хиёнат бош дур,
То бувад пайваста дар рӯйи ту нур.
Гар ҳамехоҳӣ, ки гӯяндат накӯ,
Эй бародар, ҳеч касро бад мағӯ.

Фаридуddини Аттор

212. Чумлаҳои зеринро бихонед, навъҳои шумораро муайян кунед ва дар дафтар бинависед:

Марди дарвеше сайёди мекард ва ба шикори мурғу моҳи рӯз мегузaronд. Рӯзе дом ниҳода буд ва ба ҳазор захмат мурғро ба наздики дом оварда, худ дар камин мунтазир нишаст. Дар аснои ин ҳол овози арбадаомезе шунид ва аз тарси он ки ногоҳ мурғон бираманд, аз камингоҳ берун омада, ду толиби илмро дид, ки дар масъалаи илмӣ баҳс мекарданд. Сайёд хоҳиш намуд, ки фарёд накунад, то ин ки мурғон рам нахӯранд ва ранҷи ман зоеъ нагардад. Онҳо гуфтанд: «Моро агар дар сайд шарик сози ва ба ҳар яки мо мурғе дихӣ, мо чизе нахоҳем гуфт».

Сайёд гуфт:

– Эй азизон, ман факири аёлмандам ва хӯроки чандин кас вобастаи ин мурғон аст. Баъд аз он ки шумо ду мурғ бибаред, ман чӣ гуна ба хона равам ва чӣ сон ба як мурғ дах танро тасалли дихам?

Онҳо гуфтанд:

– То мурғе надихӣ, мо аз арбада бознаистем.

Сайёд охир ба онҳо ваъдаи мурғ дод ва расан даркашида, мурғонро ба дом овард. Сайёд ночор ҳар якро мурғе дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Ќузҷонӣ умри ӯро (Абӯалӣ Синоро) панҷоҳу се сол
нишон медихад. Ба таҳқиқи муҳаққиқон, ӯ дар 58-солагӣ
вафот кардааст. Таърихи вафоти ӯро аввали рамазони
соли 428 қамарӣ, 18 июли 1037 милодӣ, мешуморанд.

Раҳим Ҳошим

Аспакиҳои туркман тахминан даҳ-дувоздаҳ нафар
буданд.

Садриддин Айни

Солҳо бояд, ки то аз офтоб
Лаъл ёбад рангу рахшонӣю тоб.
Панҷ солу ҳафт бояд, то дарахт
Ёбад аз меварасонӣ фарру бахт.

Ҷалолиддини Балхӣ

Аз хидмати се кас иҷтиноб набояд кардан: аввал, аз
хидмати падару модар, дувум, аз хидмати меҳмонон,
севум, аз хидмати беморон.

Ҳукамо чунин гуфтаанд, ки шабонарӯз 24 соат бошад,
ду баҳр бедор бошӣ ва як баҳр бихуспӣ.

Саййидумарҳочаи Бухорӣ

Саросар фарози чаҳ анбор кард,
Саду бист уштур ҳама бор кард.

Асади Тӯсӣ

? **Баҳр** ба кадом маънист?

Бигӯед, ки дар кадом матн шумора бе исм омадааст?

Δ Шумора ва чизи шумурдашавандаро низ шарҳ бидиҳед.

§ 46. ВАЗИФАИ ШУМОРА ДАР ҶУМЛА

Шумора ба вазифаи мубтадо, хабар, муайян-кунанда, пуркунанда гоҳе мустақим ва гоҳе ҳамроҳ бо нумератив, пешванду пасванд, бандаки аст, феълҳои будан ва шудан меояд.

1. Ба вазифаи мубтадо: Чор рақами чуфт аст. Чил камоли ҷавонист.

2. Ба вазифаи хабар: Шумораи голибони озмун даҳ-дувоздаҳ нафар буд. То ба хона баргаштам, соат ҳашт шуд.

3. Ба вазифаи муайянкунанда: Даҳ нафар шогирди муаллими мо дар донишгоҳ таҳсил мекунад. Нилуфар дар байни хонандагони синфи дуюм аз ҳама зиёд шеър медонад.

4. Ба вазифаи пуркунанда: Рӯдакӣ нӯҳро пур накарда буд, ки шеър мегуфт. Бибӣ ба ҳафтаду панҷ қадам монда буд, лекин риштаву чарҳаи худро ҳеҷ ба замин намегузошт.

? Муродифи калимаи озмун кадом аст?

Мафҳуми ба замин намегузоштро боз ҷӣ гуна баён кардан мумкин аст?

213. Матнҳои зеринро бихонед ва аъзои ҷумлаи бо шумора ифодашударо нишон диҳед:

Миёни ду кас ҷанг чун оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.

Саъдии Шерозӣ

Миёни гулу савсану марғзор
Равон чашмаи об беш аз ҳазор.

Асади Тӯсӣ

Навоиро бидуни ихтиёраш боз ба дарбор кашида, соли 1479 ҳокими пойтахт – шаҳри Ҳирот таъйин карданд. Дар мамлакат баъди подшоҳ ҳокими Ҳирот каси дуҷум ҳисоб мешуд. Бо вучуди ин, Навоӣ мисли пешина бо Ҷомӣ дӯст ва ҳаммаслак буд. Ҷомӣ гоҳ-гоҳе ба хонаи ӯ омада, дар ҳар хусус бо вай суҳбат мекард, нуктаҳои торики китобхоро тавзеҳ меод, ба пурсишҳои шогирди олиқадраш ҷавоб мегуфт, аз дидаву шунидаҳои ӯ огоҳ гардида, худ ҳам баҳра мегирифт. Аксар ба муносибати ташрифи Ҷомӣ дар манзили Навоӣ маҳфили шеър ва маҷлиси созу суруд ташкил меёфт.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гетӣ ду чиз аст ҷовиду бас,
Дигар ҳар чӣ бошад, намонад ба кас:
Сухан гуфтани нағзу гуфтори нек
Бимонад ҷунон то ҷаҳон аст, рек.

Абулқосими Фирдавӣ

214. Бо шумораҳои матни боло чандто ҷумла тартиб диҳед. Аз назм ё наср ҳам метавон мисол овард.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАҚРОР

Шумора чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст?
Шумора чанд навъ мешавад?
Дар бораи шумораҳои аслий, касрӣ, тахминӣ маълумот диҳед.
Нишонҳои шумораи тартибӣ кадом пасванд аст?
Шумораро аз ҷиҳати сохт маънидод кунед.
Фарқи шумораи таркибӣ аз дигар шумораҳо чист?

Имлои шумора ва нумеративро маънидод кунед.
Бигӯед, ки қоидаи имлои шумора чӣ гуна аст?
Вазифаи нахви шумораро эзоҳ диҳед.

215. Аз матни зерин шумораҳоро ҷудо кунед ва дар дафтар онҳоро бо ҳарф нависед.

✓ Халифаҳои банӣ Умайя дар айёми ҳукмронии худ зулму бедодро аз ҳад гузарониданд. Зулму бедоди онҳо ба аҳолии ғайриараб махсус набуда, аз худи арабҳо бисёр хонадонҳоро ҳам хароб карданд. Онҳо Ҳачҷоч ном золими машхурро дар олами ислом 20 сол ҳукмрон карданд, ки на аз вай пеш ва на баъд аз вай асрҳои дароз касе он қадар зулм накардааст. Назар ба ривоятҳо, Ҳачҷоч фақат бо дасти худ 120 000 касро куштааст, онҳое, ки бо фармони ӯ кушта шудаанд ва онҳое ҳам, ки дар зиндони ӯ бо аҷали худ мурдаанд, шумор надоранд. Дар вақти вафоти ӯ дар зиндонаш 30 ҳазор марду 20 ҳазор зан – 50 ҳазор кас маҳбус буд. Зиндони ӯ хона, айвон ва дигар бинои сақфдор надошт. Маҳбусон тобистон дар зери офтоб ва зимистон дар сармо ва дар зери барфу борон зиндагонӣ мекарданд ва мемурданд.

Садриддин Айни ✓

? Шумораи таркибии матн кадом аст?

216. Байтҳои зеринро нависед ва ба имлои шумора эътибор бидиҳед:

Биё, ки сабза дамида ба раҳ чаҳор ангушт,
Чаман зи гунча бурун карда сад ҳазор ангушт.

Донӣ, ки туро як даҳану гӯш ду аз чист?
Яъне ки дучандон шунаву гӯй ту якчанд.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

? Монанди рақами **чор** боз кадом шумораҳо ду тарзи навишт доранд?
Вожаи **ангушт** ба шумора чӣ муносибат дорад?
Δ Байти дуюмро аз ёд кунед.

217. Бигӯед, ки дар байти зерин калимаи **як** муродифи кадом пасванд аст?

Ранче, ки бинӣ аз даҳр, бар худ мадор бокӣ,
К-андар қазои як ранч ояд ҳазор роҳат.

Шамсиддини Шоҳин

? Барои чӣ байни ҳарфи к ва калимаи **андар** нимтире омадааст?

218. Ин матнро нависед ва онро ҳифз намоед:

Илм дарёест беҳадду канор,
Толиби илм аст гаввоси биҳор.
Гар ҳазорон сол бошад умри ӯ,
Ӯ нагардад сер худ аз чустучӯ.

Чалолиддини Балхӣ

? Вожаи **ҳазор** боз ба кадом маънӣ меояд?
Δ Муродифҳои **беҳадду канорро** дар дафтар нависед.

219. Матни зеринро бихонед ва сохти шумораҳояшро маънидод кунед:

Субҳ акнун ҳар ҷо-ҳар ҷо гиребони шабро дарида, сапедапошӣ дорад. Шодмон, вақте ки бори дигар коҳ-коҳи ширини кабкро мешунавад, дасту по мехӯрад, чома мепӯшад ва оҳиста аз қабати чорум ба рӯйи замини бороншуста мефурояд. Акнун саволи дигаре майнаашро фишор медиҳад: кабкак аз кадом ҷониб мехонад? Оё вай роҳгум задааст? Охир, аз рӯзе, ки вай дар ин маҳаллаи навбунёд истиқомат дорад, овози кабкро нашунидааст. Аз ин мебарояд, ки онро ба хамин наздикӣ овардаанд... Вай гӯш медиҳад, кабк ҳоло паёпай фарёд мекунад. Аҷаб ширину хушрӯ мехонад! Дар ин мобайн борон ҳам шиддат мегирад,

аммо Шодмон парво надорад. Вай ба ҷонибе, ки овози кабкро мешунавад, аз пахлуи биноҳо роҳ гирифта, башаст кадам мемонад. Ниҳоят, дар назди биное, ки ҳоло якта-нимта чароғҳояш фурузон гаштаанд, қарор мегирад ва ҳаросон ҳар сӯ назар меафканад. Ва ҷонвараки беозори зеборо мебинад: дар поликони ошёнани дуҷум даруни кафасе овезон аст ва беқарор худро ҳар тараф мезанад.

Ҷонибек Ақобир

? Таъбири **дасту по хӯрдан** (дасту по мехӯрад)-ро чӣ гуна мефаҳмед?
Δ Калимаҳои такрорро аз матн ба дафтар кӯчонед ва тарзи навишти онҳоро дар ёд бигиред.

220. Дар мавзӯи иштироки талабагони мактаб дар ҳашари умумӣ нақл нависед. Дар матн шумораҳои касрӣ ва тахминиро ба қор баред.

221. Матни зеринро бинависед ва вазифаи наҳви шумораро бо аломат нишон диҳед:

Сарқори фарангӣ аз ҳоҷии бухороӣ мепурсад:

– Мулки Бухоро чӣ миқдор замини обод дорад?

Гуфтам:

– Шарқан ва гарбан тақрибан понздаҳ фарсах, шимолан ва ҷанубан ҳашт фарсах.

Аҳмади Дониш

? **Фарсах** чӣ гуна калима аст? Ҳоло ба ҷойи **фарсах** кадом вожаҳо зиёд истеъмол менамоянд?

ШАРҲ. Вожаи **Фаранг** маънои **Фарангистон**, яъне **Европа** имрӯзаро дорад. **Фарангӣ** мансуб ба **Фарангистон**, **Европа** мебошад, яъне **европӣ** (**урупӣ** ва **аврупӣ** ҳам мегӯянд).

Чонишин ҳиссаи нутқест, ки ба ҷойи исм, сифат ва шумора меояд. Чунончи:

Ба ҷойи исм: Мавлоно Чалолиддин танҳо бо тахаллуси «Балхӣ» эҷод накардааст. Ӯ бо лақаби «Румӣ» низ шуҳрат дорад.

Ба ҷойи сифат: Меҳрдод ҷавони ҳунарманд аст. Пешаи рассомӣ, кандакорӣ, гулрезӣ обрӯӣ ӯро дар байни ҳамсолонаш зиёд кардааст. Вай ин ҳунархоро дар омӯзишгоҳ ёд гирифтааст.

Ба ҷойи шумора: Нилуфару Хушранг ҳар рӯз пас аз дарс ду-се кутӣ себ мечинанд. Хирадманд ҳам кӯшиш дорад, ки ҳамин қадар себ чинад.

222. Ба монанди мисолҳои боло ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки чонишин ба ҷойи исм, сифат ва шумора омада бошад.

223. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва чонишинҳоро нишон диҳед:

Ман воқеаи мактабхонии худро дар «Мактаби кӯҳна» ном асари худ батафсил зикр кардам. Дар ин ҷо танҳо он воқеахоро ёд мекунам, ки дар он асар баён наёфтаанд ё ин ки ба тарзи кӯтоҳ қайд шудаанд.

Чунонки дар «Мактаби кӯҳна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагӣ дар мактаби пеши масҷид гузошт. Чун дар он ҷо кори ман пеш нарафт, маро ба мактаби духтарона дод. Ин мактаб дар ҳавлии даруни хатиби деҳа буда, вайро зани ӯ идора мекард. Дар он ҷо аз писарбачагон ман ва боз Абдуллоҳ ном як бачаи гичдувонӣ буд. Азбаски Абдуллоҳ калонсолтар ва ҳам як дараҷа дағалтар буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ

мекебиданд. Аммо ба ман бисёр нармона муомила мекарданд ва монанди бародари худ дӯстдорӣ менамуданд.

Садриддин Айни

Ту то суратпарастӣ, аҳли маъниро кучо бинӣ?
Ба чашми аҳли маънӣ метавон дид аҳли маъноро.

Камоли Хуҷандӣ

Мо нагуем баду майл ба ноҳақ накунем,
Ҷомаи кас сияҳу далқи худ азрақ накунем.

Хофизи Шерозӣ

? Чаро шоир ҷое маънӣ ва ҷойи дигар маъно гуфтааст?
Байни калимаҳои **сурату сират** чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?

224. Шеъри зеринро бихонед ва ҷонишинҳои онро муайян бикунед. Бигӯед, ки шеър ба кӣ бахшида шудааст?

БОҒИ МОРО БОҶИИ МО БУЛБУЛ АСТ

Зиндагӣ монанди устои ман аст,
Ё худ устодам ба мисли зиндагист.
Ў саропо кони ганҷу ҳикмат аст,
Достони хубию фархундагист.

Достон аст ин, касе аз хонданаш,
Ташнатар гардад, нагардад ҳеч сер.
Ё ки абри раҳмат аст, аз юмни худ
Файз бахшад бар хама барнову пир...

Сухбаташ чун шеъру шеъраш чун шакар,
Он яке з-ин хуштар, ин з-он хуштар аст.
Бахтёр аст он, ки бо ин марди нек
Бар сараш аз ошноӣ афсар аст.

Ū накарда гайри хубӣ ҳеч қор,
Ū нахонда қуз вафодорӣ китоб.
Ū нақишта гайри тухми мардумӣ,
Ū насуфта дур ба қуз дурри хушоб.

Хониши булбул нагардад қуҳна ҳеч,
Боғи моро Боқии мо булбул аст.
Нозам аз он миллате, ки назми он
Соҳиби ин гуна устои қул аст.

Тоҷикистонро ба олам сохтанд
Инҷунин устодҳо овозадор.
Тоҷикон аз ūю ū аз тоҷикон
Қовидонӣ менамоёд ифтиҳор.

Бобо Ҳоҷӣ

? Муродифи калимаи **барно** кадом аст?

Дурри хушоб киноя аз қист?

Қул чӣ маъно дорад?

Қонишин вобаста ба дигар ҳиссаҳои нутқ истеъмол меёбад ва аз ҷиҳати маъноӣ вижаи грамматикӣ чанд навъ мешавад: **шахсӣ, соҳибӣ, нафсӣ, суолӣ, ишоратӣ, таъйинӣ, номуайяни, манфӣ.**

§ 48. ҚОНИШИНИ ШАХСӢ

Калимаҳои **ман, ту, ū (вай), мо, шумо,** ва **онҳо (онон)**-ро нисбат ба шахс, инсон истифода мебаранд ва, аз ин рӯ, онҳоро қонишинҳои шахсӣ мегӯянд.

225. Матнҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳои шахси ро шарҳ диҳед:

Ману ту ҳамдilu ҳамовозем,
З-он ки ҳамсоjаму ҳамрозем.
Кӯйи мо бошад ошӯнаи ту,
Хонаи мо бувад чу хонаи ту...
То ҷахон аст, расми ёрӣ бод,
Дӯстӣ боду дӯстдорӣ бод!

Раҳиш Муаййирӣ

Дар рӯзхое, ки устод Айнӣ ҷойи қабри Рӯдакии ҷовидро муқаррар мекард, ба ман муяссар шуд, ки дар яке аз мусофиратхояш ба Кулолӣ ва Панҷрӯд ўро ҳамроҳӣ кунам. Шахси сеюм арбоби намоёни адабиёт Абдусалом Дехотӣ буд, ки ҳамроҳи устод аз Самарқанд омада буд. 4

Дар баромадгоҳи Панҷакент мактабе воқеъ гашта буд. Овози бачаҳоро шунида, устод аз ронанда хоҳиш кард, ки мошинро боздорад. Ў аз мошин фуромада, ба тарафи боғ равон шуд. Мо низ аз паси устод равон шудем.

Ба истикболи мо марди бузургҷуссае баромад. Ин мард мудирӣ мактаб Боқӣ Амонзода буд. Ў хеле ҳалим, хушфеъл ва зиндадил буда ва дар оро додани суҳанхояш бо мақолу зарбулмасалҳо, гуфтаҳои ҳикматноки бузургон ва ҳазлҳои бозарофат маҳорати ачибе дошт. Ба устод Айнӣ ў маъқул афтод, устод суҳанҳои ўро бо камоли қаноатмандӣ гӯш мекард. Дехотӣ аз ў ҷашм намеканд. Дар охир худро дошта натавонист ва пурсид:

– Аз дур ман шуморо ба Боқии худамон монанд кардам. Ба шоирӣ ҷавон Раҳимзода шумо онҷунон монандед, ки ҳеҷ ногуфтани. Рафтори шумо, ҳатто тарзи суҳанрониатон Боқии мо барин. Мабодо шумо бо ҳам хеш нестед?

Амонзода хандиду гуфт:

– Бокии шумо аз латифаи Бокию Соқӣ-ку не?

– Не, ӯ марди хеле меҳрубону нақӯкорест.

– Ман ҳам аз он Бокиҳо нестам... Маро бубахшед, шуморо як дақиқа танҳо мегузорам, бифармоям, то дастархон ороянд.

– Не, не, – гуфт Айнӣ, – мо кори таъҷилӣ дорем. Сухбат бо шумо ва шогирдонатон аз ҳама гуна зиёфат беҳтар аст.

– Вале дар сари дастархон сухбат боз ширинтар мешавад. Айнӣ Амонзодаро аз дасташ дошт. Устод боз бо вай тақрибан 30 дақиқаи дигар сухбат карда, баъд ба шогирдони ӯ мурочиат намуд. Бачагон чашмони пурҳаяҷони худро аз устод намеканданд, ҳар як сухани ӯро бодикқат гӯш карда, ба саволҳояш дарҳол ҷавоб мегардонданд. Онҳо хушбахт буданд. Аз ин сухбат хурсандии Айнӣ ҳам аз шодмонии онон кам набуд.

Амонзода дар ин фурсат аз Дехотӣ пурсид:

– Бокии шумо аз кучост?

– Аз Қаротегин.

– Аммо ман ҳаминчойӣ...

Айнӣ худӣ ӯ ва шогирдонашро таъриф кард ва ба ӯ гуфт: «Умратон бақо монад» ва дастони ӯро саҳт фишурда, дар ихотаи бачагон ба сӯи мошин раҳсипор гардид.

Раҳим Ҳошим

226. Бо истифодаи ҷонишинҳои **ман, ту, ӯ, вай, мо, шумо, онҳо** матн тартиб бидиҳед.

Ин гурӯҳи ҷонишинҳо ба шахси гӯянда (яъне **ман, мо**), шунаванда (**ту, шумо**) ва касе, ки сухан дар бораи ӯ меравад, яъне шахси гоиб (**ӯ, вай, онҳо, онон**) далолат менамояд.

Гўяндаи суханро шахси якум, шунавандаро шахси дуум ва гоибро шахси сеюм меноманд. Ин се шахс дар шумораи танҳо ва чамъ вокеъ мегарданд:

1	– ман	1	– мо
2	– ту	2	– шумо
3	– ӯ, вай	3	– онҳо, онон

227. Матнҳои зеринро бихонед ва ба калимаҳои ишоратшуда зеҳн бимонед. Бигӯед, ки чаро шоир як ҷо калимаи **ту** ва ҷойи дигар вожаи **шуморо** кор фармудааст? Барои ҷӣ Фирдавсро **ту** не, **шумо** гуфтааст?

Азми дидори **ту** дорад ҷони барлабомада,
Бозгардад ё барояд, чист фармони **шумо**?

Ҳофизи Шерозӣ

Абӯдулаф аз хурчини худ як ҳамёни чармини пурро бароварда, назди Фирдавсӣ гузошт:

– Ин ба **Шумо**, устод.

– Ин чист? – пурсид шоир.

– Ҳоким хизматона доданд. Лекин ман ҷӣ хизмате кардаам?

– Достони **Шуморо** хонда шунавондам, вассалом. Ин ато барои дoston аст ва ҳаққи **Шумост**.

Сотим Улугзода

Боқии азиз!

Шоири бузургдил, табрики ман ба **Шумо** дар рӯзи чашнатон аз ҳама дертар хоҳад расид. Вале сарфи назар аз ин деркард, ҳарорати орзуҳоям ба **Шумо**...

Самимона табрику тахният мегӯям. Симои гарму дили нарми **Шуморо** ҳамеша ёд дорам.

Евдокия Лос

? Дар матни сеюм вожаи **шумо** бо ҳарфи калон омада, чаро? Барои ҷӣ дар ҷумлаи «**Ҳоким хизматона доданд**» хабар ба шакли чамъ омадааст?

ШАРҲ. Барои эҳтиром ҷонишини шахси дуюми шумораи чамъ (**шумо**) дар мавқеи ҷонишини шахси дуюми шумораи танҳо (**ту**) меояд. Ба ҷойи ҷонишини шахси якуми шумораи танҳо (**ман**) истеъмом ёфтани ҷонишини шахси якуми шумораи чамъ (**мо**) ифодаи фурутанӣ ва шикастанафсӣ мебошад.

Ҷонишини **ман** бо пасванди **-ро** биёяд, гоҳе ҳарфи **н** меафтад:

Маро дар «Низомия» идрор буд,
Шабу рӯз талқину такрор буд.

Саъдии Шерозӣ

Ман бояд шашсола шуда бошам, ки **маро** падарам ба мактаби пеши масҷид бурда монд.

Садриддин Айнӣ

228. Ҳикояти зеринро бинависед ва ҷонишинҳоро нишон бидиҳед:

Дарвеше ба дари дехе расид. Ҷамъе кадхудоёнро дид он ҷо нишаста.

Гуфт:

– Маро чизе бидиҳед ва агар на, ба Худо, бо ин дех ҳамон кунам, ки бо он дехи дигар кардам. Эшон битарсиданд, гуфтанд:

– Мабодо, ки соҳире ё валие бошад, ки аз ӯ харобӣ ба дехи мо расад.

Он чи хост, бидоданд. Баъд аз он пурсиданд, ки бо он дех чӣ кардӣ?

Гуфт:

– Он ҷо суолё кардам, чизе надоданд, ба ин ҷо омадам, агар Шумо низ чизе намедодед, ин дехро низ раҳо мекардам ва ба дехи дигар мерафтам.

Убайди Зоконӣ

229. Ҷонишинҳои ишоратшудаи матни зеринро эзоҳ бидиҳед:

Сиёвуш чу рухсори эшон бидид,
Зи дил боз охи дигар баркашид.

Абулқосими Фирдавси

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд,
Аз ҷаҳл, ки доноӣ ҷаҳон ошонанд,
Ҳар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Абӯалӣ ибни Сино

? Вожаи эшон маънии дигар дорад? Аз ҷонишинҳои эшон, ошон, онҳо имрӯз кадомин бештар истеъмол меёбад? Шакли пурраи к-ӯ чӣ гуна аст?

230. Шеъри зеринро бихонед ва ба мазмуни он таваҷҷуҳ намоед. Байти аввалро аз ёд кунед:

'Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Як шонаи ман агар Зарафшон бошад,
Як шонаи дигарам Бадахшон бошад.

Як синаи ман агар ки Кӯлоби ман аст,
Як синаи ман Ҳисори шодоби ман аст.

Як бозуи ман ба Рашту Файзобод аст,
Як бозуи ман ба Фалғарат афтодаст.

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Аз Ҳойиту Фарм то Хучандат, миҳан,
Роҳест, ки аз дида бувад то дили ман.

Аз Исфараву зи Ашту Заҳматобод,
То Регару Вахшу Панчу то мулки Қубод...

Дарвозаи чашми ман бувад Варзобат,
Ашки ғаму шодмонии ман обат.

Исму насаби ягонаам номи ту аст,
Рӯям ҳама рӯи Конибодоми ту аст.

Бе гурда касам, агар ки Масчоҳам нест,
Чуз роҳи камоли ту ба дил роҳам нест.

Дар пайкари гарми ту Душанбе ҷон аст,
Хоки туву ҷисми ман, Ватан, яксон аст.

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман...

Камол Насрулло

? Чӣ гуна аз таркиби **ту аст туст** пайдо шуда? Дар калимаҳои **туям ва чиям** (дар байти охир) -ям чиро мефаҳмонад?

231. Чумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки вожаҳои **банда ва каминаро** бо кадом ҷонишин метавон иваз кард?

Гуфт тӯтӣ: «Армуғони банда ку?»...

Ҷалолиддини Балхӣ

Банда имрӯз, панҷ рӯз гузашт,
Ки бар ин деҳа мезанам фарёд.

Салмони Соваҷӣ

Рӯзе ин каминаро ба расми зиёфат ва меҳмондорӣ ба хона талаб фармуданд.

Зайниддин Восифӣ

? Ба қойи талаб фармудан боз чӣ гуфтан мумкин аст?

§ 49. ҚОНИШИНИ СУОЛӢ

Қонишини суолӣ барои пурсиш истифода мешавад. Чунончи, барои пурсиши инсон калимаи **кӣ?** (**киҳо?**) ва барои пурсиши ғайриинсон калимаи **чӣ?** (**чиҳо?**) истифода мешавад:

Бузургмеҳр забон ба сухан кушоду гуфт:

– Аз устоди худ мепурсидам ва ӯ ҷавоб мегуфт.

Гуфтам:

– Аз мардумон кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

– Он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад.

Гуфтам:

– Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?

Гуфт:

– Агар хурд бошӣ, бузургу номвар гардӣ, агар муфлис бошӣ, тавонгар гардӣ ва гар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

Абӯалӣ ибни Сино

232. Матн ва ҷумлаҳои зеринро бихонед ва вазифаи қонишинҳои суоли кӣ? ва чӣ?-ро бигӯед. Ба аломатҳои китобат низ тавачҷуҳ бикунед:

Вақти тифлиям, ки будам ширҷӯ,
Гохворамро кӣ чунбонид? Ӯ!

Аз кӣ хӯрдам шир гайри шири ӯ?
Кӣ маро парвард чуз тадбири ӯ?

Чалолиддини Балхӣ

Модар дергоҳ сукут кард. Сукути ӯ мисли сукути кӯххо ботамкину асрорангез буд. Ва кӣ медонист, ки он лаҳза аз дилаш чиҳо мегузашт?

Файз шоду масрур буд, ба андозае ки ба хона расиданашро ҳам пай набурд. Он лаҳзае, ки тифл дар даст ба хона ворид шуда буд, ҳеч аз ёдаш нарафтааст.

– Чӣ овардӣ? – пурсид ҳамсараш.

– Ганҷи бебаҳо, чизи аз ҳама кимат...

– Аз роҳ, – хандакунон ҷавоб дод Файз, – Худо, ки дод, наменурсад, писари кистӣ, – ва хост кӯдакро рӯйи дастони ҳамсараш гузорад.

Абдулҳамид Самад

Ту кистӣ, чанд рӯз аст, ки дар дарсхонаи мо менамоӣ, аммо кӣ будани туро наменонам?

Садриддин Айнӣ

Бигӯ, рӯзҳои охир ба кучоҳо рафта будӣ? Кӣҳо ҳамроҳат буданд?

Фазлиддин Муҳаммадиев

Бо ҷонишини суолӣ чунин мафҳумҳо пурсида мешавад:

сифат (чӣ гуна?), (кадом?)

замон (кай?)

мақом (ку?, кучо?)

миқдор (чанд?, чӣ қадар?)

сабаб (чаро?)

ҳолат (чӣ тавр?, чӣ тарз?)

ШАРҲ. Қонишинҳои **чӣ?** ва **кӣ?** бо бандаки хабарии **аст** биёянд, гоҳе аз ин бандак садоноки **а** меафтад: **кист?**, **чист?**.

233. Матнҳои зеринро бихонед ва қонишинҳои ишоратшударо маънидод бикунед:

Дар саводи Ҳарӣ мегӯянд, ки аз саду бист ранг бештар ангур ҳаст, ки ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар аст. Низомии Арӯзии Самарқандӣ ҳам сесад сол пештар ҳаминро тасдиқ мекунад. Аммо ду навъ ангури ин чоро мо дар ҳеч кучо надидаем, – гуфт Қомӣ.

– **Чӣ** гунаанд он ангурҳо ва **чӣ** ном доранд? – пурсид пир.

– Якero парниён мегӯянд ва дигаре куланҷарӣ ном дорад, – гуфт Қомӣ ва шарҳ дод: «Парниён ангурест тунукпӯсти шаҳдбор, ки чун ба даҳон андозӣ, об мешавад, аммо куланҷарӣ ангурест сиёҳ чун қир ва ширин чун шакар».

Аълоҳон Афсаҳзод

Чавонӣ дар бағал дорад ҳамеша,
Чӣ сон авчи амал дорад ҳамеша?
Агар соҳир набошад, аз чӣ Наврӯз
Чавонӣ бебадал дорад ҳамеша?

Боқӣ Раҳимзода

Аз Лукмони Ҳаким пурсиданд, ки кадом талх бошад, ки охир ширин гардад?

Гуфт:

– Сабр.

Абӯалӣ ибни Сино

– Бибиҷон, концерт **кай** сар мешавад? **Барои чӣ** дар ин чо чароғҳо бисёр? Ҳофизҳо меоянд ё не? **Чаро** дер карданд? Агар онҳо наоянд, концерт мешавад ё не? Худатон гуфта будед, ки Зафар Нозим – ҳофизи зӯр! Зӯр бошад, барои чӣ намебарояд?

Ҷонибек Ақобир

Қаҳр ширинро ба талхӣ мебарад,
Талх бо ширин **кучо** андархурад?

Ҷалолиддини Балхӣ

Аввал чӯбхоро ба ҳавз партофтам. Пас аз он ба хона рафта, аз падарам, ки ба чархиосиётарошӣ даромада буд, пули бўриёро талаб кардам.

– **Чанд** пул даркор будааст? – гуфт ӯ.

– Ҳашт пул.

Кисаашро кофта, ҳашт пули сиёҳ шумурда, ба дасти ман дод.

Садриддин Айни

Силаи «Шоҳнома»-ро **чӣ қадар** бидиҳем?

– Панҷоҳ ҳазор, – гуфт шоҳ.

– Динор? – ҳаросида пурсид Маймандӣ.

– Дирам, – гуфт шоҳ.

Сотим Улугзода

Боре Абӯмансур ба назди амир омада буд. Амир он рисолаҳо ва қасидаҳоро оварда гуфт:

– Инҳоро хангоми шикор аз гӯре ёфтам, санчида **чӣ хел** китоб буданашонро ба ман фаҳмонед, ки **чӣ** китобхоянд ва нависандагони онҳо **чӣ** қасоне буданд?

Раҳим Ҳошим

Шафеъамак чун дид, ки чавон гапро сар намекунад,
худаш суол дод:

– Корҳоятон **чӣ тавр?**

– Бад не. Лекин ..., мебахшед, ...ҳамон нақли шуморо
истифода карда натавонистам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Пеш аз гунчаи гули хуршед
Гули гандум ситора бахшояд.
Мургакон, мургакон,
Кучо рафтед?
Боз фасли баҳор меояд.

Гулрухсори Сафӣ

? Таркибҳои **чӣ сон?**, **аз чӣ?**, **барои чӣ?** муродифи кадом калимаҳои
пурсиш мебошанд? Дар навиштаи устод Раҳим Ҳошим калимаи **чӣ**
(чӣ китобҳо?, чӣ касон?) ба кадом ҷонишини суоли баробармаъност?

234. Ҷонишинҳои суоли мазкур ва муродифҳои онҳоро дар ҷумла
биёред (Мисолҳоро метавонед, аз осори адибон интиҳоб намоед).

235. Матни зеринро бинависед ва муродифи пурсишҷонишинро
номбар кунед:

Падару модарам овози гиряи ӯро шунида, якбора аз
ҷо хеста, ҳардуяшон баробар аз ӯ:

– Ба ту чӣ шуд? Чаро гиря мекуни? – гуфта пурсиданд.

– Акнун ман чӣ тавр ба Бухоро барои хондан мера-
вам?

– Чӣ навъ меравӣ? Вақташ шавад, худам бурда
мемонам. Барои ин гиря чӣ лозим аст? – гуфт падарам.

Садриддин Айни

§ 50. ҚОНИШИНИ ИШОРАТӢ

Қонишини ишоратӢ вожаеро мегӯянд, ки ба ашӑ ва чигунагии онҳо ишорат мекунад:

ин пирохан – **он** дастгоҳ

хамин пиёла - **хамон** вақт

чунин андеша - **чунон** моҳир

ин қадар бузург **он қадар** бисёр

Таркибҳои **ин гуна** (он гуна), **ин ранг**, **ин тавр** (он тавр), **ин сон** (он сон), **ин навъ** (он навъ) хусусияти ҳаммаъноӣ доранд. Агар **ин гуна** овоз бигӯем, **ин навъ**, **ин тавр** ё **ин сон** овоз низ гуфтан мумкин аст.

ШАРҲ. Қонишини **ин** барои ишорат ба чизи наздик ва **он** барои ишорат ба чизи дур аст. Қонишинҳои **хамин** ва **хамон** ишоратро таъкид менамоянд.

236. Бо истифода аз қонишинҳои ишоратӢ ҷумла тартиб диҳед.

237. Матн ва ҷумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиеҳи баланд навишта ба кадом ҷиҳати ашӑ ишора мекунад?

Ёдгори Айнию **ин** кӯҳсорон зинда бод,
Шеъри Турсунзодаву **ин** обшорон зинда бод!

Лоиқ Шераӣ

Он кас ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ

Дил биёромад ба гуфтори савоб,
Ончунон, ки ташна оромад ба об.

Қалолиддини Балхӣ

Шогирди хуб **он** аст, ки ҳар чӣ аз устод омӯхта бошад,
ба кор бибарад.

Абӯалӣ ибни Сино

Рӯди ман, олам дигар шуд,
ту **ҳамон** астӣ, **ҳамон**.
Сарзаминат пурсамар шуд,
ту **ҳамон** астӣ, **ҳамон**.

Ғазалхон омадам монанди булбул
Ба боғат парзанон бар дидани гул.
Баландӣ **он қадар** дар қадду комат,
Ки ҳатто «Боми дунё» гашта номат.

Точикон нозанд аз **ин гуна** дарёҳои худ,
Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

Мирзо Турсунзода

Чу Эрон набошад, тани ман мабод,
Чунин дорам аз мӯбади пок ёд.

Абулқосими Фирдавӣ

Ту дигар дар Самарқанд **инчунин** кас
Набинию нахоҳӣ дид аз **ин** пас.

Ҳама шабҳои фасли тобистон
Ба сафаркардагон фараҳноканд.
Аспҳо, одамон дар **ин сон** шаб
Нафасозоду ҷусту чолоканд.

Мирзо Турсунзода !

ШАРҲ. Дар замонҳои пеш ба чойи чонишини **он** бештар чонишини **ӯ**-ро истифода мебарданд. Ба ин байти Шайх Саъдӣ тавачҷух кунед:

Андарун аз таом холӣ дор,
То дар ӯ нури маърифат бинӣ.

Дар назм ва насри пешина гоҳе ба чойи **ба он** ва **ба ин бад-он** ва **бад-ин** мегуфтанд. Ин коида аз давраи қадим мондааст: «Имом Ғазолиро пурсидаанд: «Чӣ гуна расидӣ **бад-ин** манзилат дар улум?» Гуфт: «**Бад-он** ки ҳар чӣ надонистам, аз пурсидани он нанг надоштам».

Саъдии Шерозӣ

Адибон ба хотири равонии сухан имрӯз ҳам ин шаклхоро истифода мебаранд.

238. Бо ин ҷонишинҳо мисол биёред: **ҳамон**, **ин гуна**, **ин сон**, **ин тарз**, **ин навъ** (ҳамин навъ), **ин қадар** (он қадар).

§ 51. ҶОНИШИНИ ТАЪЙИНИ

Ҷонишини таъйинӣ ашё ва ба таври умумӣ аломати онҳоро таъйин менамояд. Мафҳуми таъйини ашё, аслан, ба воситаи калимаҳои **ҳама**, **ҳар**, **тамоми**, **ҷумла** баён мешавад, монанди:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он бех , ки кишвар ба душман диҳем.

Абулқосими Фирдавӣ

Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ.

Абулқосим Лоҳутӣ

Зинда мондан аз **тамоми** сарвати дунё зиёдтар аст.

Сорбон

Ба хату муҳри одилонаи худ
Кард хушбахт **ҷумла** деҳконро.

Мирзо Турсунзода

Ҷонишинҳои таъйинии дигар аз ин вожаҳо ва калимаҳои **кӣ, ҷӣ, чанд, гуна, навъ** таркиб меёбанд, ба сурати **ҳар кӣ, ҳар ҷӣ, ҳар чиз** (ҳама чиз), **ҳар як, ҳар кас** (ҳама кас), **ҳар гуна** (ҳама гуна) ва ҳоказо.

239. Шеърхоро бихонед ва бигӯед, ки бо ин ҷонишинҳо ҷӣ гуна калимаҳо таъйин шудаанд?

✓ **Ҳар кӣ** обе медиҳад, баҳри савобе медиҳад.

Дӯстдорон, ба ҷуз аз дӯст махоҳед зи дӯст,
Ки набошад бех аз **ӯ, ҳар ҷӣ** аз **ӯ** металабед.

Қамоли Хуҷандӣ

Ҳама шаб дар ин умедам, ки насими субҳгоҳӣ
Ба паёми ошноӣ бинавозад ошноро.

Ҳофизи Шерозӣ

Он бех, ки **ҳар касе** ба ҷаҳон кори худ кунад,
В-он кас, ки кори худ накунад, нек бад кунад.

«Қалилаву Димна»

Амир меҳост, ки аз **ҳама гуна** кувваҳои моддӣ ва маънавии кӯхистон фоида барад.

Садриддин Айнӣ

Кӯдаке мегашт бо кутии худ
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Метавонистӣ, ки дар чашмони ӯ
Пай барӣ аз мақсади пинҳони ӯ.
Медавид он **ҳар тараф** бо ҷустуҷӯ,
Сӯйи **ҳар як** раҳгузар оварда рӯ.
Огаҳӣ меод симои писар,
К-омадаст ин ҷо вай аз мулки дигар.

Мирзо Турсунзода

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бувад ҷовидон.

Абӯшақури Балхӣ

ШАРҲ. Ҷонишинҳои таъйинии **ҳама** бо бандак-ҷонишин низ меоянд. Дар мавриди васл гардидани бандак бо калимаи **ҳама** дар гуфтани навиштан (бештар дар шеър) аз ду садонокӣ **а** якеаш меафтад, ба мисли **ҳама-т** (ҳамаат), **ҳама-ш** (ҳамааш), **ҳама-тон** (ҳамаатон), **ҳама-шон** (ҳамаашон). Чунончи:

Ҳама-т ба озмун тайёри бубинед.

Ҳама-ш хурсандӣ доштан.

Акнун дар навишти адибон мебинем:

Ҳамаашро худашон ба ман ҳикоят мекарданд.

Сорбон

Ҳамаашон бегуноҳанд.

Ҳамаашон ҳам ба касе зулм накардаанд.

Раҳим Ҷалил

240. Бо чонишинҳои таъйинии ҳама, тамоми, ҳар, ҳар кӣ, ҳар чӣ, ҳар кас, ҳар навъ, ҳар гуна ҷумла тартиб бидиҳед.

241. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва чонишини таъйиниро бо калимаҳои таъйиншаванда шарҳ бидиҳед:

1 Ҳар чӣ ба худ нарасандӣ, ба дигарон нарасанд.

Луқмони Ҳаким

1 Ҳар он кас, ки дониш фаромуш кунад,
Забонро зи гуфтор хомуш кунад.

Абулқосими Фирдавӣ

Ҳар кӣ ба ноштар турб хӯрад, балғамро бибарад ва меъдари қувват диҳад.

Луқмони Ҳаким

Дар пушти ҳар кадоми ин васиқаҳо ишораҳои махсус буд.

Садриддин Айни

§ 52. ҶОНИШИНИ НОМУАЙЯНӢ

Ҷонишини номуайяни калимаеро меғоянд, ки ашё ва аломати онҳоро ба таври умум ва тахмин ишорат мекунад. Мафҳуми номуайяни тавассути калимаҳои **баъзе**, **ягон**, **фалон** (фалони, бисмадонӣ), **кадом**, **чанд**, **чандин**, **якчанд**, **касе**, **чизе** ифода мегардад.

242. Ба ин мисолҳо зеҳн бимонед:

Баъзе шабҳо девони он ҷо наърае мекашиданд, ки роғузари он даври пеш бо шунидани он овоз аз худ рафта, меафтаданд.

Садриддин Айни

Ҳазрати охунд гуфтанд:

— Аз ашъори Бедил **ягон** байт хон, бинам, ки маънӣ дорад ё не.

Садрӣ Зиё

Мебоист дар бораи он гап мезад, ки кори **фалонӣ** барои чӣ, бо кадом сабабҳо нағз шудаасту кори **бисмадонӣ** бад.

Чалол Икромӣ

Ба **чандин** устои забардаст **чандин** сол хидмат карда, ин хунарро ба даст овардаам.

Кадам рӯз, ки кадаматро бечо мондӣ, ҳамон рӯз бо дастерии ин хат туро ба кӯрқозиҳо ошно хоҳам кард.

Ман дехқонӣ накардаам, **чанд** таноб кӯлу шӯр дорам, ки чоряккор ё ятим мекорад.

Садриддин Айнӣ

Ин лат ба андозае буд, ки нафаси чӯрабошӣ **якчанд** сония ба дарун афтод.

Раҳим Ҷалил

243. Матнҳои зеринро бинависед ва ҷонишинҳои номуайяниро шарҳ диҳед:

Чун мегузарӣ ба сӯи Шероз,
Гӯ, ман ба фалон замин асирам.

Саъдии Шерозӣ

Баъзе талабаҳо ба сабаби дар зери Ҳимояи ягон муллои бонуфуз будан ба воситаи онҳо хучрае ба даст дароварда, чанд гоҳ аз дарбадарӣ халос мешуданд.

Садриддин Айнӣ

Бирав, бигӯ, ки фалонӣ омадааст, хочаро фавран дидан мецоҳад.

Шоир як тахта когаз ва давоту қаламро бо як қабза дастнависи ху­даш пеши ӯ гузошта, аз дастнавис якчанд саҳифаро нишон дода, хо­ҳиш мекард, ки вай он саҳифа­хоро харчи нағзтару хонотар рӯнавис кунад.

Меҳрон хар қадар ки фикр мекард, ҳамон қадар ба танг меомад, дар сари ӯ ҳатто хаёли ба ягон тараф, ба паноҳи ягон душмани Абӯалии Симҷӯри гурехтан ҳам чарх мезад.

Вакил сарлавҳаи манзумаҳо ва якчанд сатри онро шунаво хонд.

Сотим Улугзода

§ 53. ЧОНИШИНИ МАНФӢ

Ҷонишини манфӣ калимаеро мегӯянд, ки маънои инкорро баён менамояд, яъне вучуд надоштани ашё ва аломати онро нишон медиҳад.

Мафхуми ҷонишини манфӣ, аслан, бо калимаи **ҳеч (ҳеч)** ифода меёбад:

**Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.**

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Вожаи **ҳеч** бо ҷонишинҳои суолии **кӣ?**, **чӣ?**, **кадом?**, исмҳои **кас**, **чиз**, **гуна** ва шумораи як дар таркиб меояд, монанди **ҳеч кадом**, **ҳеч кас**, **ҳеч чиз**, **ҳеч гуна**, **ҳеч як**.

Ҳабари ҷумла бо ҷонишини манфӣ дар шакли инкор меояд.

244. Ба ин мисолҳо таваҷҷуҳ бикунед:

Ҳеч кадоми он бандиён лаб намекушоданд.

Сидриддин Айни

Тамоми рӯз ман гайр аз Раҳимҷон бо **ҳеч кас** ҳамгап нашудам ва аз **ҳеч кас ҳеч чизе** напурсидам.

Сотим Улугзода

Бе **ҳеч гуна** машқ калам ба даст гирифта, бо дастҳои ларзон он ҳарфҳоро дар когазе сархатвор навиштам.

Садриддин Айни

Ҳеч яке аз он сифатҳоро мо дар ошноӣ деринаамон надида будем.

Сотим Улугзода

245. Бо ҷонишинҳои манфӣ чанд панд аз осори адибон пайдо кунед.

246. Матнҳои поёнро бинависед ва ба зерӣ ҷонишинҳои манфӣ ишорат кунед:

Ҳукамо барои ташҳиси хайру шар ва шиноҳти неку бади ҳар кас ҳеч дақиқа фурӯ нагузоштаанд.

Муҳаммад Ғазалӣ

Падарам мехост, тамоми буду шуди хонаро ба ҷойи дилаш ба рӯи дастархон гузорад. Дили пурсаховати ӯ ҳоло чашмаеро ба хотир меовард, ки оби зулолашро аз ҳеч кас дарег намедорад.

Абдулҳамид Самад

Бингаристем, ҷойи форам ва хуш дидем ва саҳрои покиза ва туъмаи бисёр дидем. Ҳеч гуна шакку шубҳа дар роҳи мо пеш наёмед ва ҳеч гуна тухмат моро аз он қасд боз надошт.

Абӯалӣ ибни Сино

Чомӣ чизе нагуфт. Аҳли суҳбат баъди намози хуфтан пароканда шуданд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид.

Раҳим Ҳошим

? Бигӯед, ки калимаҳои **хайру шар** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд ва муродифи онҳо кадом вожаҳоянд?

Фуру нагузоштаандро чӣ тавр мефаҳмед?

Δ Фарқи **бингаристем** ва **бинигаристемро** бигӯед.

§ 54. ЧОНИШИНИ НАФСӢ (ТАЪКИДӢ)

Чонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шахсе ишора мекунад, ки иҷрокунандаи амал мебошад. Вожаи худ ва муродифҳои он (**хеш**, **хештан**) чонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шумор мераванд. Чунончи:

Ман ҳам дар ҳавлии Сайёра чун дар хонаи худ бемалол зистан гирифтам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Орзуманди диёри **хешаму** ёрони **хеш**,

Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо гариб?

Қамоли Ҳуҷандӣ

Бори аввал дар замин сар шуд тапиданҳои дил,

Бо умеди зиндагӣ заҳматкашиданҳои дил.

Тӯшаи раҳро ба дӯши **хештан** бардошта,

Сабру тоқатро надониста давиданҳои дил.

Мирзо Турсунзода

247. Матни зеринро бихонед ва чонишинҳои нафсӣ (таъкидӣ)-ро аз ҷиҳати таркиб эзоҳ диҳед:

Дидбонони пинхони чингизиён ин аҳволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷойи биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз мугулон аз дунболи темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони мугулро дид, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаи худро пеш гузаронида, ҳудаш яккаву танҳо бо тирҳои ҷонфарсо ба дастаи чингизиён муқобил меистод. Тирҳои ӯ одаме ё асперо ба замин мегелонид. Мугулон тоб наоварда, пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида, вазифаи қофиласолориро адо карда, дар сафар давом намуд...

Оқибат чингизиён бисёр шуда, атрофи қофилаи Темурмаликро фаро гирифтанд. Ӯ ба қасони худ фармуд, ки бору бунаро дар миён гирифта, рӯйҳои худро ба мугулон гардонда халқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои ҷонгудои чингизиёро ба наздик омадан роҳ надиханд ва ҳудаш шамшери бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода, ба тарафи гурӯҳи чингизиён асп монд.

Дар ин ҷанг ҳам қувваи мугулон шикаста, ба пас рафтан ва пароканда шудан маҷбур гардиданд.

Садриддин Айӣ

? Матн аз кадом асари устод интиҳоб шудааст? Темурмалик кӣ будааст?

Δ Маънои вожаи қофиларо биёбед.

Ҷонишини нафси (худ) бештар бо исм ва ҷонишинҳои шахси омада, онҳоро таъкид мекунад ва ё соҳибиятро баён менамояд:

Омадӣ, ёбӣ ту нони хешро,
Зинда дорӣ хурд ҷони хешро.

Мирзо Туреҷизода

Бачаи баадаб ва доно ҳеч вақт худро таъриф намекунад.

Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ) бо бандакҷонишин ҳам меояд:

худам – худамон
худат – худатон
худаш – худашон

248. Матро аз ёд бикунед, сипас вожаи **худро** дар ҷумла бо бандакҷонишинҳо биёред:

Хар касеро баҳри коре сохтанд,
Майли онро дар дилаш андохтанд.
Дасту по бе майл чунбон кай шавад?
Хору хас бе обу бода кай равад?
Гар бибинӣ майли худ сӯйи само,
Парри давлат баркушо ҳамчун ҳумо.

Ҷалолиддини Балхӣ

ШАРҲ. Барои таъкид ҷонишини шахсӣ ва нафсӣ дар ҷумла ҳамроҳ меоянд. Мисол:

Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халки моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад.

Бозор Собир

249. Матнҳои зеринро бихонед ва вазифаи ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ)-ро бигӯед:

Осиёро ман ба чашми хештан санҷидаам,
Чехраи хандони фарзандони онро дидаам.

Мирзо Турсунзода

Ростиро пешаи худ кун мудом,
То шавӣ дар ҳар ду олам некном.

Ҷалолиддини Балхӣ

Забонро ниғаҳдор бояд будан,
Набояд равонро ба заҳр ожадан,
Ки дар анҷуман марди бисёрғӯй
Бикоҳад зи гуфтори хеш обрӯй.

Абулқосими Фирдавӣ

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷуман ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, дар охири суҳан аз ҷавон пурсид:

– Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ?

Ҷавон ҳамон эҳтиётқории аввалияшро аз даст надода, ҷавоб дод:

– Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта, ба ин синну сол расидаам.

Сидриддин Айнӣ

250. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар кадом маврид калимаи **худро** бо бандакқонишин иваз кардан мумкин аст?

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пурфиқру ҳаёл гузаронд. Аз шикоятҳои Абдуннабии имоми шодобӣ ва, умуман, аз хулқу атвори ӯ дар таачҷуб буд. Чанде пеш имом ҳамдеҳаи худ Аббоси бофандаро ба хондани рисолае аз рисолаҳои «Ихвонус-сафо» гунаҳкор карда, ба шайх Абулқосим ва ҳоким хабар кашида, зиндон кунонд. Мегуфтанд, ки дар Шодоб, агар касе бо сабабе дар намози ҷамоат ҳозир нашавад, Абдуннабӣ ӯро ҷавран бо кофирпешагӣ муттаҳам сохта, ҷарима мекунондааст ё ба раиси шаҳр гуфта, дурра мезанондааст. Дар кӯчаҳо бачагони хурдсолро навозиш карда, ширинихо дода, мепурсидааст, ки оё падару хоҳаронашон намоз мехонанд ва агар маълум шавад, ки боре нахонданд, ё ки маросиме аз маросимҳои диниро ба ҷо наоварда-

анд, охунд падарони онҳоро ба кӯча садо карда, дар байни мардумон таҳқир менамудааст. Худ дар сари хирманҳои кишоварзон вақти кафсангирӣ ба болои хар як кафи ғалла чанҷол мебардошта ё ки бе огоҳии ӯ хирманбардоштагонро дар ҷамоати масҷид дашномҳои кабеҳ дода, шарманда мекардааст. Бошандагони Шодоб аз шарри имоми худ ба дод омадаанду додрас намеёфтаанд. Акнун ин фитнаангези арбадаҷӯ ба мани ғӯшанишин дасти бухтону игво ёзондааст, – ошуфтахотир ба дилаш мегуфт Фирдавсӣ.

Сотим Улугзода

? Дар кадом ҷумла калимаи **худ** ба таъкиди исм омадааст?

Δ Соҳти калимаи **фитнаангезро** шарҳ диҳед. Маънои **арбадаҷӯ** ва **ёзонданро** биёбед.

§ 55. БАНДАКҶОНИШИНҲО

(бандакҳои соҳибӣ)

Соҳибият ба воситаи ҷонишини аз **они (они)**, бандакҳои **-ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон**, изофат (**-и**) ва исм ифода меёбад. Ба ҷумла ва матнҳои зер тавачҷух кунед.

Ҳар чӣ дорем, **аз они Шумо**, ин ҳам нарасад, худи мо – гуломи ҳалқабаргӯши Шумо.

Сотим Улугзода

То ҷаҳон ҳаст. зинда хоҳам буд,
Қаламам умри ҷовидони ман аст.

Пайрав Сулаймонӣ

Аз ҳамон рӯз сар карда **падари ман** ба назарам хеле одами калон намуд ва ӯро ҳатто аз мактабдор ҳам донотар ва зӯртар дониستم.

Садриддин Айнӣ

Тоҷикистон, сари хар **санги ту бар ман Ватан аст,**
Бари хар буттаи **хори ту бароям** чаман аст.
Заррае **некам** агар, дарси ту аз бар кардам,
Заррае **хубам** агар, хусни ту **мероси ман** аст...

Зевари духтари **кӯх** аст зи ганчинаи **кӯх** ,
Духтари **кӯх** зи афсонаи тилост халос.
Косаи обу лаби нону суруди булбул,
Ҳама аз **ӯст**, зи ҳангомаи дунёст халос.

Кӯхсорони ту аз нукраву тилост баланд,
Ту баландӣ зи баландии вафои писарон.
Сари хар теппа яке кулбаи сангист бачо,
Ҳамрахи **меҳри ту** олам ҳама гунчад дар он.
Ватанам,
Эй Ватани майдаи мардони калон!

Гулрухсори Сафӣ

Агар дар **дилат** меҳри устод нест,
Ба дасти умеди ту **чуз бод** нест.

Қалолиддини Балхӣ

Хӯриш андак **фузун** кунад **ҳилмат**.
Хӯри бисёр кам кунад **илмат**.

Абулмаҷди Саной

Чу меҳмон **оядат**, дилшод мебош,
Зи хар банду ғаме **озод** мебош!

Носири Хусрав

Касе, ки **ботинаш** бо **зоҳираш** яксон бошад ва **кораш**
бо **гуфтораш** монанд бошад, одил аст.

Алӣ ибни Абӯтолиб

Бипарҳез, то бад **нагардад-г** ном,
Ки бадном гетӣ **набинад** ба ком.

Абулқосими Фирдавӣ

? **Одил** чӣ маънӣ дорад?

Δ Сабаби аз таркиби аз **ӯст** (шеърӣ Гулрухсори Сафӣ) афтодани калимаи **они́ро** бифаҳмонед.

Муносибати маъноии калимаҳои ботину зоҳирро бигӯед.

251. Бо истифодаи бандакҳои соҳибӣ матн бисозед.

Соҳибият бештар тавассути бандакҷонишин баён мегардад. Онҳо бо исм дар шумораи танҳову чамъ меоянд. Ин гуна:

рубобам (рубоби ман) – рубобамон (рубоби мо)

рубобат (рубоби ту) – рубобатон (рубоби шумо)

рубобаш (рубоби ӯ) – рубобашон (рубоби онҳо)

Агар исм бо овози садонок тамоm шавад, ҳарфи аввали бандак тағйир меёбад:

бобоям бобоямон

бобоят бобоятон

бобояш бобояшон

Бо феъ, ҳамроҳ гардида ба кӣ нигаронида шудани амалро мефаҳмонад:

медихадам (ба ман ё маро) медихад) -

медихадамон (ба мо ё моро...) -

медихадат (ба ту ё туро...) -

медихадатон (ба шумо ё шуморо...) -

медихадаш (ба ӯ ё ӯро...) -

медихадашон (ба онҳо ё онҳоро...) -

ШАРҲ. Аз таркиби бандак гоҳе овози а меафтад, монанди **медихад-тон**.

252. Шеърҳои зеринро бихонед ва вожаҳои ишоратшударо шарҳ диҳед:

Ханӯзам зи хурдӣ ба хотир - дар аст,

Ки дар лонаи мокиён бурда даст.

Ба минқорам он сон ба сахтӣ газид,
Ки ашкам чу хун аз раг он дам ҷаҳид.
Падар ханда бар гиряам зад, ки, хон,
Ватандорӣ омӯз аз мокиён!

Алиакбари Деҳхудо

Яке панд медод фарзандро,
Нигаҳ дор панди хирадмандро.
Макун чавр бар хурдакон, эй писар,
Ки як рӯзат афтад бузургӣ зи сар.
Наметарсӣ, эй гургаки камхирад,
Ки рӯзе палангет бархам дарад.
Ба хурдӣ-дарам зӯри сарпанча буд,
Дили зердастон зи ман ранча буд.
Бихӯрдам яке мушти зӯроварон,
Накардам дигар зӯр бар лоғарон.

Саъдии Шерозӣ

253. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҷонишинҳо бо чӣ гуна вожаҳо ҳамроҳ омадаанд ва чиро мефаҳмонанд. Дар шеърӣ Муҳаммад Ғоиб дар калимаҳои **нурбахшам**, **зӯрбахшам**, **туам** -ам чӣ вазифаро адо кардааст?

Ҳофизи некхони некнавис,
Ҳар кӣ ҳақ гӯядат, шунав суханаш.

Нест моро дар миён моли падар,
Бо манат, ҷони бародар, чист ҷанг?

Камолӣ Хуҷандӣ

Аъробие шутур гум кард ва савганд хӯрд, ки чун биёбад, ба як дирам бифрӯшад. Чун шутурро ёфт, аз савганди хеш пушаймон шуд. Гурбае дар гардани шутур овехт ва бонг мезад:

– Кӣ мехарад шутуре ба як дирам ва гурбае ба сад дирам? Аммо бе якдигар намефурӯшам.

Шахсе бад-он ҷо расид ва гуфт:

– Чӣ арзон будӣ ин шутур, агар ин килода дар гардан надоштӣ!

Абдурахмони Чомӣ

Дарахтони бед, гучум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар бахорон шукуфта шукуфазореро ба назаратон чилва мекунониданд. Ҳайфо, ки аз тарси хароб шудани чашм ин «шукуфазор»-ро бо серӣ тамошо кардан мумкин набуд.

Дар сахро ҳеҷ ҷонзоде наменамуд, танҳо зоғҳои ало гурӯҳ-гурӯҳ шуда, барфбозӣ карда мегаштанд, чунонки мурғҳои хонагӣ хокбозӣ кунанд, онҳо бо сари синашон ба барф хобида, бо панҷаҳои барфхоро ба зер болашон пош медоданд, инҳо ҳам сари худро ба барф меғӯтонданд. Агар ихтиёри лугат ва ном сохтан ба дасти ман мебуд, ман зоғҳои алоро «мурғи барфӣ» меномидам. Хомӯшии ин саҳрои мурдаи пурбарфро ҳам танҳо қар-қари ҳамин зоғҳо ҳалалдор мекард.

Садриддин Айни

Ҳамчу хуршеду мох
Нурбахшам туй.
Бар манӣ такагоҳ,
Зӯрбахшам туй.

Ғайри номат дигар
Нест зикре маро.
Ғайри хифзат ба сар
Нест фикре маро.

Минбару тахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!
Маскани бахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!

Бе ту ҳастам бадард,
Бе туам бетабиб.
Бе туам рангзард,
Бе ту ҳастам гариб.

Бе туам безабон,
Ту забони манӣ.
Бе туам бенишон,
Ту нишони манӣ.

Муҳаммад Ғоиб

? Ба чумлаи охири ҳикояти Абдурраҳмони Ҷомӣ аҳаммият бидиҳед:
имрӯз феълҳои **будӣ** ва **надоштиро** чӣ гуна истифода мекунанд?
Калимаи **бор** (дар мисраи чоруми қитъа) ба кадом маънӣ омадааст?
Δ Номи шеъри охирро муайян намоед.

254. Матни зеринро бихонед ва вожаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Гашт ғамнок дилу чони уқоб
Чу аз ӯ дур шуд айёми шабоб.
Дид, **к-аш** давр ба анҷом расид,
Офтобаш ба лаби бом расид.
Бояд аз ҳастӣ дил баргирад,
Раҳ суйи кишвари дигар гирад.
Хост, то чораи ночор кунад,
Дорӯе чӯяду дар кор кунад.
Субҳгоҳе зи пайи чораи кор
Гашт бар боди сабуксайр савор.
Гала, **к-оҳанги** чаро дошт ба дашт,
Ногаҳ аз ваҳшат пурвалвала гашт.

В-он шубон бимзада, дилнигарон
 Шуд пайи барраи навзод давон.
 Кабк дар домани хоре овехт,
 Мор печиду ба сӯроҳ гурехт.
 Оҳу истоду ниғаҳ карду рамид,
 Даштро хатти губоре бикашид.
 Лек сайёд сари дигар дошт,
 Сайдро форигу озод гузошт.
 Чораи марг на корест ҳақир,
 Зиндари дил нашавад аз ҷон сер.
 Сайд ҳаррӯза ба чанг омад зуд,
 Магар он рӯз, ки сайёд набуд.

Парвиз Хонларӣ

? Ҷумлаи «Офтобаш ба лаби бом расид» маънои ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ? **Шубон** чӣ маънӣ дорад?

Δ Мазмуни шеърро хаттӣ нақл кунед.

255. Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳоро маънидод кунед:

Дурам, аммо ёди ёрон мекунам,
 Ёди он чашмони гирён мекунам;
 Мекунам ёди дили садрешро,
 Мефиристам ман суруди хешро...
 Гар ту пурсӣ: дар кучо ин кишвар аст?
 Дар кадомин нуқтаҳои меҳвар аст?
 Дар кадомин соҳили дарё бувад?
 Гӯямат, ки дар дили ман ҷо бувад!
 Гар ту пурсӣ: роҳ чандинрӯза аст?
 Ин гапи дирӯза ё имрӯза аст?
 Гӯямат, ки роҳ наздик асту бин
 Дидаамро бо ду чашми тезбин!
 Чашми ман гӯё ки меҷӯяд мудом
 Соҷи он дӯстонро субҳу шом.

Мирзо Турсунзода

§ 56. СОХТИ ЧОНИШИН

Чонишин аз ҷиҳати сохт бар чор навъ аст: **сода, сохта, мураккаб** ва **таркибӣ**.

Чонишини сода аз як реша иборат аст: **ман, худ, кӣ?, кучо?, ин, он, ҳама, кадом?, ҳеч (ҳеч)**.

Чонишини сохта аз чонишини сода ва пешванд ташкил меёбад: **ҳамин, ҳамон**.

Чонишини мураккаб аз ду ё зиёда реша таркиб меёбад: **инчунин (ончунон), ҳамчунин (ҳамчунон), чандин (чандон), якчанд**.

Чонишини таркибӣ аз решаҳои гуногун пайдо мешавад: **ҳар кӣ, ҳама кас, ҳеч кадом, ин тарз, чӣ тавр?, чӣ қадар?**

256. Аз мисолҳои зерин қонишинҳоро пайдо бикунед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ба нақша бигиред:

Ҳар киро теги забон нест ба фармон, Соиб,
Оқибат куштаи шамшери забон мегардад.

Соиб

Раият ҳар чӣ буд аз дуру пайванд,
Ба дину доди ӯ хӯрданд савганд.

Низомии Ганҷавӣ

Соиб, кучо равем, ки ҳар ҷо, ки меравем,
Аз сар ҳавои ҳубби Ватан во намешавад.

Соиб

Эй шоҳи пирӯз, мо аз шаҳри Армон омадем,
шахрамон дар сарҳадди Эрону Тӯрон аст, аз қониби
Тӯронзамин гала-гала гурозон омаданд, ҳар як ба

пайкар чун як лахти кӯҳ ва ба дандон чун фил, киштҳои
моро мехӯранд, поймол мекунанд, дарахтонро мехоянд.
Сотим Улугзода

Ҳама касро дандон аз турши кунд шавад, қозиро аз
ширинӣ.

Саъдии Шерозӣ

Бигуфтанд бо Зол чандин дурушт,
Ки гетӣ гирифтӣ бас осон ба мушт.

Абулқосими Фирдавӣ

Асп ҳамчунон хиромон мерафт.

Аҳмади Дониш

? Таъбирҳои теги забон ва шамшери забонро чӣ гуна бояд
фаҳмид? Оё забон ҳам тег ё шамшер дорад?

257. Матнҳои зеринро бихонед ва ба имлои ҷонишин ва аломатҳои
китобат эътибор бидиҳед:

Мехрон ба саломи Фирдавӣ бо виқор алайк гирифта:
– Биёед, биншинед, – гуфт. Волонасаб ва донишвар
будани Фирдавиро ба вай гуфта буданд, бинобар ин,
аз дурушти қардан бо вай худдорӣ менамуд.

Шоир дар рӯ ба рӯи ҳоким нишаст.

– Шумо шоиред. Олим ҳам ҳастед?

Фирдавӣ ҷавоб надода, ба замин нигарист.

– Таъриххоро назм мекунед?

– Бале, – гуфт шоир.

– Барои кӣ назм мекунед? Сила кӣ медихад?

– Ҳеч кас.

– Пас, ройгон менависед?

Шоир ба ин суол ҳам ҷавоб надода, сукут қард.

Меҳрон аз таги болишт «нома»-ро баровард.

– Шумо ин ашъорро ба чӣ мақсад ба мо фиристодед?

– Хостам, огаҳӣ диҳам, ки дар қадим шоҳон ва ҳокимони додгар будаанд, ба раият ҷабру ситамро раво намедиданд, – ҷавоб гуфт Фирдавсӣ.

– Инро мо ҳам медонем. Хостед, моро панд хонед? Таълим диҳед?

– Корҳои некон, родмардони гузашта ҳама панд аст барои пасояндагон.

Сотим Улугзода

Ҳама бӯстон зери барги гул аст,
Ҳама кӯҳ пурлолаву сунбул аст.
Ба полиз булбул бинолад ҳаме,
Гул аз нолаи ӯ биболад ҳаме.
Шаби тира булбул нахусбад ҳаме,
Гул аз боду борон бичунбад ҳаме.
Ман аз абр бинам ҳаме боду нам,
Надонам, ки нарғис чаро шуд диҷам.
Бихандад ҳаме булбулу ҳар замон
Чу бар гул нишинад, кушояд забон...
Кӣ донад, ки булбул чӣ гӯяд ҳаме?
Ба зери гул-андар чӣ пӯяд ҳаме?
Нигаҳ кун сахаргоҳ, то бишнави
Зи булбул суҳан гуфтани паҳлавӣ.

Абулқосими Фирдавсӣ

? Мурод аз **суҳан гуфтани паҳлавӣ** чист?

Меҳрон чаро Фирдавсиро **ту** нагуфтаву **шумо** гуфтааст? Барои чӣ нисбат ба худ калимаи **моро** истифода кардаасту **маро** не?

Дар кадом маврид нисбат ба шахси танҳо ҷонишини ҷамъро кор мефармоянд?

Дар шеъри устод Фирдавсӣ кадом фасли сол тавсиф шудааст?

§ 57. ВАЗИФАИ ҚОНИШИН ДАР ҚУМЛА

Қонишин дар қумла ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол меояд.

1. **Мо** кафкӯбон нақарот хондем.

Абдулҳамид Самад

2. **Фазлу** хунарам, Ватан, туй, ту,
Сози зафарам, Ватан, туй, ту.

Мирзо Турсунзода

3. Ман ба шумо **ҳамин** хел чӯб медиҳам, ки устони
хунарманд аз вай қаср месозад.

Сотим Улугзода

4. Модари бечора **ӯро** аз қони худ азизтар
мешуморад.

Садриддин Айни

5. **Он қадар** дар дилписандӣ дилписанд астӣ, Ватан,
Дар сари тасвири хуснат кас намеёбад суҳан.

Мирзо Турсунзода

258. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки қонишинҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои қумла омадаанд? Матни манзумро аз ёд бикунед:

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бувад ҷовидон.

Абӯшақури Балхӣ

Аспи зебои **ман**, саманди **ман**
Дар ҷаҳон яккаву ягона бувад.
Аз ҳамон Раҳши паҳлавон Рустам
Охирин нусхаву нишона бувад.

Мирзо Турсунзода

Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.
Зинҳор ба хирфати падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.

Падар, эй, ки розӣ зи эҳсони туст,
Ба қавли паямбар, биҳишт **они** туст.

Шамсиддини Шоҳин

Эй шумо, модарони рӯйи ҷаҳон,
Баҳри ман ҳаққи модарӣ доред.

Лоиқ Шералӣ

Рӯ намеорад ба хони ҳеч кас соҳибхунар,
Боғбон ризки худ аз пушти гулистон меҳурад.

Сайидои Насафӣ

Манижа ба сари чоҳ баргашт ва мургбирёни нонпечро
аз сӯроҳ ба Бежан партофт.

Асири чоҳ дер боз **чунин** хӯроки бомазаро нахӯрда
буд, ҳайрон шуд, ки Манижа **онро** аз кучо ба даст оварда
бошад. Ба духтар овоз дод:

– Эй ёри меҳрубон, ту барои **ман** чӣ ранчу сахтиҳое,
ки намекашӣ. **Ин** хӯришро аз кучо ёфтӣ?

Манижа бо бозаргони эронӣ – марди нуронии
босалобат ва фароҳдаст вохӯрда, бо ӯ дар бораи Бежани
бандӣ гуфтугӯ карданаҳ ва аз Геву Рустам хабар
пурсиданаҳро нақл карду гуфт:

– **Ин** хӯришро барои **ту** **хамон** мард дод?

Дар **ин** миён Бежан аз қабати мурги бирён
ангуштаринро ёфта ва шинохт: ангуштарин муҳри
Рустам буда, дар нигини **вай** номи соҳибаш қанда
шуда буд. **Вай** он номи азизро хонда, ба ҳаяҷон омад
ва донист, ки халосии ӯ наздик аст, аз шодӣ баланд-
баланд хандид.

Манижа хандаи **ӯро** шунида, таачҷуб кард: чоҳи
торик, тани занчирбанд, чӣ ҷойи ханда? Аз ӯ пурсид:

– Чаро хандидӣ? Магар баҳти некат рӯй намуд?

– Оре, умед аст, ки баҳтам кушода шавад, – ҷавоб

дод Бежан. Ба ту низ сабаби хандиданамро мегӯям, ба шарте ки вафои худро ба ман нашиканӣ ва савганд бихӯрӣ, ки розро нигоҳ медорӣ.

Сотим Улугзода

Δ Таъбири бахти нек рӯй намудро шарҳ бидиҳед.

259. Мувофиқи аломатҳои шартӣ ҷумлае тартиб бидиҳед, ки ҷонишин ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунада ва пуркунанда омада бошад:

_____ .
_____ .
_____ .
_____ .

260. Матнҳои зеринро бихонед, ҷонишинро ба гурӯҳҳо ҷудо бикунед ва вазифаи онҳоро дар ҷумла биғӯед:

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, чунон мепиндошт, ки гови фарбехе мебошад ва мегуфт:

– Маро кушед ва аз гӯштам ҳарисаи нағз пазед.

Ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид. Дар натиҷа рӯз аз рӯз лоғар шуда, тамоми аз ҳол рафта буд.

Табибон аз муолиҷааш очиз шуда буданд. Онҳо ба ӯ доруҳои медоданд, ки онҳо ҳаргиз намехӯрд.

Ҳешовандони бемор аз амир хошиш карданд, ки Синоро ба муолиҷаи вай фиридад. Амир ба Шайх фармуд, ки рафта беморро бинад.

Абӯалӣ наздикони беморро чег зада, чигунагии ахволи ӯро ҳаматарафа фаҳмид ва гуфт:

– Рафта, ба вай гӯед, ки қассобро хабар кардем, омада туро мекушад.

Бемор инро шунида, хурсанд шуд.

Рӯзи дигар Сино ба хавли бемор омада, фарёд кард:

– Гови куштани кучост?

Бемор инро шунида, монанди гов овоз баровард.

Сино бо ду хидматгораш кордхоро ба ҳам зада, тезкунон ба сари бемор омада, гуфт:

– Бароварда, дасту пояшро бандед!

Бино ба фармони Сино, беморро ба сахни ҳавлӣ бароварда, бар паҳлу хобонда, дасту пояшро бастанд. Шайх наздик омада, кордро бо корд зада, нишаст ва мисли қассобҳо даст ба паҳлуи он задан гирифт ва гуфт:

– Ин говатон хеле лоғар аст, ҳоло ба куштан намеарзад. Чанд рӯз инро парво кунед, фарбех шавад, ҳамин ки фарбех шуд, омада мекушем.

Бемор аз шавқи он ки ба зудӣ кушта мешавад, ба хӯрдан даромад, бо хӯрок доруҳои даркориро ҳам ба вай хӯронданд, дар андак муддат аз он беморӣ шифо ёфт.

Раҳим Ҳошим

Забони тоҷикӣ – тоҷи забонҳо,
Замон андар замон андар замонҳо.

Забони модарӣ, пайки умедӣ,
Муқаддас ҳамчунон шири сафедӣ.

Забони миллатӣ, шукронаи ту,
Зи меҳри дил ҳавои хонаи ту.

Ба алфози бихиштии бузургон
Шудӣ ту миллати моро ниғаҳбон.

Забони зиндаи «Шаҳнома»-ӣ ту,
Расад то бар замонҳо номаи ту.

Сано бар Рӯдакию Саъдиёнат,
Ки аз ҷони сухан доданд ҷонат.

Зи ту ҳар ҷой соҳибифтихорем,
Зи тоҷи шухрати ту тоҷдорем.

Ҳақназар Ғоиб

Қонишин чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст? Навъҳои қонишинро номбар кунед. Соҳибият чӣ таври ифода меёбад? Қонишин аз ҷиҳати сохт чанд навъ мешавад? Имлои қонишин чӣ гуна аст? Вазиҳои наҳви қонишинро маънидод кунед.

261. Матни зеринро бихонед, қонишинҳояшро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед ва дар дафтар нависед:

Фарзанди дилбанду ба қон пайвандам, Муҳаммадфарид!

Мактубат расид. Медонӣ, ки чӣ расид ва чӣ гуна расид? Гуё ба тани мурда қон расид ё ба моҳии нимқон оби равон. Агар донӣ, ки аз расидани мактубат чӣ қадар шодмон шудам, якин дорам, ки ҳар рӯз як мактуб хоҳи навишт.

Нури чашми ман! Чӣ қадар пазмон шуданамро ва ба чӣ дараҷа толиби дидорат буданамро худат медонӣ! Бо вучуди ин ҳама иштиёқмандӣ, бо умеди, ки шояд дар оянда одами дуруст шавӣ, ба фироқи ту сабр мекунам, яъне розӣ мешавам, ки дар шаҳр бошӣ ва дар таҳсили камол кӯшиш кунӣ.

Нури дидаи ман, аз ту танҳо як хоҳиш дорам, ки ин аст: дар роҳи хондан саъй кун, гайрат кун! Одам шав! Баъд аз он ба қадре ки метавонӣ, дар Ватан ва аҳли Ватани худ ва ҳам миллати худ хидмат намой! Ба ман ҳамин шараф бас аст, ки ходими миллати донишманд ёдгор гузорам.

Садриддин Айни

262. Тақлидан ба тартиби мазмуни матни боло ба падар ё модари худ номаи ҷавобӣ нависед.

263. Матни зеринро бихонед ва қонишинҳои ишоратшударо тавзеҳ диҳед:

АГБАИ АНЗОБ

Агбаи Анзоб зери тарма монд,
Номаи афсӯси **моро** чашма хонд.
Роҳи васли ҳамдиёрон баста шуд,
Агба аз номехрубонӣ хаста шуд...

Роҳи бетаъмиру бепуштупаноҳ,
Бас кашад бори маломат бегуноҳ.
Дар хамаи ин агба ҳар як марди роҳ
Тавба гӯяд аз **чунин** ҳоли табоҳ.

Рафта ӯ аз ёди ободӣ ба бод,
Аз шиканҷӣ худ ҳамеомад ба дод.
Аз мусофирҳо хичолат мекашид,
Бори миннат, ранчи иллат мекашид.

Эй раҳе, ки рози **ман** бишнидаӣ,
Борҳо **ҷонам** ба манзил бурдаӣ.
Зери пойи чархҳои зиндагӣ,
Мисли инсонҳо **ту ҳам** афсурдаӣ.

То баҳорони **дигар** бо холи зор
Менишинам **ман** ба ёдат интизор.
Эй Худо, роҳи начотамро кушой,
Ман дигар роҳе надорам то диёр...

Нақби Анзобу гузаргоҳи насим,
Баъдҳо монанди шахроҳи азим
Роҳи ваҳдат, роҳи дилҳо, роҳи сулҳ
Мебарад **моро** ба олам мустақим.

Меҳринисо

? **Мустақим** чӣ маънӣ дорад?

Δ Фикратонро доир ба нақби Истиқлол бо чанд ҷумла баён намоед.

264. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки кадом навъи ҷонишин дар он зиёд истифода шудааст? Шеърро аз бар намоед:

Вақти тифлиям, ки будам ширчӯ,
Гохворамро кӣ чунбонид? ӯ!
Аз кӣ хӯрдам шир гайри шири ӯ?
Кӣ маро парвард чуз тадбири ӯ?

Чалолиддини Балхӣ

265. Матнҳои зеринро бинависед ва сохти ҷонишинҳоро шарҳ диҳед:

Ҳамон беҳ, ки монанди пешиниён,
Гузorem ояндагонро нишон,
Ки гар шахси мо аз ҷаҳон бигзарад,
Ҳаме номи мо дар ҷаҳон биспарад...
Зи ҳар кас, ки номе дар айём монд,
Чӣ гам, гар бимирад, к-аз ӯ ном монд.

Изхори чунин, чунон чӣ ҳоҷат,
Он ҷо, ки аён, баён чӣ ҳоҷат?

Шамсиддини Шоҳин

266. Бигӯед, ки дар калимаи **кунунам**, дар байти «**Кунунам, ки Эзад забон додааст, Забон пур зи шахди баён додааст**» (Шамсиддини Шоҳин), **-ам** чӣ вазифаро адо кардааст?

267. Бихонед ва бигӯед, ки дар ривояти Саъдии Шерозӣ калимаи **эшон** ба кадом маънӣ омадааст?

Ҳар кӣ бо бадон нишинад, агар низ табиати эшон дар ӯ асар накунад, ба тариқати эшон муттаҳам гардад ва гар ба харобот равад ба намоз кардан, мансуб шавад ба хамр хӯрдан.

Рақам бар худ ба нодонӣ кашидӣ,
Ки нодонро ба суҳбат баргузидӣ.
Талаб кардам зи доное яке панд,
Маро фармуд: Бо нодон мапайванд,
Ки гар донои даҳрӣ, хар бибошӣ
В-агар нодонӣ, аблаҳтар бибошӣ.

268. Матни зеринро бинависед ва ба ҷонишинҳо ишорат кунед:

Дар дунё бахтёр он касе аст, ки соҳиби илм ва дониш бошад. Лоакал хонда ва навишта тавонад. Одами оқил батавфиқ ва соҳиби хулқи хуш мешавад. Ба ҳеч қор хиёнат намекунад. Ба ҷамъи мардум, ҳатто ба ҳайвонҳо, некӣ мекунад. Ҳеч касро озор намедихад. Ба мардум зарар ва заҳмат намерасонад. Ба моли мардум ҳаргиз хиёнат намекунад. Ба ҳолу ҷоҳи ҳудаш ғарра намешавад, такаббур намекунад. Ҳудаширо таъриф ва тавсиф намекунад. Ба ҳар кас ионат менамояд. Фоида мерасонад. Ба ҳоли беваю бечора дилаш месӯзад. Ба онҳо тарахҳум мекунад. Ба қадри имкон некӣ мерасонад. Ҳимматбаланд ва саховатпеша мебошад. Ба додаҳои Худои таоло шукр мекунад. Ба хоҳиши нафси худ қор намекунад. Аз мардум намеранҷад, ба зердастон шафқат ва меҳрубонӣ намуда, дурушті ва бадмуомилағӣ ҳаргиз намекунад.

Садриддин Айний

? Ҳеч кадом навъи ҷонишин аст? Ҷонишини **худ** боз ба кадом шакл истифода мешавад?

Δ Калимаи ҳамрешаи **ғарраро** биёбед.

269. Аз байти зерин таркиби калимаҳои **дуо-т**, **сано-т** ва **туамро** шарҳ диҳед:

Ҳар ҷо ки равам, дуо-т гӯям

В-ар пеши туам, сано-т гӯям.

Шамсиддини Шохин

270. Бо ҷонишинҳои **ман-мо**, **ту-шумо**, **ӯ**, **вай-онҳо**, **эшон** якҷумлай тартиб диҳед.

271. Ба мазмуни шеъри Ҷалолиддини Балхӣ аҳаммият бидиҳед ва бигӯед, ки ҷонишинҳои шахсии **ман** ва **мо** ба кадом маънӣ истеъмоли ёфтаанд?

Ҳар кӣ бошад ҳамнишини дӯстон,

Ҳаст дар гулхан миёни бӯстон.

Хар кӣ бо душман нишинад дар заман,
Ҳаст ӯ дар бӯстон дар гулхан.
Дӯстро м-озор аз мову манат,
То нагардад дӯст хасму душманат.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Аз чӣ сабаб шоир калимаи **маозор** (**наозор**)-ро дар шакли **м-озор** истифода кардааст? Вожаҳои **хасму душман** бо ҳам чӣ муносибати маъноӣ доранд?

272. Шеъри зеринро бихонед, вазифаи бандакҷонишинҳо ва бо чӣ гуна калимаҳо омадани онҳоро бигӯед:

Яке аз салотини дерин гаҳе
Гузар кард бар нахлаи анбухе,
Ки биншонда пире-ш аз нав ба хок,
Ба теге ҳамекардаш аз ҳашв пок.
Бад-ӯ гуфт: «Эй пири деринасол,
Бад-ин умр кай бар хурӣ з-ин ниҳол?
Худ ин нахлро одат ин асту кор,
Пас аз бист сол оварад баргу бор».
Чунин гуфт деҳкони донишвараш,
Ки гар ман нахӯрдам, хурад дигараш.
Чу худ хӯрдай барги пешинагон,
Дарахте пасояндагонро нишон.
Пазиро шуд ин нукта бо шаҳрёр,
Бибахшид бо ӯ дирам даҳ ҳазор.

Шамсиддини Шохин

? Барои чӣ исми **дирам** пеш аз шумора омадааст?
Δ Ба имлои таркибҳои **бад-ӯ**, **бад-ин**, **з-ин** аҳаммият диҳед.

273. Матнро бинависед, бо кадом аъзои ҷумла ифода ёфтани ҷонишинро муайян кунед.

Муҳаммадфарид мактуби падари бузургвор ва модари меҳрубони худро мутолиа намуда, ба дастуре, ки муаллим таъйин карда буд, ба дарс хондан ва мутолиа кардан машғул шуд.

Ба сабаби шафақатҳои падар ва модар аз аввал ба чанд дараҷа беҳтар ва зиёдтар шавк пайдо карда, ба таҳсили камол мекушид. Ба дили худ мегуфт:

– Аз рӯзе, ки ман ба дунё омадаам, падару модар барои тарбияти ман машаққатҳо кашиданд ва мекашанд. Аз тарафи ман то ҳол ба падару модарам хидмате ва дасти ёрие нарасидааст. Матлаби эшон донишманд шудани ман аст, ки ин нафъи худи ман аст. Бояд ки сояи ҳимоят ва шафақати падару модарро ганимат дониста, ба таҳсили фазлу камол ҳамаи ҳимматамро сарф намоям, то ки дар роҳи ризои падару модар қадаме монда бошам.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи **шафақат** ба маънои меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, ғамхорӣ ва марҳамат ба сурати мухтасар-**шафқат** низ навишта мешавад. Муҳаммад Авфӣ ва Накибхон Туграл мефармоянд:

Дар ҳар коре, ки бошӣ, марҳамат ва шафақат ба чой овар.

Эй чафоандешаи бадхӯ, Худоро, шафқате,
Чанд бошам аз шиканчи меҳнати ғам дар азоб?

274. Ин матро низ монанди матни боло иҷро кунед:

Чуз ин давлате хубтар бо писар
Чӣ бошад, ки бар вай бинозад падар!
Ман, алминна, дархурди ин давлатам
В-аз ин дархурӣ дархури ҷаннатам.
Падар, эй ки розӣ зи эҳсони туст,
Ба қавли паямбар, бихишт они туст.
Паямбар худ ин қазя кардаст ақд,
Кафи пойи модар бихиштест нақд.
Зи аъмоли шоиства рӯзи пасеч
Маро чуз ризои падар нест ҳеч.

– *Шамсиддини Шохин*

ЛУҒАТ

абри раҳмат	абри бобаракат, абри боранда, абри пурнеъмат
авлод	чамъи валад, яъне фарзандон
авом	омма
Аградод	яке аз номҳои таърихи тоисломӣ
адоват	душманӣ
азл (кардан)	паст кардан, дур кардан
азамат	азимӣ, бузургӣ, калонӣ
азрақ	ранги кабудӣ осмонӣ
айёш	айшдӯст, айшпараст; шӯҳ, дар зиндагӣ бепарво
ақиқ	навъе аз санҳои гаронбаҳо, ки сурхранг ва зарди норинҷӣ аст
алминна	шукр
амлок	чамъи мулк, // милк яъне мулкҳо
амр	кор; фармон
анбӯҳ	бисёр, беандоза, бешумор
ангора	нақши нотамом; фикру ҳаёл; пиндор, саргузашт, дoston, афсона
анис	хамдам, рафик, ёр, дӯст, мӯнис
арбадаомез	боситеза, чангҷӯёна, бо шӯру гавго
аргавон	(аргувон) дарахтест, ки гулҳои сурх дорад; сурх номи яке аз подшоҳони давлати Сосониён
Ардавон	бузургон ва арбобон
аркон	туҳфаи раҳовард барои дӯстон ва наздикон
армуғон	гарчи
арчи	таъсир
асар	наҷод; ирқ
аслу насаб	чамъи тобеъ, яъне пайравон
атбоъ	бахшиш
ато	атрфуруш, атрсоз, доруфуруш
аттор	чамъи тифл – кӯдакон, бачаҳо
атфол	чамъи фикр, яъне фикрҳо, андешаҳо
афкор	бегона, хоричӣ
ачнаби	ҳашараи беозор, ки сурхранги холдор аст
ашша	чамъи шай, яъне чизҳо
ашё	бузургон, ашроф, ҳокимон
аъён	донотар; соҳиби яке аз рутбаҳои динӣ
аълам	хирадмандон ба ақидаи (ба қавли) хирадмандон (донишмандон)
ба иттифоқи	

байгора	маломат, сарзаниш, таъна
баққоли	галлафурушӣ, хӯрокфурушӣ, озукафурушӣ
балог	кифоят, басандагӣ; расонидан (ба чизе, ба дараҷае)
барандоз	дур кун, дур андоз, бикан
барда	гулом, бандӣ, асир
басо	басе, зиёд, бисёр
ба хотир-дар аст	дар хотир аст
ба хурдӣ - дарам	дар хурдиям
бачаҳак	бачаяк
бебок	нотарс, бепарво; далер, шуҷоъ
бекарон	беканор
беозмоиш	бесанҷиш, бетачриба, носанҷида; бемашқ
бетааммул	беандеша, носанҷида
биёзурд	озор дод, ранҷонд
бин(н)	шакли ғалати ибн , ки дар бисёр навиштаҳо ба ҷойи шакли дурусташ омадааст
бинавохт	навозиш кард, меҳрубонӣ кард
бистар	рахти хоб, ҷогаҳ; кӯрпа, кӯрпача
бихуфт	хоб рафт, хоб кард
биҳор	ҷамъи баҳр
боғухар	боакл, бофаҳм, сухандон
бора	девори қалъа, девори шаҳр; тарз, чихат; асп
бостон	қадим, гузашта, пешин
боч	андоз, хироч
бузургӣ	калонҳаҷмӣ; асилзодагӣ; бузургворӣ; некномӣ; калонсолӣ
буна	асбобу анҷом, мол
валвала	ошӯб, шӯру гавго, доду фарёд
валиаҳд	ҷойгири амир, ҷонишин, меросхӯр
васиқа	аҳднома ё ҳуҷҷати соҳиб будан ба чизе
вассалом	тамом
вахдат	ягонагӣ, муттаҳидӣ; якрангӣ
вешим	ғиёҳи шифобаҳш
вижа	ҳос, ҳусусият, ҳосият, маҳсус
виқор (аслаш вақор)	тамкин, вазнинӣ
вожа	калима
вокиф	огоҳ, боҳабар
волӣ	ҳоким

ворис	меросхӯр; давомдихандаи кор ё роҳи касе
газ	олати чӯбӣ ё оҳанин андозагирии матоъ, масофа, ки дарозинаш 91,5 см мебошад.
ганди мурдор	бӯи бади чизи мурда
гетӣ	чаҳон, олам, дунё
гирой	аз феъли гиройдан ба маънии майл кардан ба чизе ё тарафе; кам гирой , яъне майл нақун
гулканд	доруе, ки гули хушбӯи атриро бо қанд сойида, дар офтоб тайёр мекунанд
гурозон	хукҳои нари ёбой
густарда	пахнкарда
гаввос	оббоз; касе, ки дар дарё зери об меравад барои берун овардани садаф ё марҷон
ганӣ	тавонгар, бадавлат, доро, бой
гофил	беҳабар, бепарво, нодон
гул	занчире, ки дар замони гуломдорӣ ба гардани гуломон меандохтанд
дабир	мирзо, иншоқунандаи (нависандаи) мактубу санад
дай	зимистон
далқ	либоси кухнаву дарида, ки дарвешон мепӯшиданд
данӣ	паст, ночиз
дарзӣ	дӯзанда, чомадӯз, чевар
дари раҳмат	дари меҳрубонӣ, ғамхорӣ; бахшоиш
даркашидан	ба худ кашидан; нӯшидан; пӯшидан; берун кашидан
дарҳам	печида, печутубхӯрда; печдарпеч, бо ҳам омехта
дастмоя	мояи асосӣ, сармояи савдо ва тичорат
дахр	дунё, гетӣ, чаҳон
дебо	порчаи абрешимӣ
дидбон	нигахбон, посбон
диҷам	бадхашм
динор	як навъи пули тило, ки дар қадим маъмул будааст ва ҳоло дар баъзе кишварҳои араб дар истифода аст
дирам	пул (пули нуқра), дирам имрӯз воҳиди пулии мо ба маънои танга

дифоъ	химоя, мудофия
дом	ҳалкае, ки барои дастгир кардани парандагон ба кор бурда мешавад; тӯр; банд, ресмон
дунон	нокасон, нодонон
дунявӣ	дунёӣ
дур(р)	марворид, чизи қиматбаҳо; сухани тару тоза
жарф	амик, бепоён, бетаг (чуқур)
зайгам	шер, шери жаён
заман	вақт, хангом, рӯзгор, замон
замир	дил, қалб
зачру маломат	танкиду сарзаниш, таънаву мазох кардан
заъф	сусть, нотавонӣ, беқувватӣ
заиф	суст, очиз, нотавон, камқувват; зан, хонум
зишт	бад, қабех, бадафт, бадшакл
зулол	соф, пок, холис
зурриёт	фарзанд, насли одамӣ; шакли китобии он зуррият аст, ба маънии насл, авлод
ибн	писар
Ибни Батута	сайёҳ, ҷуғрофиёдон ва муаррих (таърихдон)-и машхури араб (1304-1377 ш.)
идрор	маош; василаи рӯзгузаронӣ; идрори калам музди калам, ҳаққи калам,
из(з)	иззату эҳтиром; азиз ва арҷманд шудан
икбол	рӯ овардан ба чизе; бахт, толеъ, саодат
инодкор	гарданшах, саркаш, яқрав, саркашиқунанда, гарданшах, ситезачӯ; инод варзидан саркашӣ кардан
инъом	неъмат додан; ато, бахшиш, ҳадя
иона	(ионат) ёрӣ додан, ёрмандӣ
истеза	ситеза, чангу ҷидол, хусумат, душманӣ; баҳс
Ихвон-ус-сафо (ихвони сафо)	бародарони содик, ёрон ва дӯстони мувофиқ
ихтиёр кардан	писандидан, интихоб кардан
ичтиноб	парҳез кардан, дур шудан, сар кашидан, гардан тофтан
ишкел	занҷири оҳанӣ, ки дар давраи гуломдорӣ ба пойи бандиён мезаданд
иштиғол	машғул шудан
кавқаб	ситора, сайёра
каманд	таноб ё ресмоне, ки нӯғаш ҳалқа дошта, онро барои гирифтани сайд ё душман ба кор мебарданд
камин	ҷойи пинҳон шудан бо мақсади ҳуҷум ба душман

кампал	пораи матои мӯйина, ки чун кӯрпа истифода мешавад
кишоварз	деҳқон
козур	шустагар, чомашӯй, либосшӯй
комил	пурра, тамом, баркамол, фозил, донишманд
кохилӣ	сустӣ, танбалӣ
куланг	турна
кутуб	чамъи китоб, яъне китобҳо
казия	амр, хабар, масъала, воқеа
қирмизӣ	сурх, сурхи баланд
қодир	боиктидор, тавоно
қофила	гурӯҳе аз мардуми пиёда
лабиб	доно, оқил, хирадманд
лайлу наҳор	шабу рӯз
лафз	забон, сухан, лаҳча
лаҳн	овоз, хониши форами; оҳанг, мақом
лиҳоф	болопӯш
ложвард (лочвард ё лочувард)	санги кабудранги гаронбаҳо, ки аз он нигини ангуштарӣ созанд;
лочувардӣ	осмониранг
лутф	нармаӣ ва мулоимат
лутфи Раб(б)	меҳрубонии Худованд
мабдаъ	ҷойи пайдоиши асл; аввал, оғоз
маваддат	дӯстӣ, муҳаббат
мавзъ	ҷой, мақом
мағфират	бахшиши гуноҳ, омурзиш
мақол	овоза, сухан (мақолаш овозаи ӯ)
манзилат	мақом, мартаба, рутба, дараҷа, поя; мартабаи баланд
маркаб	ҳайвони саворӣ; ин ҷо ба маънои хар
маросим	расму оин, урфу одат
марҳамат ва тарахҳум	ба маънои раҳм аст
маслак	роҳ, равиш
матар	борон
матбахӣ	мансуб ба матбах, ошпаз
матлуб	талабшуда, мақсуд; мувофиқ
маҳлуқот	чамъи маҳлуқ – офаридашуда, халқшуда
маҳд	ин ҷо ба маънои кишвар
маҳфуз	ҳифзшуда, нигоҳдошташуда
маҳчурӣ	маҳчур будан, ҷудой, дурӣ
мачалла	нашрия, журнал, моҳвора

мачмаа	замине, ки мардум дар он чамъ шаванд; биёбони беобу алаф
машоих	чамъи шайх – шайхҳо
маъбуд	Худо, бут, оташ
маъво	чой, макон
меангошт	аз феъли ангоштан андеша мекард, гумон мекард, мепиндошт
меҳнат	захмат, ранҷ, азобу укубат
Меҳргон	номи рӯзи шонздаҳуми меҳрмоҳ аст, ки эронӣёни қадим онро муборак медонистанд ва ҷашн мегиританд; ба маънои тирамоҳ ва ҳазон ҳам ҳафт калонтар, одами бузург
меҳтар	ватан
миҳан	савдой; ҳаёӣ; беморони молиҳулиё, ки суханони парешон (ҳарза) мегӯянд
молиҳулиё	номи суратгари машҳури чинӣ
Монӣ	асл, асос; сармоя, дорой, молу мулк
моя	сухани сарбаста, масъалаи пӯшида
муаммо	навозанда, сароянда, мутриб
муганӣ	даъвогар, даъвокунанда
мудлай	суолу ҷавоб, гуфтугӯ
муколама	пок, беолоиш; бузург, азиз
муқаддас	май
мул	ҳамроҳ; навкар; хизматгор
мулозим	чамъи молик, яъне подшоҳ
мулук	нақшунигор кардашуда
мунаққаш	чамъи мутааххир - оянда, баъдина, сонӣ
мутааххирин	чамъи мутақаддим - пешина, қадим
мутақаддимин	тобё, фармонбардор
мутеъ	огоҳ, ҳабардор
мутталеъ	пайванд, пайваст, алоқаманд
муттасил	бечиз, нодор, фақир
муфлис	олим ва донишманди дини зардуштӣ
мӯбад	чанг, разм
набард	ҳаракати дил; чунбиши рағ дар инсон ва ҳайвон; заробон; ба забони русӣ пульс
набз	мужда, хабари хуш
навид	(шакли дигари некӯ) дар шеър гоҳе ба ин сурат истифода мешавад
накӯ	бӯйи хуш
нақҳат	

нақл	сафар, рафтан аз як чой ба чойи дигар
нанг надоштан	шарм накардан, ор накардан
нахусбад	аз феъли хусбидан хуспидан (хобидан) хоб накунад, хоб наравад
«Наҳч-ул-хидоя»	номи китоб, яъне раҳнамоӣ ба роҳи рост
наччорӣ	дуредгарӣ, чӯбкорӣ
нерӯманд	бакувват, кудратманд, зӯр
нигор	нақш, расм; ранг; маҳбуб
ниёз	ҳочат
«Низомия»	номи мадрасае дар шаҳри Бағдод, ки дар он донишмандон (аз ҷумла Шайх Саъдӣ) таҳсил кардаанд
ниқор	ихтилоф, душманӣ, низоъ; қасд гирифтан
новак	тир; мижа
ноиб	ҷонишин, муовин
носипос	ношукр, кӯрнамак
ноҳинҷор	камбуд, ноговор
ноҷор	ноғузир, лоилоҷ (ноилоҷ), маҷбуран
ношто	(шакли пуррааш ношти) субҳона, хӯроки пағоҳӣ
нузул	фуруд омадан, поин омадан
нукта	сухани покиза, сухани хушу латиф
нуҳуфта (нуҳуфт ҷам мегӯянд)	пинҳон, пӯшида
нӯлаи ноҳинҷор	тақлид ба садои ҳар
оби ораз	сафоӣ рӯй, ҷилои ҳеҳра
оҷадан	олудан
оз	тамаъ, тангҷашмӣ; ғаму ҳасрат
оганда оканда	аз феъли огандан окандан пур қардан; гӯронидан, дафн қардан
оқил	доно, боақл, хирадманд
омил	амалдор, ҳоким, корғузур
офият	саломатӣ, осудаҳоли, оромӣ
офок	ҷамъи уфук , ин ҷо ба маънои дунё, ҷаҳон
охунд	мулло, устод
оят	нишон, поя
пайк	хабарбиёр; хабар, паём
палашт	нопок, олуда
пасеч//пасич//басеч//басич	омодаи сафар, тайёри ба сафар ё кӯч бастан
пиромун	дар бораи..., оид ба, доир ба, роҷеъ ба, дар мавриди..., дар гирди..., дар атрофи...

подош	мукофоти амал
позахр	поккунандаи заҳр, доруи зидди заҳр
полиз	киштзор, мазраа; чое ки харбуза, тарбуз ва гайри инҳоро кишт мекунад
поликона	ба маънои калимаи русии балкон
пос	як ҳисса аз чор ҳиссаи шаб
пули сиёҳ	пули ҳулагии замони амири, ки 64-тоаш ба 50 тин (дирам) баробар буд
пӯяд	(аз феъли пӯидан) равад, ҳаракат кунад, чустучӯ намояд
работ	корвонсарой, мусофирхона
раият	мардум, халқ, деҳқонон
рақик	нозук, маҳин, нарм
ранҷ	заҳмат, меҳнат
расан	тор, таноҷ, ресмоне, ки бо он чизеро банданд
расм	қоида, тартиб, оин
рек	некбаҳт, пойдор
риёзиёт	илми ҳисоб
риққат	тунукӣ, нозуқӣ; меҳрубонӣ, нармдилӣ.
риоят	меҳрубонӣ, навозиш
рой	(шакли дигари он раъй аст) андеша, фикр, тадбир
Рум	номи кишвар
Сабокат	яке аз номҳои таърихии тоисломӣ
сабуксор	сабуксар, камақл, беандеша, гарданшах
саводи Ҳарӣ	кишвари Ҳарӣ
садоқат	ростӣ, дӯстӣ
сайёра	ҳар як аз ҳафт ситорае, ки мувофиқи тасавури ситорашиносони қадим гирди замин чарх мезаданд
сақар	дӯзах, чаҳаннам
сақфи сарой	шифти хона ё шифти каср
само	осмон
саропарда	хаймаи бузурги шохона
сарпанча равад	баҳс кунад, муноқиша кунад
сархуй	беназорат, ба ихтиёри худ монда
сачдагар	қасе, ки сачда ба чой орад; намозхон; дуоғӯ
сила	ҳаққи қалам
синон	найза
сипаҳсолор	сарфармондеҳи лашкар (дар замони пеш)
сиришк	қатра, чакра; қатраи борон; оби дида
ситад	аз феъли ситадан // ситондан гирад
ситез	ҳашм, ҳусумат, ҷанг
ситонш	таъриф, мадҳу сано, тавсиф

собик	гузашта; пешина
соз	асбоби тордори мусикӣ
сокит	хомӯш
солех	пок, некӯкор
сохир	сеҳрунанда, афсунгар, чодугар
сунъӣ	сохта, эҷодшуда
Сурайё	бурчи Парвин, ки аз шаш ситораи хурд иборат аст
сутург	бузург, калон, неруманд
сучуд	сачда кардан, таъзим (кардан)
тааммул	андеша, фикр
таассуф	афсӯс
таваккуф	ист, истодан
тавфик	комёбӣ, пешрафт, муваффақият
тавҷех	шарҳ додан, тафсир кардан
тавила	аспхона, саисхона; гала
талкин	ёд додан, фаҳмондан; омӯхтан, фарқ кардани неку бад
тамиз	солимфикрӣ, ақлу ҳуш
таноб	ресмон; воҳиди ченак, ки ба 1/4 гектар баробар аст
танҳоҳ	даромад аз замин ва обе, ки дар Бухорон амирӣ ба амалдорону сипохиён барои хидмат дода мешуд
тараннум	замзама кардан, оҳиста-оҳиста хондан; сурудхонӣ
тараҳҳум	рахм, дилсӯзӣ
тариқат	роҳу равиш
тасаллӣ додан	дилбардорӣ кардан, навозиш кардан, дилдихӣ кардан
тафсир	маънидод ва шарҳи каломе
тафт	гармӣ, ҳарорат; гармӣ аз ҳашму ғазаб
тахсисшуда	ҷудошуда, хусусишуда
таҳаммул	ба саҳтӣ тоб овардан, сабру тоқат доштан
таҳқиқ	тадқиқот, ҷустуҷӯ
таҳқир	хор доштан, хор кардан, ҳақорат; паст задан
таҳният	табрик
ташбеҳ	монанд кардан; монандӣ
ташҳис	муайян кардан
таълифот	китоб, асар, осор; навиштан
тит	пахн, парешон
тозӣ	арабӣ
тоифа	гурӯҳ, қабила

толиб	талабкунанда, чўянда; хостгор; орзуманд
тору пуд	нахҳои ба дарозӣ ва пахноӣ гузошта; асоси матоъ, асли матоъ
тундхӯй	бадхашм, бадфеъл
тўпчибошӣ	шахси масъул ба тире тўпандозӣ
узубат	ширинӣ
уламо	чамъи олим , яъне олимон
улум	чамъи илм – илмҳо
умур	чамъи амр – корҳо
унс гирифта	одат кардан, ху гирифта, ром гаштан
урён	бараҳна
фаввора	чизест сохта ё ҷоест табиӣ, ки аз он ҷо об ҷўшида мебарояд; дар русӣ фонтан
фар (р)	шаъну шуқӯх, савлату хашмат, нур
Фарахша	номи деҳи қадима, ки байни Бухорову Хоразм воқеъ будааст
фарсанг (фарсах)	масофаи муайяне мебошад, ки тақрибан ба 6 километр баробар аст
фарт	аз ҳад афзун
фархунда	муборак, нек
фарҷом	охири қор, анҷом, оқибат
фаттон	ба худ мафтункунанда, дилрабо, бисёр фитнаангез
фикх	илму дониш оид ба аҳкоми дину шариаати ислом
фом	ранг
фосик	бадахлок, бадқирдор
фочна	воқеа ва ҳодисаи пурмусибат
фуру дидан	сар то сар ва пурра дидан; он чиро, ки дар поён аст, дидан
фурӯг	рӯшноӣ, тобиши офтоб, оташ ва дурахшонӣ; сафо, тобишу латофат
фусунгар	афсунгар, дуохон
фўта	миёнбанд
хаданг	ҷуби сахте, ки аз он найза, тир ва зин месохтанд
халифа	дар гузашта ҷонишини қаси дигарро халифа мегуфтанд, яъне ҷонишин, муовин, ноиб; сардори синф дар мактаби кўҳна
харобот	майхона, майқада
хасис	паст
хасорат	зарар нуксон

хизона	хазина; чойи нигоҳ доштани чизе
хилватнишин	касе, ки танҳо менишинад, он ки танҳоиро ихтиёр кардааст
хирвич	латхӯрда, маҷрӯхшуда
хиргоҳ	манзил, хайма, чодар
хон	дастархон, суфра
хондани	даъваткардани
хоста	баромада, рӯйида, дамида
хотам	ба маънии пурнакшу нигор, гулкорӣ
хотун	дар забони туркӣ занро хотун мегӯянд; ин ҷо бамаънии зани мансабдор
хаво	оҳанг
хаводис	чамъи ҳодиса
хавоҳох	соҳон, толиб; тарафдор, дӯстдор, алоқаманд
ҳадис	сухан, ривоят, ҳикоя
ҳаёта	замини киште, ки гирдашро баста бошанд; хота ҳам мегӯянд
ҳақшинос	худошинос, ростгӯ, ҳаққӯ, ҳақпараст, одил
ҳалқазанӣ	даркӯбӣ, дарзанӣ (ҳалқаи дарро задан)
ҳамвора	хамеша, доимо, пайваст
ҳамоқат	аблаҳӣ, аҳмакӣ
ҳангома	чамъомад, чамъият
ҳандаса	илме, ки дар бораи андозагирӣ баҳс мекунад
ҳанзал	кадуи талх
ҳар ду сарой	ба маънои маҷозӣ ин дунё ва охира
ҳариса	як навъ таъом, ки аз гандуми кӯфта ва гӯшт мепазанд
ҳарисниҳод	гушнаҷашм, мумсик, табиатан ҳасис
ҳашв	ин ҷо ба маънои тоза кардани ниҳол аз навдаву шохчаҳои зиёдатӣ
ҳашиш	ғиёҳи хушк, ҳас
ҳашмату чоҳ	шукӯҳу ҷалол, мартаба, мансаб
ҳилм	нармадилӣ; бурдборӣ, сабру шикебой
ҳирс	тамаи аз ҳад зиёд, ҳарисӣ
ҳирфа // хирфат	касб, ҳунар, пеша
ҳисор	девор, қалъа
ҳифз	нигаҳбонӣ, нигаҳдорӣ
хон	калимаи нидо; огоҳ бош, ҳуш дор, боҳабар бош
ҳофиза	хотира, қобилияти аз ёд кардан ва ба ёд гирифтани
ҳубби ватан	муҳаббати ватан
ҳукамо	чамъи ҳақим, яъне ҳақимон, донишмандон
ҳумой	мурғи афсонавӣ, ки гӯё сояш бар сари кесе меафтад, соҳиби давлату салтанат мешуд

чарбзабонӣ	ширинзабонӣ, нармзабонӣ
чокар	хидматгор, навкар
чуст	зуд, тез
чад (д)	бобо
чазб	ба худ кашидан, кашиш; дилрабой, дилбарӣ
чаноб	рафиқ, ҳазрат, око
чонгудоз	гудозандаи (обкунандаи) чон; он чи рӯху равонро озор диҳад; дарднок тарафдор
чонибдор	нодон; беилм
чоҳил	андак, кам, ночиз
чузъӣ	култ; катра, чакра; андаке аз ҳар нӯшиданӣ
чуръа	ба душман шабона ҳамла кардан
шабохун (шабехун)	таъна, шод шудан аз рӯзи бади касе
шамотат	бадӣ, бадкирдорӣ
шар (р)	баланд
шариф	раги хунгард; артерия
шарён	бузурғтарин пар; бол, боли паранда;
шаҳпар	киноя аз асп
шева	тарз, равиш, тариқ (а), тартиб ва қоида
шиёнӣ	чизест ранги асал, ки дар танаи дарах- тон (чун зардолу, бодом) мебарояд ва ба ширеш монанд аст
шуаро	чамъи шоир, яъне шоирон
шубоб // шабоб	чавонӣ
эмин	беҳавф, беҳатар, дар амон; хотирчамъ, осуда
эътино	тавачҷух, хавас, майл
эъҷоз	ин ҷо ба маънои истеъдод, хунар
юми	баракат, файз, хусусият
яқин	ростӣ, бешубҳа
ясовул	дар замони пеш хидматгори дарбор; касе, ки асои тило ё нукра ба даст ги- рифта, пешопеши амирон мерафт

МУНДАРИЧА

Пиромуни арзиши забон ва сухан	4
§ 1. Такрори дарсҳои синфи V. Фонетика	7
§ 2. Аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои сода ва мураккаб.....	12
§ 3. Аломати тире ва нохунак дар нутқи айнан нақлшуда.....	15
§ 4. Навъҳои калима аз рӯи маъно	18
§ 5. Рохҳои асосии калимасозӣ.....	32
§ 6. Сохт ва имлои исм.....	37
§ 7. Сига ва замони феъл.....	43
§ 8. Сифат.....	51
§ 9. Сифати асли ва нисбӣ.....	54
§ 10. Ифодаи камӣю хурдӣ дар сифат	58
§ 11. Дараҷаҳои сифат.....	60
§ 12. Алоқаи сифат бо исм	64
§ 13. Калимасозии сифат.....	66
§ 14. Пешванд ва пасвандҳои сифатсоз.....	67
§ 15. Сохти сифат.....	69
§ 16. Рохҳои сохта шудани сифатҳои мураккаб	72
§ 17. Ба вазифаи исм омадани сифат.....	78
§ 18. Имлои сифат	81
§ 19. Вазифаи сифат дар ҷумла	84
§ 20. Сифати феъли	90
§ 21. Сохти сифати феъли	93
§ 22. Замонҳои сифати феъли	97
§ 23. Сифати феълии замони гузашта	98
§ 24. Сифати феълии замони ҳозира	101
§ 25. Сифати феълии замони ҳозира-оянда	103
§ 26. Сифати феълии замони ҳозираи муайян	104
§ 27. Сифати феълии замони оянда.....	105

§ 28. Имлои сифати феълӣ	107
§ 29. Вазифаи сифати феълӣ дар чумла.....	110
§ 30. Феъли ҳол	117
§ 31. Сохт ва имлои феъли ҳол	120
§ 32. Шаклҳои мутлақ ва давомдори феъли ҳол	122
§ 33. Замонҳои феъли ҳол	126
§ 34. Вазифаи феъли ҳол дар чумла.....	129
§ 35. Монандӣ ва фарқи феъли ҳол аз сифати феълӣ....	130
§ 36. Шумора	140
§ 37. Навҳои шумора.....	141
§ 38. Шумораи аслӣ.....	142
§ 39. Шумораи тахминӣ	142
§ 40. Шумораи касрӣ.....	143
§ 41. Шумораи тартибӣ.....	144
§ 42. Сохти шумора	146
§ 43. Имлои шумора.....	147
§ 44. Шумора ва чизи шумурдашаванда.....	150
§ 45. Мувофиқати шумора бо исм ва феъл	153
§ 46. Вазифаи шумора дар чумла	158
§ 47. Ҷонишин	163
§ 48. Ҷонишини шахсӣ	165
§ 49. Ҷонишини суолӣ	172
§ 50. Ҷонишини ишоратӣ.....	177
§ 51. Ҷонишини таъйинӣ	179
§ 52. Ҷонишини номуайяний	182
§ 53. Ҷонишини манфӣ.....	184
§ 54. Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ)	186
§ 55. Бандакҷонишинҳо (бандакҳои соҳибӣ).....	190
§ 56. Сохти ҷонишин	197
§ 57. Вазифаи ҷонишин дар чумла	200
Лугат	210

СУЛАЙМОН АНВАРӢ, АБДУСАТТОР МИРЗОЕВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

барои синфи 6

Мухаррирон: *Мирзо Кенча*
Мубашишр Акбарзод

Мусаххех: *Сирочиддин Хуҷамкулов*

Таррох: *Улугбек Очилов*
Фирӯз Неъматов

Ба нашриёт 08.04.2013 супорида шуд.

Ба чоп 03.05.2013 имзо шуд.

Формати 60x90 $\frac{1}{16}$. Коғазӣ офсет. Чопӣ офсет.

Ҷузъӣ чопии шартӣ 14.

Адади нашр 45.000 нусха. Супориши №1.

Дар матбааи ҶДММ «Шинос» ба чоп расидааст.

Навъҳои ҷонишин

1. Шахсӣ: ман, ту, ӯ (вай), мо, шумо, онҳо (онон, эшон)

2. Суолӣ: кӣ?, киҳо?, чӣ?, чиҳо?, кай? чӣ гуна?,
ку?, кучо?, чанд?, чаро?, чӣ тавр?

3. Ишоратӣ: ин, он, ҳамин, ҳамон, чунин, чунон,
ин гуна, он гуна, ин қадар, он қадар

4. Таъйинӣ: ҳама, ҳар, ҳар кӣ, ҳар чӣ, ҳар кадом,
ҳар кас, тамоми..., ҳар гуна

5. Номуайяний: касе, чизе, баъзе, ягон, кадом,
чанд, чандин

6. Манфӣ: ҳеч (ҳеч) кӣ, ҳеч чӣ, ҳеч чиз, ҳеч кас,
ҳеч кадом, ҳеч гуна, ҳеч як

7. Нафсӣ-таъкидӣ: худ, хеш (хештан)

Бандаққонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ

Ман
Ту
Ў(вай)

-ам
-ат
-аш

Мо
Шумо
Онҳо

-амон
-атон
-ашон

китоби ман
китоби ту
китоби ў(вай)

китобам
китобат
китобаш

китоби мо
китоби шумо
китоби онҳо

китобамон
китобатон
китобашон

ISBN 978-999-47-34-26-9

9 789994 734269

"Шинос"